

TIEN JAAR ARBITRAGEHOF

*Toespraak gehouden door voorzitter L. DE GREVE
bij de viering van het tienjarig bestaan van het arbitragehof
op 28 oktober 1994*

Wij zijn heden in plechtige zitting samen met u allen, geachte genodigden, om de oprichting, bij wet van 28 juni 1983, van het Arbitragehof te herdenken.

...

Het Arbitragehof is uit het niet ontstaan. Aanvankelijk heeft het enkel kunnen rekenen op zichzelf, hierbij op het materiële vlak enigszins geruggesteund door de kanselarij-diensten van de eerste minister. Onder de leiding van de eerst verkozen voorzitters Jan Delva en Etienne Gutt, heeft het Hof zijn eigen weg moeten zoeken, zonder te kunnen bogen op enige voorgaande of welke ondervinding ook, met als instrumenten de grondwettelijke en wettelijke bepalingen en hun parlementaire voorbereiding en met als enige hulp de kennis en ervaring van zijn leden.

De omstandigheden noch het klimaat waarin het Hof van start ging, waren verre van ideaal, zelfs niet rooskleurig. Op zich bevatten zij niet de kiemen voor een ernstige kans op slagen. Twee elementen waren positief: allereerst de aanmoedigingen die de toenmalige eerste minister en ministers van Institutionele Hervormingen hadden uitgesproken bij de installatievergadering, in sterk contrast met het sceptisch vooroordeel uit andere kringen; vervolgens de uitgesproken wil van de eerste twaalf leden om in de verheven opdracht die de grondwetgever het Hof had toevertrouwd te slagen; die wil is de voornaamste drijfveer geweest om geleidelijk aan de weg waarop we ons thans bevinden te banen. Het is vandaag mijn voorrecht hulde te brengen aan de eerste ploeg – want zo kan ik ze noemen – van twaalf rechters die, komende van verscheidene horizonten en in de meeste gevallen aan elkaar nauwelijks of niet bekend, de handen in elkaar hebben geslagen om te trachten te beantwoorden aan de hoge verwachtingen die werden gesteld. Of het Hof daarin is geslaagd laten wij in de eerste plaats over aan de beoordeling door de buitenwereld, en meer in het bijzonder door al wie in de politieke en gerechtelijke sferen van dichtbij de werkzaamheden van het Hof opvolgt.

Vandaag moge ik even de namen in herinnering brengen van diegenen onder onze collega's die in de loop der jaren tot het emeritaat zijn toegetreden. In volgorde: rechter Willy Calewaert (inmiddels overleden), de voorzitters Etienne Gutt, Jean Sarot (inmiddels overleden), Irène Petry, Jacques Wathélet, Jan Delva, Dieudonné André en Fernand Debaeds. Acht leden van het Hof werden aldus, in een tijdspanne van negen jaar, reeds vervangen.

Dankzij de gelukkige keuzen bij de aanwijzing van hun respectieve opvolgers, die wegens hun uitmuntende kwaliteiten zich allen snel hebben ingewerkt in hun nieuwe functie, en zich even snel hebben ingeschakeld in de lopende werkzaamheden, heeft het Hof het grote nadeel, dat het vertrek – in snel tempo – van ervaren leden onvermijdelijk met zich brengt, zonder veel schade kunnen ondervangen. De ploeg en de ploeggeest hebben zich telkens weer vlug hersteld en

dit in weerwil van de soms relatief lange wachttijden bij de vervangingen.

Na tien jaar activiteit, waarin – het zij gezegd – de medewerking bij de voorbereidende studie van de dossiers en de totstandkoming van de arresten, van twaalf referendarissen van hoog intellectueel niveau niet mag worden onderschat, is het ogenblik aangebroken om, kort, de stand op te maken van de bereikte resultaten. En neemt u mij niet kwalijk dat ik hierbij eerst enkele cijfergegevens hanteer.

Tot op heden heeft het Hof 780 zaken op de rol ingeschreven en 429 arresten gewezen. Dat is terzelfder tijd weinig en veel. Het is weinig wanneer men die aantallen vergelijkt met het volume van de zaken die worden behandeld door andere instanties, die overigens veel ouder zijn dan het Hof. De aard van de geschillen die ons Hof behandelt, is evenwel niet vergelijkbaar met die van de materies die worden toevertrouwd aan de gerechtelijke en administratieve rechtscolleges waar naar ik verwijs. Hij vergt overigens dikwijls een grondige studie van de wetgeving die in de beroepen of de prejudiciële vragen aan de orde wordt gesteld. Bovendien dient in herinnering te worden gebracht dat het Hof niet heeft kunnen bogen op een vooraf bestaande rechtspraak en derhalve zijn eigen rechtspraak integraal heeft moeten uitwerken en opbouwen. Maar is dat, alles wel beschouwd, een nadeel?

Het aantal reeds afgehandelde zaken kan integendeel als bevredigend worden beschouwd wanneer men rekening houdt met de structuur en de werkwijze van het Hof, die heel specifiek zijn, en niet van die aard dat zij het tempo van de terechtzittingen en beraadslagingen verhogen, niettegenstaande de zorg van de voorzitters om drukke agenda's op te stellen. Behalve de beperkte kamer – waar de enkele zaken worden afgedaan die niet tot de bevoegdheid van het Hof behoren, klaarblijkelijk niet-ontvankelijk, ongegrond of zonder voorwerp zijn – kan het Hof immers alleen zitting houden met minimaal zeven rechters. Dat betekent dat voor elke zaak een zetel is vereist die uit een meerderheid van de leden van het Hof is samengesteld en dat een gelijktijdige werking van twee zetels derhalve is uitgesloten.

Bovendien moet rekening worden gehouden met het feit dat het delicate of bijzonder specifieke karakter van sommige zaken verantwoordt dat het Hof ze in voltallige zitting behandelt; tot op heden zijn niet minder dan 88 arresten in voltallige zitting gewezen.

Zoals gezegd werden 429 arresten uitgesproken; van de 780 ingekomen beroepen of vragen wachten slechts 65 zaken op een oplossing, waarvan de helft zich nog in de procedurele fases van de indiening van de memories bevindt. Dat schijnbaar paradoxale verschil wordt verklaard door de toepassing van een wettelijke bepaling die het Hof de mogelijkheid biedt om de zaken die over een zelfde norm handelen, samen te voegen. In dat geval doet het Hof uitspraak in een en hetzelfde arrest.

Tot slot moet bij de beoordeling van de cijfergegevens bovendien rekening worden gehouden met een belangrijk element: de samenstelling van het Hof werd niet verruimd toen de bijzondere wet van 6 januari 1989 zijn bevoegdheid heeft uitgebreid tot de toetsing van de wetten en decreten aan de grondwettelijke beginselen van de gelijkheid en de niet-discriminatie en van de vrijheid van – en het recht op – onderwijs, enerzijds, en toen ook natuurlijke en rechtspersonen die van een belang doen blijken, toegang kregen tot het Hof, anderzijds. Precies vanaf de inwerkingtreding van die diepgaande wijzigingen, thans vijf jaar geleden, is de toevloed van beroepen tot vernietiging en prejudiciële vragen evenwel aanzienlijk gestegen. Ten bewijze: het Hof sprak zijn allereerste arrest uit in april 1985. Vier jaar later, in juli 1989, sprak het zijn eerste arrest uit op een beroep met vordering tot schorsing, gebaseerd op de beweerde schending van de artikelen 6 en 6bis (thans 10 en 11) van de Grondwet. Het betrof de samengevoegde zaken met rolnummers 140 en volgende. Thans, vijf jaar later, schrijven wij het 780e dossier in op de rol.

Bij de oprichting van het Arbitragehof, dat sommigen met een pejoratieve blik «Conflictenhof» hadden willen noemen, is een controverse gerezen over de vraag of de grondwetgever al dan niet een grondwettelijk hof had ingesteld. Gelukkig is die discussie reeds lang beëindigd. Bij de aanvang was de bevoegdheid weliswaar beperkt tot de enkele regeling van de bevoegdheidsconflicten tussen de nationale, de gemeenschaps- en de gewestwetgevers, maar niemand heeft ooit het voor de hand liggende feit kunnen loochenen dat de normen die aan de toetsing van het Hof waren onderworpen, wetten of decreten met gelijke rechtskracht waren, en dat de toetsingsnormen grondwettelijke bepalingen waren of bepalingen die krachtens de Grondwet waren aangenomen. Dat is een opdracht die tot dan toe aan geen enkel ander rechtscollege was toevertrouwd, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot de vaststelling dat het Arbitragehof «een volwaardig Grondwettelijk Hof was, maar met een beperkte bevoegdheid», en dit reeds voordat het Hof, vanaf 1989, de opdracht had gekregen om te waken over de eerbiediging van de gelijkheid, de niet-discriminatie en de grondwettelijke beginselen betreffende het onderwijs, alsmede de taak om arresten te wijzen op beroepen die niet alleen door publiekrechtelijke instellingen, maar voortaan ook door burgers aanhangig konden worden gemaakt.

Hoe heeft het Hof de uitdaging beantwoord die de behandeling van dat grondwettelijke contentieux voor hem betekende?

Men kan immers terecht spreken van een uitdaging.

Bij het begin van mijn toespraak heb ik de precare omstandigheden vermeld waarin onze werkzaamheden tijdens de eerste maanden verliepen. Alles ontbrak: meubilair, administratief personeel, waarvan de bij de aanvang zeer beperkte formatie naderhand is aangepast aan de meest dwingende noodzakelijkheden. Bij deze gelegenheid zou ik alle personeelsleden willen danken voor hun toewijding. Die precare situatie deed zich niet alleen voor op het logistieke en het materiële vlak. Men moet zich immers de politieke en juridische context herinneren van het ontbreken van jurisdictionele toetsing van de wetten in België, althans ten aanzien van de Grondwet. Die stevige traditie ging terug tot de Onafhankelijkheid: de wetgever wilde zijn handelingen niet

aan de controle van de rechter onderwerpen. Het Hof van Cassatie had weliswaar sedert 1971 een jurisdictionele toetsing van de wetten aanvaard, maar enkel ten opzichte van het rechtstreeks toepasselijke internationale verdragsrecht.

De grondwetgever van 1980 was zich van die context bewust toen hij, ten behoeve van de institutionele hervorming van de Staat, de gemeenschappen heeft verstevigd, de gewesten heeft gecreëerd en aan hun respectieve raden de bevoegdheid heeft verleend om decreten uit te vaardigen die kracht van wet hebben. Om conflicten tussen de wetgevers te regelen heeft de grondwetgever niet aan het onvermijdelijke kunnen ontsnappen en gekozen voor de oprichting van een controleorgaan, voor de helft samengesteld uit beroepsjuristen en voor de helft uit parlementsleden. Precies wegens de aanwezigheid van laatstgenoemden, zo lijkt het, heeft het Parlement zich uiteindelijk kunnen aansluiten bij de idee van de grondwettigheidsaansluiting.

De toentertijd in de politieke wereld en in de gerechtelijke kringen heersende opinies over de kansen op welslagen van het Hof waren, op zijn zachtst gezegd, aarzelend.

Het Hof heeft zijn eerste stappen gezet onder ongetwijfeld aandachtige, misschien zelfs bezorgde blikken.

In die omstandigheden heeft het Hof zich voorzichtig opgesteld in zijn benadering van de rol die hem was toevertrouwd. Zowel op het vlak van de geschillenregeling betreffende de bevoegdheidsconflicten als, later, op dat van de geschillenregeling betreffende de gelijkheid en de niet-discriminatie en het recht op onderwijs is het Hof zich ervan bewust gebleven – en heeft het meermaals bevestigd – dat alleen de wetgevers beschikten over een beoordelingsbevoegdheid ten aanzien van de keuze van het gevolgde beleid, en dat het zich als controleorgaan geenszins in hun plaats vermocht te stellen wat de opportuniteitskeuzes betreft.

Weliswaar was die voorzichtigheid van het Hof niet synoniem met terughoudendheid.

Het trad op als scheidsrechter in de bevoegdheidsconflicten door met kracht een aantal principes te stellen die wellicht ertoe bijgedragen hebben de regels van het federale spel te codificeren. Denken we aan zijn rechtspraak over de territoriale bevoegdheidssfeer van de communautaire decreten inzake gebruik der talen, aan zijn arresten betreffende de economische en monetaire unie, aan zijn beslissingen die het principe van autonomie van de gemeenschappen en de gewesten in herinnering brengen, getemperd weliswaar door de grenzen van hun bevoegdheden wat de door de Grondwet aan de wet voorbehouden aangelegenheden betreft, en door het verbod, ten aanzien van de entiteiten, om de uitoefening van aanverwante bevoegdheden door de andere wetgevers onmogelijk te maken. Aldus heeft het het evenredigheidsprincipe vastgelegd in de vorming van het nieuwe institutionele landschap van ons land.

Dusdoende kon het Hof allereerst de regels verhelderen die door of krachtens de Grondwet door de bijzondere en de gewone wetgever zijn vastgesteld. Hoe zou het ook anders hebben kunnen doen, aangezien de Grondwet en vooral de wetten houdende verdeling van bevoegdheden vaag omliggende concepten bevatten en zelfs bepalingen waarvan het de auteurs niet onbekend was dat zij later door het Hof zouden moeten worden geïnterpreteerd? Dat waren de noodwendigheden van de bedongen politieke compromissen die, door hun soepelheid, aan de praktijk van de wetgevers en aan

de rechtspraak van het Hof de zorg hebben overgelaten om de contouren ervan te definiëren.

Naast deze verhelderende taak is het vermoedelijk niet overdreven te zeggen dat het Hof een voorttrekkersrol heeft gespeeld in de evolutie van het Belgische federalisme. Ik zal eenvoudig, bij wijze van voorbeeld, eraan herinneren dat het beginsel van de economische en monetaire unie door het Hof werd afgeleid uit de algemene opzet van de institutionele hervormingen van 1970 en 1980 alvorens te worden vastgelegd door de wettelijke wijzigingen van 1988.

Die dialectiek tussen voorzichtigheid en stoutmoedigheid, vindt men eveneens terug in de geschillenregeling met betrekking tot de artikelen 6, *6bis* en 17 (thans de artikelen 10, 11 en 24) van de Grondwet.

Nog vooraleer de bijzondere wetgever in heldere bewoordingen een nog ruimere bevoegdheid heeft toegekend – wat de Grondwet toelaat –, werd het Hof, op onontkoombare wijze, ertoe gebracht zijn toetsing uit te breiden tot alle bepalingen betreffende de door de fundamentele wet gewaarborgde rechten en vrijheden, ook die welke voortvloeien uit internationale verdragen die rechtstreeks toepasselijk zijn in de Belgische rechtsorde.

Met betrekking tot de beginselen van gelijkheid en van niet-discriminatie heeft het Hof ongetwijfeld die begrippen zeer snel geïnterpreteerd door er de huidige concepten van de adequaatheid van de middelen ten opzichte van de doelstellingen, van redelijkheid en van evenredigheid in te integreren. In diezelfde context herinnerde het Hof eraan, door de techniek die – een weinig vreemd aandoend – de «standstill-techniek» wordt genoemd, dat zelfs internationale normen die geen rechtstreekse werking hebben maar die een louter programmatisch karakter vertonen, konden worden aangevoerd in combinatie met de artikelen 10 en 11 van de Grondwet. En ik haal niet zijn rechtspraak aan die de intensiteit van de toetsing van het Hof vastlegt wanneer fundamentele rechten of beginselen in het geding zijn...

Dusdoende heeft het Hof geen blijk gegeven van bijzondere stoutmoedigheid. De grondwetgever had zich daarin niet vergist. Ook al werd de uitbreiding van de bevoegdheden van het Hof, in 1988-1989, verwezenlijkt in de context van de «communautarisering van het onderwijs», hadden eminente parlementsleden en de meest verlichte doctrine aangegeven dat de toetsing van het beginsel van gelijkheid en van niet-discriminatie noodzakelijk die van de aan een ieder verleende rechten en vrijheden insloot. Ook op dat gebied speelde het Hof ten volle zijn rol.

Maar het werk van het Hof moet niet alleen worden onderzocht om de kwaliteit van zijn productie inhoudelijk te evalueren.

Het Hof moest zich op andere terreinen begeven die de grondwetgever en de wetgever braakliggend hadden gelaten. Ik denk in de eerste plaats aan het belang waarvan de verzoekende partijen moeten doen blijken. Het begrip «belang» was niet gepreciseerd in de parlementaire voorbereiding van onze organieke wet van 6 januari 1989, of veeleer wel: in de memorie van toelichting van het ontwerp van wet kan men lezen: «Het komt aan het Arbitragehof toe het begrip 'belang' te preciseren – en de tekst voegt eraan toe, maar nogmaals op sibyllijnse wijze: – hierbij zich inspirerend aan de door de Raad van State gegeven interpretatie». Het Hof heeft dat begrip geleidelijk aan afgebakend door de zogenaamde *actio popularis* als onontvankelijk af te wijzen, en

door te eisen dat de situatie van de verzoekende partijen door de aangevochten norm rechtstreeks en ongunstig kan worden geraakt. Op het terrein van de beroepen, die meestal uitgaan van verenigingen met een ruim gedefinieerd maatschappelijk doel, ontwikkelde het Hof misschien zijn meest oorspronkelijke rechtspraak: die hield het midden tussen de veeleer restrictieve benadering van de gewone rechtscolleges en het Hof van Cassatie, gebaseerd op het subjectieve karakter van hun geschillen, en de ruimere benadering van de Raad van State, gebaseerd op diens bevoegdheden van objectieve aard. Aldus vereiste het Hof, naast andere criteria van ontvankelijkheid, dat het maatschappelijke doel van de beroep instellende verenigingen onderscheiden is van het algemeen belang, maar dat het niet beperkt is tot de individuele belangen van hun leden.

Het verklaarde zelfs ontvankelijk beroepen of tussenkomsten van groeperingen zonder rechtspersoonlijkheid mits die krachtens de wet reeds betrokken waren geweest bij de uitvoering ervan.

Er is niet alleen het belang om in rechte te treden; er moet ook gesproken worden over de voorwaarden van de onvervangbare dialoog tussen de rechtscolleges en het Hof, die tot stand komt door het mechanisme van de prejudiciële vragen. Maar de behandeling van dat punt laat ik over aan mijn collega, Michel Melchior, die vooral op één van de voornaamste aspecten van die dialoog zal ingaan, namelijk de interpretatie van de ter toetsing voorgelegde normen. Ik zal mij beperken tot een drievoudige vaststelling:

- 1) de vragen die ons worden gesteld, zijn meestal pertinent;
- 2) door het nieuwe mechanisme wordt de zaak van de rechtzoekende voortaan berecht in alle juridische aspecten ervan, ook die van grondwettelijk recht;
- en 3) ten slotte tracht het Hof op coherente wijze te antwoorden op de vragen die rijzen wat de overeenstemming van de wetten, de decreten en de ordonnances met de Grondwet betreft.

Met andere woorden, die dialoog blijkt vruchtbaar.

Op alle aangesneden onderwerpen zou dieper moeten worden ingegaan, maar gelet op het plechtige karakter van deze zitting zal ik dat vandaag niet doen.

Ook het recht op onderwijs had moeten worden behandeld, een materie waarin minder zaken bij het Hof aanhangig zijn gemaakt dan men had kunnen verwachten. Is dat een gevolg van de duurzame schoolvrede in België, of van de eerste arresten van het Hof in dat domein, die, zoals ik hiervoor heb aangegeven, de autonomie en de beoordelingsbevoegdheid van de bevoegde wetgevers in herinnering hebben gebracht en de aandacht hebben gevestigd op het feit dat de fundamentele begrippen van het recht op onderwijs, de vrijheid van onderwijs en de ter zake geldende gelijkheid niet konden worden geïnterpreteerd zonder naar de grote evenwichten van het Schoolpact te verwijzen? Het Hof heeft er uiteraard over gewaakt te preciseren dat die interpretatie niet star, maar evolutief was. Misschien is 's Hof's rechtspraak veeleisender gebleken met betrekking tot de eerbiediging van de bevoegdheden van de wetgevende macht ten opzichte van de uitvoerende macht in het domein van het onderwijs.

Ook hier, in een traditioneel delicate materie, heeft het Hof voorzichtigheid en een zekere durf met elkaar trachten te verzoenen...

Ook had ik tal van andere onderwerpen moeten behandelen, zoals bijvoorbeeld de algemene opvatting die het Hof heeft ontwikkeld over het begrip «bevoegdheidsregel», zijn rol in de procédés van door de wetgever aan de uitvoerende macht verleende machtiging, zijn benadering van de schorsingsprocedure, van sommige bijzondere kenmerken van de procedure (ik denk hierbij aan het bewijs van de hoedanigheid van sommige rechtspersonen, de voordracht van de middelen, de middelen ambtshalve), de verzoenende interpretatietechnieken, de wijze waarop het Hof het Europees recht benadert, de relaties tussen zijn rechtspraak en die van de hoge rechtscolleges van Straatsburg en Luxemburg, de toetsing die het Hof uitvoert ten aanzien van de wetten houdende instemming met verdragen en ten aanzien van die verdragen zelf. In dat verband zou de controverse die naar aanleiding van het arrest «Lanaken» is gerezen, op zich reeds een uiteenzetting verdienen. Maar de tijd die mij is toegemeten, is beperkt, de uwe is kostbaar, en ik zou mijn collega M. Melchior, die zijn toespraak nog moet houden, niet willen ontstemmen.

Na deze korte terugblik, die – ik ben me ervan bewust – te beknopt en zeer onvolledig is, komt het mij niet toe te besluiten... Dat komt immers toe aan de lezers, aan de commentatoren van onze arresten en aan de politieke wereld en – waarom niet? – aan de burgers van ons land. Ik zal mij ertoe beperken u te zeggen dat het Hof zich heeft ingespannen om zijn rol te vervullen, namelijk die van een rechtscollege dat erom wordt verzocht de voorwaarden van het Belgische federalisme af te bakenen en de regels te preciseren die tot de meest fundamentele van onze Grondwet behoren, met inachtneming van de legendarische houding van de jurist, gekenmerkt door voorzichtigheid, maar tevens door sereniteit. Dusdoende is het Hof waarschijnlijk geslaagd in de meest delicate van zijn taken, namelijk de idee ingang doen vinden dat de grondslagen van een Staat niet in het gedrang worden gebracht door het bestaan van een jurisdictionele toetsing van de wetten ten aanzien van de Grondwet, zelfs als zij in werking wordt gesteld via aan de burger opengestelde rechtsmiddelen, maar dat de rechtsstaat er integendeel door wordt versterkt.

OVER ENKELE ASPECTEN VAN DE PREJUDICIELE VRAGEN AAN HET ARBITRAGEHOF *

Het leek het Arbitragehof opportuun, ter gelegenheid van zijn 10e verjaardag en deze plechtige zitting, mij te vragen op persoonlijke titel enkele overwegingen te formuleren die meer bepaald gericht worden tot de talrijke leden van het publiek die tot de gerechtelijke of administratieve magistratuur behoren.

Die overwegingen hebben betrekking op twee wel onderscheiden punten die verband houden met het mechanisme van de prejudiciële vraag: de toetsing van de pertinentie van de prejudiciële vraag, de bevoegdheid voor de interpretatie van de norm die het onderwerp is van een prejudiciële vraag.

I. Pertinentie van de prejudiciële vraag

1. Een van de meest delicate problemen die rijzen in verband met de techniek van de prejudiciële vraag is wie, het verwijzende rechtscollege of het grondwettelijke hof, bevoegd is om de pertinentie te onderzoeken van de prejudiciële vraag ten opzichte van de gegevens die noodzakelijk zijn voor de oplossing van het geschil dat bij het verwijzende rechtscollege aanhangig is. De vraag is van fundamenteel belang wanneer het verwijzende rechtscollege deel uitmaakt van een rechterlijke orde of rechterlijk bestel dat verschilt van dat van het grondwettelijke hof.

2. Wanneer, zoals in het «Europees» of «Kelseniaans» stelsel, het grondwettelijke hof buiten de gemeenschappelijke gerechtelijke of administratieve jurisdictionele organisatie valt, – zoals het geval is in België – dient getracht te worden maximaal de wederzijdse autonomie en onafhankelijkheid

van de twee jurisdictionele orden – de grondwettelijke en de gewone – in stand te houden.

Het komt in principe de eventuele verwijzende rechter toe uitspraak te doen, voor de oplossing van het geschil dat bij hem aanhangig is gemaakt, over de pertinentie van de prejudiciële vraag die rijst of die men hem vraagt te stellen.

3. Het grondwettelijke hof de mogelijkheid bieden uitspraak te doen over die pertinentie impliceert dat men dat Hof de mogelijkheid biedt het werk van het verwijzende rechtscollege te censureren dat zich, per definitie, niet in een verhouding van ondergeschiktheid ten opzichte van het grondwettelijke hof bevindt.¹ Dat heeft zich – per definitie – niet te mengen in de oplossing van het concrete geschil dat de verwijzende rechter moet beslechten. Nu zou echter een dergelijke inmenging bestaan in het feit dat de grondwettelijke rechter evalueert en beoordeelt of het antwoord op de – abstracte – vraag die hem gesteld wordt – door de verwijzende rechter, die niet onder hem ressorteert – die rechter werkelijk van nut is bij de oplossing van het concrete geschil dat die verwijzende rechter moet beslechten. Het geschil is concreet, maar de vraag is abstract, ook al maken de feitelijke gegevens van het geschil het soms mogelijk de draagwijdte en de inhoud van de prejudiciële vraag te preciseren.²

¹ Over het ontbreken van verband van ondergeschiktheid, zie VANDERNOOT, P., «La Cour d'arbitrage et l'interprétation des normes soumises à son contrôle», in *Présence du droit public et des Droits de l'homme, Mélanges offerts à J. Velu*, Facultés de l'U.L.B., Brussel, deel 1, p. 358.

² Zie met name de arresten nr. 12/93 van 18 februari 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 131 (B.3); nr. 17/93 van 4 maart 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 177 (2.B.3); nr. 57/93 van 8 juli 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 605 (B.1.2); nr. 61/93 van 15 juli 1993, *Arbitragehof*, p. 661 (B.2.2); nr. 4/94 van 13 januari 1994, *Arbitragehof*, p. 93 (B.3.1 en B.5.2).

Uiteenzetting die werd gehouden op 28 oktober 1994 ter gelegenheid van de 10e verjaardag van het Arbitragehof, door Michel MELCHIOR, voorzitter van het Arbitragehof.

4. De weg van de wijsheid en van de eerbiediging van de wederzijdse onafhankelijkheid van de twee types van rechtscolleges bestaat er dus in het grondwettelijke hof niet de mogelijkheid te bieden zich uit te spreken over de pertinentie van de vraag die aan dat hof wordt gesteld en, bijgevolg, op basis van die beoordeling, te beslissen, eventueel, niet te antwoorden op de prejudiciële vraag. Die hypothese is immers die van een censuur van het verwijzende rechtscollege.

Het Arbitragehof koos voor die oplossing. Het is van oordeel dat het de rechter die de prejudiciële vraag heeft gesteld toekomt na te gaan of het antwoord op die vraag onontbeerlijk is om zijn beslissing te nemen. Aldus dient het Hof, regelmatig geadieerd, niet na te gaan of zijn antwoord nuttig zal zijn voor de oplossing van het geschil dat hangende is voor de verwijzende rechter.³

5. Weliswaar kan, omgekeerd, worden gesteld dat een prejudiciële vraag enkel bestaat in een vraag die noodzakelijk of nuttig is voor de oplossing van het geschil dat bij de verwijzende rechter aanhangig is gemaakt en dat het hier om een voorwaarde gaat voor de bevoegdheid van het grondwettelijke hof – welke vraag slechts tot de bevoegdheid van dat hof kan behoren. Op zich is die opinie correct, maar zij vertoont het belangrijke nadeel dat het grondwettelijke hof dan kan oordelen over de beoordeling van de verwijzende rechter. Ongetwijfeld kunnen zich aberrante hypothesen voordoen; dat is zo wanneer het – voor elke redelijke waarnemer – duidelijk is dat de norm die het onderwerp is van de prejudiciële vraag niet nuttig kan zijn voor de oplossing van het concrete geschil waarvan de verwijzende rechter kennis moet nemen. Het komt ons niet voor dat dit een voldoende reden is om het grondwettelijke hof de mogelijkheid te bieden niet op de vraag te antwoorden, en dus de verwijzende rechter te censureren.⁴

6. Concluderend kunnen wij stellen dat het ons niet alleen wenselijk lijkt want wijs, maar noodzakelijk omdat de onafhankelijkheid van de gewone rechter ten opzichte van de grondwettelijke rechter in het spel is, dat het de laatstgenoemde niet kan worden toegestaan de demarche van de verwijzende rechter te toetsen en te censureren. Dat lijkt ons zo te moeten zijn, ook al vonden sommige grondwettelijke of analoge rechtscolleges (bijvoorbeeld het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen)⁵ het, in de praktijk, opportuun, noodzakelijk en zelfs verantwoord voor een andere

oplossing te kiezen, dit omdat de te toetsen norm geen rol kon spelen in de oplossing van het geschil of, voorts, omdat er geen reëel concreet geschil bestond en de prejudiciële vraag, in werkelijkheid, een «academische» juridische raadpleging leek van een instelling waarvan de functie niet erin bestaat die rol van adviseur te vervullen.

Een dergelijke houding van toetsing van de pertinentie van de vraag kan begrepen worden – en verantwoord zijn om redenen van opportuniteit (werkoverlast vermijden) of juridische redenen (het gaat niet om echte prejudiciële vragen, dat wil zeggen die noodzakelijk zijn om een concreet vonnis te vellen in een concreet geval).⁶ Toch is het in dat geval zo dat het grondwettelijke rechtscollege een toetsing zou uitvoeren ten aanzien van rechtscolleges die niet eronder ressorteren, per definitie.

7. Het lijkt dus verkieslijk niet voor de oplossing van het tot stand brengen, feitelijk zo niet in rechte, van een gedeeltelijke verhouding van ondergeschiktheid tussen grondwettelijk hof en andere rechtscolleges te kiezen, maar integendeel voor de oplossing van de bevestiging – ten koste van eventuele onbetamelikheden – van de onafhankelijkheid van de twee jurisdictionele ordenen.

II. Interpretatie van de norm die het onderwerp is van de prejudiciële vraag

8. Wanneer door een rechtscollege aan het Arbitragehof een vraag wordt gesteld over de geldigheid van een wettelijke norm moet aan een wezenlijk probleem worden tegemoetgekomen: wie bezit de bevoegdheid om de draagwijdte, de inhoud van de betwiste norm te interpreteren?

9. De meest eenvoudige oplossing en misschien de meest logische – puur logisch gesproken – is ervan uit te gaan dat het grondwettelijke hof toekomt de draagwijdte vast te stellen van de wettelijke norm met betrekking waartoe een geldigheidsvraag rees. Die oplossing, die de verdienste heeft dat ze gemakkelijk is, zou kunnen worden verantwoord door de overweging dat het grondwettelijke hof binnen de structuur van de staatsorganen valt op een niveau dat dichter bij de wetgever is dan enig ander rechtscollege aangezien het het werk van die wetgever teniet kan doen.

Die oplossing heeft het nadeel dat zij impliceert dat de andere rechtscolleges – van de gerechtelijke orde of de administratieve orde – zich in een – althans schijnbare – situatie van ondergeschiktheid bevinden ten opzichte van het grondwettelijke hof wat betreft de bepaling van de draagwijdte, de betekenis van de norm die het onderwerp is van de grondwettigheidstoetsing.

10. Men kan stellen dat die bevoegdheid niet zou zijn verleend of erkend ten aanzien van het Arbitragehof, met name omdat het in het leven werd geroepen na de oprichting van de gewone rechtscolleges, met name het gerechtelijke hoogste hof. De Grondwet kan immers aan dat hof, op uitdrukkelijke of impliciete wijze, de bevoegdheid en de plicht hebben toegewezen de uniformiteit te verzekeren in de interpretatie van de wet. Zal de komst van een grondwettelijk hof aan dat voorrecht afbreuk doen? Daartoe zou nodig zijn dat de interpretatie van de wil van de grondwetgever grondslag kan ver-

³ Zie met name de arresten nr. 12 van 26 maart 1986, *Arbitragehof*, 1986, deel 1, pp. 185 e.v.; nr. 26 van 21 oktober 1986, *Arbitragehof*, 1986, deel 2, pp. 539 e.v.; nr. 18/91 van 4 juli 1991, *Arbitragehof*, 1991, p. 193 (B.1); nr. 41/91 van 19 december 1991, *Arbitragehof*, 1991, pp. 185 e.v. (B.2.1); nr. 77/92 van 17 december 1992, *Arbitragehof*, 1992, p. 823 (B.1); nr. 75/93 van 27 oktober 1993, *Arbitragehof*, p. 853 en nr. 4/94 van 13 januari 1994, *Arbitragehof*, 1994, p. 93 (B.1).

⁴ Zie bijvoorbeeld het zeer duidelijke standpunt dat door het Hof werd ingenomen in zijn arrest nr. 3/89 van 2 februari 1989, *Arbitragehof*, 1989, p. 59. «Zelfs al is het Hof van oordeel dat de rechter de norm die van toepassing is op de feiten van het geschil niet correct heeft bepaald, toch mag het de vraag op dat punt niet wijzigen. Evenmin mag het uitspraak doen over de toepasselijkheid op de feiten van de zaak, van een norm die het Hof niet door de beslissing tot verwijzing is voorgelegd» (I.B.2). Zie eveneens arrest nr. 64/93 van 15 juli 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 707 (B.6).

⁵ Zie met name arrest Salonia van 16 juni 1992 (zaak nummer 126/80), *Verzameling* 1992, p. 1563, punt 6, en arrest Lourenço Dias van 16 juli 1992 (zaak nr. 343/90), *Verzameling* 1992, p. 4703).

⁶ Zie in die zin, maar met nuances N. SIMONART, in *La Cour d'arbitrage, actualité et perspectives*, Brussel, 1988, p. 161.

lenen aan een dergelijke oplossing die op zich een soort van institutionele revolutie zou zijn.

Indien het antwoord op de vraag positief is – ondanks de onderstreepte moeilijkheden – dan zal de eenheid van de interpretatie van de draagwijdte van de wettelijke normen, dit ten voordele van het grondwettelijke hof, zijn verzekerd.

Ik behoor evenwel vast te stellen en erop te wijzen dat sommige auteurs, in België, de mening hebben geuit dat alleen de verwijzende rechter gemachtigd of bevoegd is om de wettelijke norm te interpreteren waarop de prejudiciële vraag betrekking heeft en dat die interpretatie het Arbitragehof bindt. Zij erkennen echter dat wanneer bij het Hof een beroep tot vernietiging aanhangig wordt gemaakt, het zelf de betwiste bepaling interpreteert.⁷ Wat dan in het zeldzame, maar niet uitzonderlijke geval dat een beroep tot vernietiging en een prejudiciële vraag betreffende eenzelfde norm zich samen voordoen...

11. Het ziet ernaar uit dat de grondwetgever geen precies en ondubbelzinnig antwoord op de vraag heeft gegeven. Wie immers kan het laatste woord hebben inzake interpretatie van de normen die het onderwerp zijn van een prejudiciële vraag? Men bevindt zich hier in een situatie waarin twee systemen, onafhankelijk van elkaar (dat van de gewone rechtscolleges, dat van het grondwettelijke rechtscollege) vanuit de zorg de samenhang van het rechtssysteem te verzekeren, op dat terrein tot een *modus vivendi* zullen moeten komen.

10. Inzake interpretatie van de normen die het onderwerp zijn van prejudiciële vragen werd het Hof reeds geconfronteerd met verscheidene hypothesen en, wat zijn antwoord op de vragen betreft, nam het reeds verscheidene houdingen aan. Elke houding afzonderlijk genomen heeft haar verdiensten en kan worden verantwoord. Het probleem is dat het vermoedelijk onmogelijk is de situatie te verantwoorden die voortvloeit uit de opeenvolging in de tijd of zelfs vooral uit het naast elkaar bestaan ervan.

13. Eerste hypothese, de meest eenvoudige: de verwijzende rechter heeft geen interpretatie gegeven van de norm die het onderwerp is van de prejudiciële vraag. In dat geval lijkt de zaak geen probleem te doen rijzen. Ofwel is de norm «klaar» en kan hij slechts één betekenis hebben: de toetsing zal dan gebeuren onder verwijzing naar die klaarblijkelijke en enige interpretatie. Ofwel is de norm vatbaar voor verscheidene interpretaties – in de ogen van het Arbitragehof – en het Hof zal dan zijn toetsing betrekken op de interpretatie die het zal hebben gekozen, waarbij het de voorkeur geeft aan de interpretatie die de grondwettigheidstoets doorstaat.⁸

14. Tweede hypothese: aan het Arbitragehof wordt een vraag gesteld door een verwijzend rechtscollege dat in zijn prejudiciële vraag de draagwijdte die het aan de norm toekent heeft gepreciseerd.

Indien de norm werd geïnterpreteerd door het verwijzende rechtscollege (het heeft er de draagwijdte van gepreci-

seerd in de motivering van de verwijzende beslissing of heeft dat gedaan in de prejudiciële vraag zelf) wil de logica dat het grondwettelijke hof *die* interpretatie van de norm toetst aan de grondwettigheidsvereisten. Naar gelang van het geval zal het antwoord positief of negatief zijn.

Zo zullen de respectieve bevoegdheden van de twee jurisdictionele orden zich normaal en zonder wrijvingen hebben kunnen ontplooiën.

15. Maar het kan – en hier worden de zaken delicaat – dat de interpretatie van het verwijzende rechtscollege tot een vaststelling van ongrondwettigheid van de in het geding zijnde norm leidt, terwijl een andere interpretatie van de norm, die het Arbitragehof zelf of op basis van opmerkingen van tussenkomen partijen zou kunnen ontdekken, zich aan die belangrijke sanctie zou onttrekken.

Het ligt in de aard van een grondwettelijk hof – wanneer dat mogelijk is – het werk van de wetgever in stand te houden: die moet immers het vermoeden, *juris tantum*, genieten de Grondwet in acht te hebben willen nemen.⁹

Het probleem dat men hier ontmoet is van kapitaal belang. Wat kan, en zelfs, wat moet de houding van het grondwettelijke hof zijn? Zich neerleggen bij de interpretatie van het verwijzende rechtscollege, en een norm veroordelen die aan die sanctie kon ontkomen? Of de in de prejudiciële vraag vervatte interpretatie buiten toepassing laten en de eigen verzoenende interpretatie ervoor in de plaats stellen?

16. Men stelt hier een interferentie van twee bevoegdheden vast die in principe parallel moesten blijven en elkaar dus nooit mochten ontmoeten, tenzij in het oneindige, voor de wiskundigen; voor ons, juristen, is dat oneindige nabij en concreet.

Die interferentie uitschakelen, verbieden, heeft tot dramatisch gevolg dat een norm, die voor grondwettig kon worden gehouden, als ongrondwettig zal moeten worden beschouwd.

17. Ongeacht de in aanmerking genomen oplossing, sluipt er aldus een incoherentie binnen in het institutionele mechanisme: ofwel vervult het grondwettelijke hof niet op adequate wijze zijn rol (die erin bestaat de wetgever een – weerlegbaar – vermoeden van inachtneming van de grondwet te laten genieten), ofwel wordt afbreuk gedaan aan een belangrijk voorrecht van de gewone rechtscolleges, dat erin bestaat de wetten te interpreteren en, wat het Hof van Cassatie betreft, de uniformiteit van die interpretatie ten aanzien van de andere rechtscolleges te verzekeren.

18. Het conflict tussen de twee jurisdictionele orden is duidelijk wanneer het grondwettelijke hof in zijn dictum – en in de motivering die eraan ten grondslag ligt – een andere interpretatie geeft dan die van het verwijzende rechtscollege. Zal dat zich erbij neerleggen of bij zijn standpunt blijven? Te dezen lijkt het dat het zich erbij zal moeten neerleggen en wijken voor, niet het grondwettelijke hof, maar de grondwettigheidsvaststelling, want het is moeilijk denkbaar dat het verwijzende rechtscollege voor de oplossing van het geschil een interpretatie in aanmerking neemt die plichtig ongrondwettig zal zijn verklaard.

⁷ Zie KRINGS, E., *Propos sur les effets des arrêts rendus par la Cour d'arbitrage*, Brussel, Bruylant, 1985, p. 47; VELAERS, J., *Het Arbitragehof*, Antwerpen, Apeldoorn, 1985, nr. 154, pp. 133 en 134.

⁸ Het is evenwel ook mogelijk, in het geval van een veelvoud van mogelijke interpretaties alsmede in het geval dat de te toetsen norm door de verwijzende rechter slechts wordt vermeld, dat het Arbitragehof verwijst naar de interpretatie, indien deze bestaat, van de bestaande rechtspraak, inzonderheid die van het Hof van Cassatie.

⁹ Zie voor een precieze formulering van dat principe de overw. B.8 van het arrest nr. 27/93 van 1 maart 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 277 (286).

19. Een minder contrastrijke oplossing is evenwel denkbaar. Zo kan het Arbitragehof in zijn motivering vaststellen dat een andere interpretatie van de norm dan die welke het door de verwijzende rechter wordt voorgelegd mogelijk is, – welke niet als ongrondwettig kan worden aangemerkt – en in zijn dictum slechts antwoorden op de interpretatie – die wel ongrondwettig is – die door het verwijzende rechtscollege werd voorgelegd. Het verwijzende rechtscollege wordt aldus verzocht – maar zonder dwang – zijn oorspronkelijke interpretatie te wijzigen en de door het grondwettelijke hof, gesuggereerde, maar niet opgelegde, verzoenende interpretatie ervoor in de plaats te stellen.

Die oplossing is het die, tot dusver, het vaakst, maar niet altijd, door het Arbitragehof werd aangenomen. Het lijkt er immers van uit te gaan dat het het Hof niet toekomt, in principe, aan de rechter die een prejudiciële vraag stelt een interpretatie van een wettelijke bepaling ¹⁰ op te leggen; maar het kan in de motivering van zijn arrest aangeven in welke interpretatie een bepaling de Grondwet schendt en in welke andere interpretatie het die niet schendt, ook al wordt in het dictum van het arrest slechts rekening gehouden met de interpretatie die door de verwijzende rechter werd geformuleerd. ¹¹

20. De zojuist besproken oplossing heeft de verdienste dat de respectieve (klaarblijkelijke) bevoegdheden van het gewone jurisdictionele stelsel en van het stelsel van grondwettigheidstoetsing gehandhaafd wordt in zoverre de twee stelsels niet interfereren. Op het eerste gezicht gaat het om een goed compromis dat geen afbreuk doet aan de voorrechten van één van de partijen, het is een «paix des sages»...

21. Maar is die oplossing bevredigend gelet op de logica van het stelsel van grondwettigheidstoetsing dat door de grondwetgever werd gewild?

Niets belet immers, in het schema dat zojuist werd behandeld, dat het verwijzende rechtscollege niet de gelegenheid aangrijpt de verzoenende interpretatie over te nemen en toe te passen maar dat het daarentegen aan zijn interpretatie vasthoudt die het dictum van het arrest overigens als ongrondwettig beschouwde. Het geval deed zich reeds voor en dit op basis van een interpretatie van de verwijzende rechter die moeilijk houdbaar was in termen van juridische redenering. Ziedaar aldus een norm waarvan de grondwettigheid door het Arbitragehof kon worden gesteld en gewaarborgd

maar die uit de regeling van het geschil dat hij heeft op te lossen door de verwijzende rechter zal worden verwijderd. ¹²

22. Men kan zich ook voorstellen dat het Arbitragehof een andere techniek hanteert: die van het aannemen van een alternatief dictum. Dat dictum zou verklaren dat in een bepaalde interpretatie de in het geding zijnde norm als ongrondwettig moet worden beschouwd maar dat diezelfde norm, in een andere interpretatie (van het Arbitragehof zelf), als zijnde in overeenstemming met de grondwet moet worden beschouwd.

Men zou zich in dat geval kunnen voorstellen dat de verwijzende rechter eerder geneigd zou zijn de verzoenende interpretatie in aanmerking te nemen en toe te passen. Maar is een dergelijk alternatief dictum nog een dictum? Wordt de gestelde vraag beslecht? Het komt me voor dat het antwoord negatief moet zijn. De zorg voor het compromis moet niet leiden tot rechtsweigeren, tot niet beslissen.

23. Een laatste oplossing ten slotte biedt zich aan die het meest in overeenstemming lijkt te zijn met de vereisten van het stelsel van grondwettigheidstoetsing dat de grondwetgever op het reeds bestaande rechterlijke stelsel entte.

Die oplossing is de volgende. In de motivering van zijn arrest zou het Arbitragehof kunnen opmerken en zelfs moeten opmerken en vaststellen dat de interpretatie van de verwijzende rechter in een vaststelling van ongrondwettigheid uitmond. Tegelijkertijd zou het vaststellen dat een andere interpretatie van de in het geding zijnde norm in overeenstemming is met de grondwettelijke vereisten. Het Hof zou zich in het dictum van zijn arrest dan ook slechts uitspreken ten aanzien van de verzoenende interpretatie. Zo zou de wetgever ervan verzekerd zijn maximaal het vermoeden van grondwettigheid van zijn handelingen te genieten. ¹³

24. Zou een beroep op deze laatste oplossing tot een betreurenswaardige rechtterskrijg leiden? Dat ziet er niet naar uit. Indien immers door de grondwetgever een mechanisme van grondwettigheidstoetsing van de wetten werd gewild en ingesteld, moeten daaruit de noodzakelijke gevolgtrekkingen worden gemaakt. Naar ons gevoel beantwoordt die laatste oplossing, in geval van mogelijke veelheid van interpretaties van een wettelijke norm, aan een vereiste van coherentie van het Belgische grondwettelijke bestel.

¹² Dat was het geval met het gevolg dat werd gegeven aan het arrest van het Hof nr. 64/93 dat werd aangehaald in de vorige noot (zie de punten B.2, B.3 en B.5).

¹³ Tot dusverre heeft het Hof minstens driemaal een beroep gedaan op die oplossing. Dat is ongetwijfeld zo met het arrest nr. 42/90 van 21 december 1990, *Arbitragehof*, 1990, p. 375, (vergelijk de interpretatie in de prejudiciële vraag die opgenomen is in B.3.1, de «autonome» interpretatie van het Hof die voorkomt in B.3.3 en het dictum) en met het arrest nr. 58/94 van 14 juli 1994, *Arbitragehof*, 1994, p. 737 (vergelijk de interpretatie die vervat is in de prejudiciële vraag, de overw. B.1.2 en B.1.3 en het dictum). Het standpunt van het Hof is minder beslist in het arrest nr. 20/89 van 13 juli 1989, *Arbitragehof*, 1989, p. 167, waar de prejudiciële vraag slechts, zonder interpretatie, de norm aanhaalt in verband waarmee een grondwettigheidsprobleem rijst terwijl de motivering van de verwijzingsbeslissing te verstaan geeft dat de vraag uitsluitend wordt gesteld indien begrepen wordt dat die norm door bevoegdheidsoverschrijding is aangeast. Zie eveneens het arrest nr. 27/93 van 1 april 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 277.

¹⁰ Zie met name de arresten nr. 71/92 van 18 november 1992, *Arbitragehof*, 1992, p. 759 (B.10); nr. 27/93 van 1 maart 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 277 (B.4 en B.5); nr. 31/93 van 1 maart 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 327 (B.4.1, B.4.2 en B.5); nr. 43/93 van 10 juni 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 451 (B.4.1, B.4.2 en B.5); nr. 64/93 van 13 juli 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 707: «Het staat niet aan het Arbitragehof een interpretatie van een wettelijke bepaling op te leggen aan de rechter die een prejudiciële vraag stelt» (B.4); nr. 65/93 van 15 juli 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 715: «Het Hof zal oordelen of de aldus geïnterpreteerde wetbepaling al dan niet artikel 6 van de Grondwet schendt» (B.2.2); nr. 86/93 van 16 december 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 1053 (B.2 in fine).

¹¹ Zie met name de arresten nr. 27/93 van 1 maart 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 277 (B.10); nr. 64/93 van 15 juli 1993, *Arbitragehof*, 1993, p. 707; nr. 65/93, vermeld in de voorgaande noot, nr. 75/93 van 27 oktober 1993, *Arbitragehof*, p. 853 (B.1 in fine); en 78/94 van 18 oktober 1994, *Arbitragehof*, 1994, te verschijnen (B.3, B.4 en B.5).

DE TERRITORIALE REIKWIJDTE VAN VONNISSEN IN MERKENZAKEN

Het Rechtskundig Weekblad heeft het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 13 juni 1994 in de merkenzaken Renault/Reynocar/Reynotrade gepubliceerd samen met de conclusie – in uittreksel – van de advocaat-generaal Th. B. ten Kate.¹

Het belang van dit arrest rechtvaardigt enig commentaar.

1. Aan het Benelux-Gerechtshof waren door het Gerechtshof te Arnhem vier vragen gesteld m.b.t. de territoriale werking van een in een Beneluxland uitgesproken rechterlijk verbod van gebruik van een teken of merk dat «overeenstemmend» wordt geacht met een merk.

Het Hof heeft de vier vragen niet afzonderlijk beantwoord doch «ten aanzien van alle vragen» «voor recht verklaard»:

«Een door de rechter van een der verdragsstaten naar aanleiding van een vordering als bedoeld in artikel 13, onder A, BMW opgelegd verbod van gebruik van een merk geldt voor het gebruik van dat merk in het gehele Beneluxgebied, terwijl daarbij niet van belang is of dit ook is gevorderd, noch of de vordering tevens strekt tot nietigverklaring van het merk en doorhaling van de inschrijving daarvan.

De rechter kan echter, indien hij daartoe gronden aanwezig acht, het verbod uitdrukkelijk beperken tot een bepaald gebied, doch ook in dat geval dient hij het gehele Beneluxgebied te betrekken bij de beoordeling van de overeenstemmingsvraag.»

Deze uitspraak en de onderliggende overwegingen van het arrest maken het mogelijk de volgende regels te formuleren:

1) Wanneer een rechter uit een der Beneluxlanden een merkinbreuk (d.i. het gebruik van een met een merk «overeenstemmend» teken), op grond van artikel 13, A, van de Beneluxmerkenwet, verbiedt, strekt dit verbod zich in beginsel uit over het *gehele* Beneluxgebied.

2) Deze principiële Benelux-reikwijdte van het rechterlijk verbod hoeft niet uitdrukkelijk «gevorderd» te worden noch uitdrukkelijk in de rechterlijke beslissing te worden bepaald.

3) Het feit dat de nietigverklaring van het depot van het inbreukmakend merk en de doorhaling van de inschrijving ervan al dan niet worden gevorderd, is zonder invloed op het bovenvermelde beginsel.

4) Indien de rechter daartoe gronden aanwezig acht, kan hij het bovenbedoeld verbod (om een inbreukmakend teken of merk verder te gebruiken) toch *beperken* tot een bepaald deel van het Beneluxgebied. Die beperking dient dan wel uitdrukkelijk te worden aangegeven in de beslissing (overweging 16 van het arrest).

5) Bij het beoordelen – in dit laatste geval van een territoriaal beperkt verbod – van de «overeenstemming» tussen het ingeroepen merk en het als inbreukmakend beschouwd

teken/merk, moet de rechter toch ook het *gehele* Beneluxgebied betrekken.

2. De eerste aan het Benelux-Gerechtshof voorgelegde vraag strekte ertoe te vernemen of het Benelux-Verdrag inzake merken of de Beneluxmerkenwet «eraan in de weg (staat) dat de rechter van een der Verdragsstaten n.a.v. een vordering als bedoeld in artikel 13, sub A, BMW een verbod oplegt van gebruik van een merk in andere Verdragsstaten». Diezelfde vraag was reeds tweemaal in vroegere zaken aan het Hof voorgelegd door de Hoge Raad der Nederlanden.

De ene zaak (de oudste) werd geschikt en het Hof diende derhalve geen antwoord meer te geven.² In de andere zaak – de zgn. Barbie-pop II-zaak – gaf het Hof een ontkennend antwoord op de gestelde vraag:

«Het Benelux-Verdrag inzake de warenmerken of de Eenvormige Beneluxwet op de merken (BMW) belet niet dat de rechter van een der Verdragsstaten n.a.v. een vordering als bedoeld in artikel 13, A, BMW een verbod oplegt van gebruik van een merk in de andere Verdragsstaten.»³

Het thans besproken arrest van 13 juni 1994 beperkt zich (in overweging 8) tot een verwijzing naar die vroeger gestelde vraag en het reeds gegeven negatief antwoord. Ten aanzien van die eerste vraag wordt geen verdere motivering gegeven. De motivering in het Barbie-pop-arrest van 26 maart 1993 is beknopt en, bij gebrek aan inzicht in de Nederlandse juridische voorgeschiedenis en context, ietwat verwonderlijk. Het Hof overweegt immers in dit laatste arrest:

«dat artikel 13, onder A, BMW, voor zover inhoudende dat de merkhouders zich op grond van zijn uitsluitend recht kan verzetten tegen het daar omschreven inbreukmakend gebruik, niet de strekking heeft de merkhouders in enigerlei opzicht te beperken in het aanwenden van de middelen die het toepasselijke nationale recht hem in zodanig geval toekent;

dat overigens geen enkele bepaling van het Benelux-Verdrag inzake de warenmerken of de BMW, noch het systeem van de BMW, noch enig beginsel van het Beneluxmerkenwet de rechter van een van de Verdragsstaten belet volgens het nationale toepasselijke recht een verbod van zodanig merk inbreukmakend gebruik in de andere Verdragsstaten uit te spreken».

Hierbij vallen op enerzijds de negatieve formulering, anderzijds de nadrukkelijke verwijzing naar het «toepasselijke nationale recht».⁴

² H.R., 24 november 1989, nr. 13.689, Interlas / Lincoln, *N.J.*, 1992, 404, *B.I.E.*, 1991, nr. 23, p. 86, *I.E.R.*, 1990, 8-9, vermeld in de conclusie van advocaat-generaal Th.; B. TEN KATE bij het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 26 maart 1993, *B.I.E.*, 1993, 260, nr. 2, *Jur. Benelux-Gerechtshof*, 1993, 43, nr. 2.

³ Bovenvermeld arrest 26 maart 1993, zaak A 92/3, *B.I.E.*, 1993, 260-262, met noot C.v.N. «Ruimtelijke werking verbod», *Jurisprudentie van het Benelux-Gerechtshof*, deel 14, 39, *R.W.*, 1992-93, 1439, *N.J.*, 1993, 328 (noot DWFV).

⁴ EVRARD J.J. en GIELEN Ch. merken op dat deze uitdrukkelijke en belangrijke verwijzing naar het nationale toepasselijke recht niet

¹ Zaken A 93/1 en A 93/2, Régie Nationale des usines Renault S.A. / Reynolds Aluminium Holland B.V., *R.W.*, 1994-95, 323-326; zie ook *J.T.*, 1994, 655-656, met «observations», L. VAN BUNNEN;

De negatieve formulering van de overwegingen van het arrest en van zijn dispositief sluiten aan bij de negatieve formulering van de vraagstelling die echter op haar beurt – aldus advocaat-generaal Th. B. ten Kate in zijn conclusie bij dit arrest⁵ – een verklaring vindt in de formulering door de Hoge Raad – die in deze zaak de prejudiciële vragen had gesteld – van het beginsel dat er «in het algemeen geen reden is om aan te nemen dat naar Nederlands recht geen plaats is voor een veroordeling om iets na te laten wanneer het gaat om een verplichting die buiten Nederland moet worden nagekomen».⁶

Dergelijke merkwaardige perspectieven voor «grensoverschrijdende verboden» waren reeds geopend door dezelfde Hoge Raad in het arrest van 24 november 1989.⁷

In dit laatste arrest waarin – aldus de annotator in de Nederlandse Jurisprudentie,⁸ – de Hoge Raad «de zegen geeft aan het grensoverschrijdend verbod of bevel», werd uitgegaan van een regel uit het Nederlands Burgerlijk Wetboek (art. 3: 296, lid 1) krachtens welke «tenzij uit de wet, uit de aard van de verplichting of uit een rechtshandeling anders volgt, (...) hij die jegens een ander verplicht is iets te geven, te doen of na te laten, daartoe door de rechter, op vordering van de gerechtigde (wordt) veroordeeld».

Na vervolgens de bovenvermelde regel van de reikwijdte van een verbod buiten Nederland te hebben geformuleerd, staakt de Hoge Raad deze opvatting met de – althans voor «verbruikers» van Belgische cassatiearresten erg ongewone – motivering dat «(...) een meer beperkte opvatting geen steun (vindt) in het recht en (...) in een tijd van toenemende internationale contacten tot het voor de praktijk onwenselijke resultaat (zou) leiden dat in een geval van onrechtmatige daden met een internationaal karakter – zoals aantasting van intellectuele eigendomsrechten en ongeoorloofde mededinging in meer landen of grensoverschrijdende milieuvervuiling – de Nederlandse gelaedeerde genoot zou kunnen worden zich in alle betrokken landen tot de rechter te wenden».

Het niet territoriaal beperkt karakter van rechterlijke verboden werd blijkbaar gezien als een regel van Nederlands nationaal recht hoewel sommige – Nederlandse – auteurs bekennen een dergelijke regel niet goed te kunnen lokaliseren in het Nederlandse recht en er over de juiste draagwijdte van deze «regel» nog heel wat discussie lijkt te bestaan.⁹

voorkomt in het dispositief van het Barbie-pop-arrest. Zij schrijven dit toe aan een nalatigheid («(...) il doit s'agir d'un oubli») (L'étendue territoriale des jugements prononcés par les tribunaux des pays du Benelux en matière de marques», in *Jura Vigilantibus*, Antoine Braun, Larquier, 1994, 185-192, vooral 186-187, nr. 2).

⁵ Zie o.m. *B.I.E.*, 1993, 260, nr. 4.

⁶ H.R., 21 februari 1992, *I.E.R.*, 1992, 89, nr. 24 (Barbie-pop-zaak).

⁷ H.R., 24 november 1989, Interlas / Lincoln, *B.I.E.*, 1991, 86, *N.J.*, 1992, 1597, nr. 404, noot DWFV.

⁸ DWFV, noot, *N.J.*, 1608, nr. 5.

⁹ C.v.N. onder het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 26 maart 1993, *B.I.E.*, 1993, 262. Zie hierover o.m. F.W.E. EIJVOGELS, «Bescherming tegen inbreuk op parallelle octrooien: Interlas / Lincoln onder de loep», in *B.I.E.*, 1994, 79-85; zie ook de conclusie van advocaat-generaal Th. B. ten Kate bij het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 26 maart 1993, *B.I.E.*, 1993, 260; noot DWFV onder H.R., 24 november 1989, *N.J.*, 1992, 1607-1612; BRINKHOF J.J., «In-

3. Het beantwoorden van de tweede vraag om uitleg, bood het Benelux-Gerechtshof de gelegenheid de Benelux-reikwijdte van rechterlijke verboden van merkinbreuk op *positieve* wijze te baseren op de bepalingen, de strekking en het stelsel van het Benelux-Verdrag (inzake merken) en de Eenvormige Beneluxwet. In zijn conclusie voor het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 26 maart 1993 (Barbie-pop) had de advocaat-generaal Th. B. ten Kate een dergelijke positieve grondslag reeds voorgestaan.¹⁰

Deze tweede vraag strekte ertoe te vernemen of het voor de beantwoording van de eerste vraag verschil maakt of de uitbreiding van het «verbod» tot het gehele Beneluxgebied al dan niet *expliciet* gevorderd wordt. Het is merkwaardig dat het Benelux-Gerechtshof – in tegenstelling overigens tot de advocaat-generaal – uitgebreid op deze vraag ingaat hoewel de Nederlandse rechter die de vragen gesteld had – het Gerechtshof te Arnhem – ervan uitging dat in casu bedoeld verbod voor het gehele Beneluxgebied was gevorderd, een feit dat het Benelux-Gerechtshof overigens niet nalaat aan te stippen.

Het door deze tweede vraag aan de orde gesteld probleem was nog niet vroeger aan het Hof voorgelegd en het Hof heeft de kans benut om de rol van de nationale rechter in merken-rechterlijke gebods- of verbodsbeslissingen als die van een «Benelux-rechter»¹¹ te onderstrepen. Het Hof steunt op de door de Benelux-Staten bij het opstellen van het verdrag en de Eenvormige Wet «beoogde eenwording in merkenrechtelijk opzicht van de Beneluxlanden». Sindsdien worden alle merken, ongeacht de nationaliteit van de houder, aan een eenvormige regeling onderworpen en wordt de bescherming ervan, mits er één depot is, tot het gehele Beneluxgebied uitgebreid.

4. Het Hof vindt bevestiging van deze Beneluxdimensie van de merkenrechtelijke bescherming in o.m. artikelen 9 van het verdrag, 11, onder A, 2, BMW en 37 BMW.

Krachtens artikel 9 van het Benelux-Verdrag inzake merken hebben de rechterlijke beslissingen, gewezen in één der Beneluxlanden, waarbij de *nietigheid* van een merkendepot wordt uitgesproken of het *verval* van een merkrecht wordt vastgesteld, gezag van gewijsde dat erkend moet worden in de drie Beneluxlanden. Het werd inderdaad «bijzonder noodzakelijk» geacht «te waarborgen dat de rechtssituatie op het gebied van het bestaan, de geldigheid en de eigendom van merkenrechten in de drie landen dezelfde is». ¹² In zijn conclusie voor het vroeger arrest van het Benelux-Gerechtshof van 26 maart 1993 in de zaak Barbie-pop heeft de advocaat-generaal Ten Kate, op grond van een situering en analyse van dit artikel 9 – «een afwijking» van artikel 11 van het

breuken met een internationaal karakter op industriële eigendomsrechten», *B.I.E.*, 1991, 66-69 (waarin – volgens de treffende formulering van Verkade (*N.J.*, 1992, 1608) – «de verschillende kanten van de medaille in een fraaie 'conflict between me and myself'-achtige vorm zijn uiteengezet»).

¹⁰ Zie *B.I.E.*, 1993, 261, nr. 25, *Jur. Benelux-Gerechtshof*, 1993, 48.

¹¹ De uitdrukking wordt gebruikt door de advocaat-generaal TEN KATE (*R.W.*, 1994-95, 324, nr. 17: «(...) de nationale rechter (treedt) hier als het ware als Benelux-rechter op»).

¹² Gemeenschappelijk commentaar van de Regeringen bij het Verdrag, o.m. geciteerd door de advocaat-generaal Ten Kate in zijn conclusie voor het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 26 maart 1993, *B.I.E.*, 1993, 211, nr. 9.

vroegere op 28 maart 1925 te Brussel tussen België en Nederland gesloten Bevoegdheids- en Executieverdrag, intussen vervangen door het Europees Executieverdrag – onderstreept waarom het feit dat artikel 9 van het verdrag beperkt is tot beslissingen van nietigverklaring of verval van merken, niets afdoet aan de door de Verdragspartijen beoogde wenselijkheid van eenvormige beslissingen – ook buiten het geval van nietigverklaring of verval – die het gehele Benelux-gebied betreffen.¹³

In overeenstemming met de regel dat het uitsluitend recht op een merk zich dwingend uitstrekt over het gehele Beneluxgebied is ook de door het Benelux-Gerechtshof geciteerde regel van artikel 11, onder A, 2, BMW krachtens hetwelk nietig is, de overdracht of andere overgang van een merk die niet op het gehele Beneluxgebied betrekking heeft.

Ten slotte steunt het Benelux-Gerechtshof op artikel 37 BMW dat de bevoegdheid van de rechter (in de Beneluxlanden) bepaalt «volgens beginselen die uit de eenwording van het rechtsgebied van de drie landen inzake merken voortvloeien». Reeds in zijn conclusie bij het arrest van 26 maart 1993 had de advocaat-generaal erop gewezen dat de BMW-bevoegdheidsregeling ervan uitgaat dat een merkenkwestie voor het gehele gebied door de eenmaal aangewezen rechter wordt beslist.¹⁴ Daarbij zat wel bij de wetgever de bedoeling voor te vermijden dat de eenmaking van het Beneluxgebied in gevaar zou komen door tegenstrijdige rechterlijke beslissingen.¹⁵ Dit bevoegdheidsargument, meer bepaald de regeling van artikel 37D bij samenhang of verknachtheid, werd ook in de rechtsleer als een belangrijk argument voor de extraterritoriale bevoegdheid van de rechter gezien.¹⁶

Nu de Verdragsluitende Partijen zelf, de drie Beneluxlanden, uitdrukkelijk beoogd hebben het Beneluxgebied voor het merkenrecht als één territorium te beschouwen waarop een merkrecht gebaseerd op één depot – geldig voor het hele territorium – aan dezelfde regels wordt onderworpen, lijkt het geenszins strijdig met het principe van de soevereiniteit van de Staten¹⁷ dat de rechter van een lidstaat m.b.t. een dergelijk merkenconflict uitspraak doet voor het hele Beneluxgebied, d.i. het ene merkenterritorium en a.h.w. als «Benelux-rechter» optreedt.

¹³ De «beperking» in artikel 9 werd in de bepaalde rechtsleer als argument aangegrepen tegen het extraterritoriaal karakter van beslissingen inzake verbod van gebruik van een met een merk overeenstemmend teken «ce type d'action n'ayant pas été expressément visé par l'article 9 de la Convention Benelux en matière de marques de produits» (BRAUN, Ant., *Précis des marques de produits et de service*, Larcier, 2e uitg., 472, nr. 578; ook BRAUN-VAN REEPINGHEN, «Chronique de jurisprudence. Droits intellectuels», *J.T.*, 1992, 540, nr. 88).

¹⁴ Zie *B.I.E.*, 1993, 261, nr. 14.

¹⁵ Benelux-Gerechtshof, arrest van 16 december 1991, Burberrys t. Bossi, Z.A. 90/4, *Jur.*, 1991, 16 (21-22).

¹⁶ EVRARD, J.J. - GIELEN CH., «L'étendue territoriale des jugements prononcés par les tribunaux des pays du Benelux en matière de marques», in *Jura Vigilantibus*, Antoine Braun, 185-192, vooral 198.

¹⁷ Dit principe werd door BRAUN ingeroepen tegen de extraterritoriale werking van vonnissen die andere punten betreffen dan die bedoeld in artikel 9 van het Benelux-Verdrag (*Précis des marques de produits et de service*, 2e uitg., 472, nr. 578; zie ook BRAUN-VAN REEPINGHEN, «Chronique de jurisprudence. Droits intellectuels», *J.T.*, 1992, 540, nr. 88).

5. In zijn arrest van 13 juni 1994, bevestigt het Benelux-Gerechtshof dat «het niet strookt met de strekking» en het stelsel van het verdrag en de BMW, zoals in het voorafgaande weergegeven, dat een naar aanleiding van een vordering als bedoeld in artikel 13, onder A, BMW in een van de Beneluxlanden door een rechter zonder territoriale specificatie gegeven verbod van inbreukmakend gebruik van een merk slechts zou gelden binnen het gebied van dat land en zijn beschermende werking niet zou uitstrekken over de beide andere landen. Integendeel – aldus het Hof – brengt de beoogde eenwording in merkenrechtelijk opzicht van de Beneluxlanden mee dat moet worden aangenomen dat de rechter zijn bevoegdheid om op een vordering als bedoeld in artikel 13, onder A, BMW het gebruik van een inbreukmakend teken te verbieden *rechtstreeks aan deze bepaling ontleent*, alsmede dat de rechter, deze bevoegdheid uitoefenend, een verbod geeft dat in beginsel geldt voor het gehele Beneluxgebied.

Het maakt voor het Hof geen verschil uit of de uitbreiding van het verbod al dan niet expliciet wordt gevraagd in de vordering, bedoeld in artikel 13, A, BMW.

Volgens de advocaat-generaal Ten Kate «ligt de uitleg van een vordering waarbij geen gebied wordt genoemd, als betrekking hebbende op het gehele Beneluxgebied voor de hand, nu dit gebied merkenrechtelijk als één rechtsgebied behandeld wordt en het gedeponeerde merk zich dwingend over het gehele gebied uitstrekt».¹⁸

De uitbreiding van de territoriale reikwijdte van rechterlijke verboden krachtens artikel 13, A, BMW, over het hele Beneluxgebied zelfs indien niet als dusdanig «gevorderd» en zelfs indien niet als dusdanig gespecificeerd in de beslissing, is aldus erkend en bekrachtigd.

6. In tegenstelling tot de vroegere rechtspraak (arrest van 26 maart 1993), weliswaar herhaald in het hier besproken arrest in antwoord op de eerste vraag, is het Hof thans heel wat verder gegaan dan de loutere vaststelling dat noch het Beneluxmerkenverdrag noch de Beneluxmerkenwet de territoriale uitbreiding van een verbod krachtens artikel 13, A, BMW «belet». Verre van een hinderpaal te zijn, worden «de strekking en het stelsel» van het verdrag en de BMW en de aldus «beoogde eenwording in merkenrechtelijk opzicht van de Beneluxlanden» terecht positief als grondslag beschouwd voor een dergelijke Beneluxreikwijdte. Dit beginsel wordt op de eigen aard van de Beneluxmerkenwetgeving gebaseerd en niet langer op regels van het «nationaal recht» zoals bleek uit de vroegere rechtspraak (arrest van 26 maart 1993 (overwegingen 7 en 8), waarnaar het thans besproken arrest toch ook nog verwijst).¹⁹

In bepaalde rechtsleer die nochtans pleitte voor de mogelijke uitbreiding tot het gehele Beneluxgebied van rechterlijke verbodsbeslissingen ex artikel 13, A, BMW, werd niettemin, omwille van de «rechtszekerheid», vastgehouden aan

¹⁸ Zie punt 17 van zijn conclusie, *R.W.*, 1994-95, 324.

¹⁹ De advocaat-generaal Ten Kate had er in zijn conclusie voor het arrest van 26 maart 1993 reeds op gewezen – met verwijzingen naar Nederlandse rechtsleer – dat bedoelde mogelijkheid van territoriale uitbreiding van een rechterlijk verbod over het hele Beneluxgebied reeds «positief in de bepalingen van het Verdrag en de Eenvormige Wet besloten ligt» (*B.I.E.*, 1993, 261, nr. 25, en goedkeurende noot van C.v.N., *loc.cit.*, 262, nr. 3); zie ook in deze zin: GIELEN CH. - WICHERS HOETH, L., *Merkenrecht*, 1992, 408, nrs. 992-993.

het beginsel dat de rechter, indien hij aan zijn beslissing een dergelijke territoriale uitbreiding wil toekennen, dit uitdrukkelijk dient te preciseren in zijn vonnis.²⁰ Nu het Benelux-Gerechtshof de territoriale uitbreiding tot het hele Beneluxgebied duidelijk als principe heeft gesteld, is de «rechtszekerheid» gevrijwaard.

7. Het Hof voorziet wel de mogelijkheid dat de rechter zijn verbod beperkt tot «een bepaald gebied» of tot «enig deel» van het Beneluxgebied (dat niet noodzakelijk dient samen te vallen met de grenzen van één of twee Beneluxland(en)).²¹ Die beperking moet dan *uitdrukkelijk* vermeld zijn in de beslissing.

Het dient te worden onderstreept dat de uitbreiding tot het hele Beneluxgebied de regel is, de territoriale beperking, de uitzondering. Wanneer kan de rechter afwijken van de regel en derhalve zijn verbod beperken tot een «deel» van het Beneluxgebied? Volgens het Hof kan hij dit wanneer hij in een bepaald geval daartoe «gronden aanwezig acht» («s'il l'estime justifié», «dans le cas où le juge estime avoir des raisons (...)»).

De rechter beschikt derhalve over een appreciatiebevoegdheid bij het al dan niet toekennen van een Benelux-reikwijdte aan zijn verbodsbeslissing ex artikel 13, A, BMW.

Dat is een belangrijk verschilpunt met de beslissingen inzake nietigheid of verval van een merk die zich (krachtens artikel 9 van het Benelux Verdrag inzake Merken) *noodzakelijkerwijze* uitstrekken over het hele Beneluxgebied.

Het verschil is verantwoord doordat een territoriale beperking binnen de Benelux van het aan de rechter opgelegd verbod om een bepaald merk of teken te gebruiken, niet in dezelfde mate onverenigbaar is met het Beneluxkarakter van een merk, als de nietig- of vervallenverklaring van een merk waarvan de Beneluxreikwijdte zich gezien de aard en heel het stelsel van de Beneluxmerkenwetgeving, opdringt.

Het Hof geeft geen nadere uitleg over de aard van «gronden» die een territoriale beperking kunnen rechtvaardigen. Van Bunnem geeft als voorbeeld het geval «où une marque est très proche d'un nom commercial antérieur qui n'existait, et n'est connu, que dans un seul des pays».²²

De juiste draagwijdte van dit voorbeeld, ontleend aan een situatie – conflict tussen merk en handelsnaam –, die aanleiding geeft tot bijzonder delicate problemen,²³ is niet volkomen duidelijk. De onderliggende idee lijkt wellicht te zijn dat

het verbod van gebruik niet moet worden uitgebreid tot dat deel van de Benelux waar enig «conflict» tussen het merk en het «overeenstemmend» teken zich niet daadwerkelijk voordoet of dreigt voor te doen.

Bij het uitoefenen van zijn beoordelingsbevoegdheid en het vaststellen of er «gronden» zijn voor een territoriale *beperking* van zijn verbod, moet de rechter wel voor ogen houden dat, conform het arrest van het Benelux-Gerechtshof, een dergelijke «beperking» de *uitzondering* en de uitbreiding tot het hele Beneluxgebied de *regel* is die verantwoord is door heel de economie van de Beneluxmerkenwetgeving: één territorium, één merk, één depot, met bescherming over heel het Beneluxterritorium. Zo de rechter kan overgaan tot «belangenafweging», moet die uiteraard geschieden met inachtneming van het wettelijk kader en het door de Benelux-wetgever beoogde doel.

Het lijkt aanvaardbaar dat de kortgedingrechter, gezien de «ordenende» en «voorlopige» aard van de door hem bevolen maatregelen, eerder geneigd zal zijn dan de bodemrechter om, eventueel, een verbodsmaatregel vooralsnog niet uit te breiden tot het hele Beneluxgebied.

Ook hij zal echter dienen rekening te houden met de bovenvermelde in het arrest van 13 juni 1994 uitgedrukte grondregel en, indien hij meent de territoriale uitwerking van zijn verbod te moeten beperken, deze beperking moeten motiveren aan de hand van specifieke gronden die een dergelijke beperking rechtvaardigen.

8. Het arrest van het Benelux-Gerechtshof zegt niet wat de rechter moet doen indien de eisende partij *uitdrukkelijk* zijn vordering *beperkt* tot een deel van het Beneluxgebied. Nu de rechter vermag een niet-beperkte vordering slechts voor een – beperkt – deel van het Beneluxgebied toe te kennen indien hij hiertoe gronden aanwezig acht, kan men aan de eisende partij niet het recht ontzeggen zelf deze beperking *uitdrukkelijk* te vorderen en moet men aan de rechter, a fortiori, het recht toekennen deze gevorderde territoriale beperking in zijn verbod op te nemen.

Gezien de door het Hof *uitdrukkelijk* erkende bevoegdheid van de rechter om, indien hij daartoe gronden aanwezig acht, het verbod te beperken tot een bepaald gebied, kan het beginsel van de uitbreiding tot het gehele Beneluxgebied inderdaad niet beschouwd worden als een regel van openbare orde waarvan niet afgeweken zou kunnen worden. Overeenkomstig het beschikkingsbeginsel – de autonomie van de procespartijen in burgerlijke zaken – in het Belgisch recht bekrachtigd door artikel 1138, 2°, Gerechtelijk Wetboek, zal de rechter in een dergelijk geval – waar de territoriale beperking *uitdrukkelijk* gevorderd wordt –, zich daaraan moeten houden en derhalve aan het verbod geen grotere territoriale reikwijdte kunnen geven.

9. De erkende mogelijkheid van de rechter (eventueel de verplichting) om het «verbod» *uitdrukkelijk* te beperken tot een «bepaald gebied» binnen de Benelux, betekent niet dat hij bij de beoordeling van de vraag van «overeenstemming» tussen het merk en het conflicterend teken/merk alleen rekening mag houden met de toestand binnen dat bepaald gebied.

In zijn conclusie had advocaat-generaal Ten Kate daarvoor gewaarschuwd toen hij de hypothese onderzocht «dat een verbod beperkt tot een deel van het Beneluxgebied zou kunnen worden gevraagd». Wat de advocaat-generaal «kwesties als het bestaan van verwarringsgevaar, bijv. we-

²⁰ EVRARD J.J. – GIELEN Ch., «L'étendue territoriale des jugements (...)», in *Jura Vigilantibus*, Ant. Braun, 185 (192); zie, voorzichtig, in de andere zin zoals thans bevestigd door het Benelux-Gerechtshof, C.V.N. in zijn noot «Ruimtelijke werking verbod», onder het arrest van het Benelux-Gerechtshof van 26 maart 1993, *B.I.E.*, 1993, 263: «In merkenzaken (en ook in modelzaken) geldt het hele Beneluxgebied als één territoire met geïnformeerd recht. Dit zou ervoor pleiten een niet-territoriaal beperkt inbreukverbod te interpreteren als bedoeld voor de gehele Benelux.»

²¹ Op de vraag van een mogelijke territoriale beperking van het rechterlijk verbod was door de advocaat-generaal niet ingegaan omdat deze vraag niet gesteld was en niet aan de orde was nu de vorderingen, volgens de vaststellingen van het vragenstellende Hof te Arnhem, betrekking hadden op het gehele Beneluxgebied.

²² L. VAN BUNNEN, «Observations» onder het arrest van 13 juni 1994 van het Benelux-Gerechtshof, *J.T.*, 1994, 656.

²³ MAEYAERT P. – BOGAERT G., «Handelsnaam - Vennootschapsnaam - Merk - Bescherming en onderlinge conflicten - Rechtspraak (1984-89)», *T.B.H.*, 1990, 190-215).

gens auditieve gelijkenis» noemt, kunnen niet beantwoord worden «uitsluitend aan de hand van hetgeen het publiek ter plaatse zou begrijpen, maar moeten worden beoordeeld naar criteria die het gehele Benelux betreffen». Anders zou men merkenrechtelijke bescherming per bv. taalgebied van de Benelux kunnen verkrijgen, hetgeen strijdig zou zijn met de opzet van de Beneluxmerkenwetgeving – waarbij de Benelux merkenrechtelijk als één rechtsgebied wordt beschouwd – en met de uiteindelijke binnen de Benelux Economische Unie nagestreefde opheffing van handelsbelemmeringen en het bevorderen van vrij goederenverkeer.²⁴

Uit die regel en de onderliggende ratio, zoals uiteengezet in de conclusie van de advocaat-generaal, volgt ook dat, wanneer de territoriale beperking niet uitdrukkelijk is gevorderd, de rechter die niet vermag zelf in zijn vonnis op te nemen op de enkele grond dat de «auditieve» overeenstemming zich, gezien de taal, slechts in een bepaald deelgebied voordoet.

Uit die regel en de onderliggende ratio, zoals uiteengezet in de conclusie van de advocaat-generaal, volgt ook dat, wanneer de territoriale beperking niet uitdrukkelijk is gevorderd, de rechter die niet vermag zelf in zijn vonnis op te nemen op de enkele grond dat de «auditieve» overeenstemming zich, gezien de taal, slechts in een bepaald deelgebied voordoet.

10. Uit het voorgaande moge voldoende blijken dat de term «grensoverschrijdend» m.b.t. een rechterlijk verbod bij (Benelux)merkconflicten gerelativeerd moet worden in de mate waarin het Beneluxgebied precies als één merkenterritorium te beschouwen is zodat de interne staatsgrenzen op dit punt weinig relevant (mogen) zijn. Hetzelfde kan gezegd worden m.b.t. het Beneluxmodellenrecht waar een zelfde benadering m.b.t. de territoriale reikwijdte van een rechterlijk verbod verantwoord lijkt.²⁵

11. Maar hoe zit het met de territoriale reikwijdte van rechterlijke uitspraken bij inbreuken op industriële eigendomsrechten die niet liggen binnen het kader van een zelfde eenvormige Beneluxwetgeving. Dit is – gelukkig – niet het onderwerp van deze bijdrage die, zoals de lezer zich zal herinneren, beperkt is tot een kort commentaar op een Benelux-arrest in een merkenzaak. Het is echter wel zo dat de specifieke benadering en oplossing binnen het Beneluxmerkenrecht, in de Nederlandse rechtsleer worden gesitueerd en besproken in het kader van de ruimere problematiek van de territoriale uitbreiding van een rechterlijk verbod bij inbreuken op industriële eigendomsrechten in het algemeen en op octrooirechten in het bijzonder. Aldus bestaat de strekking in de Nederlandse rechtspraak om ook inbreuken te verbieden op zgn. parallelle octrooien, d.i. octrooirechten die, onder de gemeenschappelijke koepel van een zelfde Europees octrooi, d.i. een octrooi verleend in het kader van de Europese octrooiverleningsprocedure, in verschillende landen bestaan. Zo kan men, bij wijze van voorbeeld, vaststellen dat de President van de Rechtbank te 's-Gravenhage, rechtdoende in *kort geding*, gedaagden verbiedt, op enigerlei wijze

betrokken te zijn bij handelingen die direct of indirect inbreuk maken op het Europees octrooi..., *zults in alle landen waarvoor dit octrooi is verleend*.²⁶ Deze rechtspraak wordt meestal gebaseerd op het bovengeciteerde arrest van de Hoge Raad van 24 november 1989 (zaak Interlas / Lincoln) en de daarin geformuleerde regel en motivering (zie boven, nr. 2). Zij heeft geleid tot de vraag of Nederland nu zal uitgroeien tot «Court gate to the World» of tot een «internationaal Walhalla voor de Europees octrooihouder».²⁷

Het debat over deze gedurfde – voor Belgische juristen wel erg verrassende – rechtspraak is blijkbaar ook in Nederland niet uitgedoofd. Voor- en nadelen zijn door eminente specialisten zorgvuldig afgewogen. De lezer zij verwezen naar al hetgeen hierover in de Nederlandse rechtsleer is gepubliceerd.²⁸

Hier moge worden volstaan met erop te wijzen dat de «oplossing» op het Beneluxmerkenrechtelijk vlak zich zo maar niet «om dezelfde redenen» m.b.t. inbreuken op parallelle octrooien opdringt. In het eerste geval immers heeft men te maken met een zelfde merkenrechtelijk territorium, een zelfde rechtstitel en een zelfde toepasselijk recht (een eenvormige Beneluxwet) zodat elke rechter uit een der betrokken landen zich als het ware als een «Benelux»-rechter mag en moet beschouwen. Dit gaat niet in dezelfde mate op voor in diverse landen bestaande octrooirechten, al vinden zij hun oorsprong en grondslag in een zelfde Europees octrooi. Zoals bekend valt dit laatste uiteen in een «bundel nationale octrooien» en, afgezien van de bepalingen van het Verdrag van 5 oktober 1973 inzake de verlening van Europese octrooien, blijven ook de nationale octrooiwetten toepasselijk.²⁹ Bij het beoordelen van daden van beweerde inbreuk op dergelijke in het buitenland bestaande «parallelle» octrooirechten begeeft de nationale rechter zich wel degelijk op het gebied van het buitenlands recht (zij het dat de toepasselijke regels in de Europese landen in aanzienlijke mate gelijklopend zijn en er ook met de verdragsrechtelijke regels (o.m. wat de beschermingsomvang van het octrooi betreft) rekening gehouden moet worden).³⁰ Hier staat men derhalve on-

²⁶ Pres. rb. 's-Gravenhage, 22 juli 1994, *I.E.R.*, 1994, 150, met een kritische noot SDW (vooral 159-160).

²⁷ Zie de noot DWFV in *N.J.*, 1992, 1609, nr. 18; noot SDW in *I.E.R.*, 1994, 160; het is opvallend dat ook in deze materie soms gesproken wordt in termen van «concurrentie» tussen de rechtbanken van verschillende landen; wat de bekommernis van het betrokken Engels milieu betreft t.a.v. de zgn. «continental competition» (waarbij vooral de Duitse en Nederlandse rechtbanken bedoeld zijn), zie het artikel (met uitspraken van gespecialiseerde rechters en advocaten) van EGAN D., «Cut-price patents», *Legal Business*, 1994, nr. 48, p. 68-72.

²⁸ Zie o.a. de rechtsleer geciteerd in voetnoot 9.

²⁹ Zie hierover MATHÉLY, P., *Le droit européen des brevets d'invention*, Parijs, 1978: «un système centralisé de délivrance d'un titre le quel, une fois accordé, éclate en brevets nationaux applicables dans les pays contractants désignés» (pp. 3, 15, 18, 20); art. 2, 2°, van het Verdrag van München: «Het Europees octrooi heeft in elk der Verdragssluitende Staten, waarvoor het is verleend, dezelfde rechtsgevolgen en is onderworpen aan dezelfde bepalingen als een nationaal octrooi, dat in die Staat is verleend, voor zover dit Verdrag niet anders bepaalt.»

³⁰ Zie MATHÉLY, P., *op.cit.*, 385: «Ainsi, le juge national a compétence pour statuer sur la contrefaçon d'un brevet européen, et il applique, pour prendre sa décision, la loi nationale»; art. 64, 3°, Ver-

²⁴ Zie de conclusie van de advocaat-generaal TEN KATE, *R.W.*, 1994-95, 324, nrs. 19 en 17; zie ook de conclusie van dezelfde advocaten. voor het arrest van 26 maart 1993, *B.I.E.*, 1993, 260.

²⁵ EVRARD J.J., GIELEN CH., «L'étendue territoriale (...)», *Jura Vilgiantibus*, Ant. Braun, 185, voetnoot (c).

middellijk voor de vraag krachtens welke regel een nationale rechter dat «buitenlands» recht mag (moet) toepassen: dit is een I.P.R.-probleem. Ook in de Nederlandse rechtsleer is gewezen op het belang in deze materie van een degelijke I.P.R.-studie.³¹ De vraag moet uiteraard ook gesteld worden of, zelfs indien de nationale rechter «bevoegd» is en «rechtsmacht» heeft om zich uit te spreken, dit «wenselijk» is en hoe zijn «grensoverschrijdend verbod» «ontvangen» zal worden in de landen waarvoor het bedoeld is: hierbij rijst het probleem van «erkenning» en «uitvoerbaarheid».

Bij het lezen van wat hierover in de Nederlandse rechtsleer werd geschreven, wordt men toch getroffen door

drag van München: «Elke inbreuk op het Europees octrooi wordt beoordeeld overeenkomstig het nationale recht.»

³¹ DWFV, noot onder H.R., 24 november 1989, *N.J.*, 1992, 1608, nr. 6; zie wat België betreft, op het gebied van de handelspraktijken de studie van H. VAN HOUTTE, «De toepassing van de wet betreffende de handelspraktijken op transnationale gevallen van oneerlijke mededinging», *Liber Amicorum Paul De Vroede*, II, Kluwer, 1994, 1407-1423.

de aanmaning tot omzichtigheid en terughoudendheid bij grensoverschrijdende rechterlijke beslissingen (t.a.v. inbreuken op octrooirechten). De bekommernis, o.m. tot uiting gebracht door de Hoge Raad zelf in het Lincoln-arrest van 1989, dat een «gelaedeerde» anders genoopt zou zijn zich «in alle betrokken landen tot de rechter te wenden» is één zaak. Een andere zaak is in hoeverre deze bekommernis bepalend kan (mag) zijn om aan een rechter een «grensoverschrijdende» bevoegdheid of rechtsmacht te verlenen. Uit de rechtspraak van het Benelux-Gerechtshof hebben we geleerd dat een dergelijke rechtsmacht in het kader van het Beneluxmerkenrecht verantwoord is door de eigen aard van de betrokken rechtsregels zoals gewild en bepaald door de betrokken Beneluxlanden. Of in een ander domein hiervoor een wettelijke verantwoording bestaat moet telkens, geval per geval, zorgvuldig afgewogen worden.

Intussen kunnen Belgische advocaten en rechters even mijmeren over Nederlandse toestanden waar het grensoverschrijdend karakter van een rechterlijk verbod in een octrooi-inbreukzaak ter discussie staat (kan staan) voor een rechter, rechtdoend... in kort geding.

Ludovic DE GRUYSE

RECHTSPRAAK

HOF VAN CASSATIE

2e KAMER – 25 MEI 1994

Voorzitter: de h. Ghislain

Raadsheer-rapporteur: mevr. Jeanmart

Openbaar ministerie: mevr. Liekendael

Advocaten: mrs. De Bruyn en Simont

Bewijs – In strafzaken – Twijfel – Deskundige

De twijfel die de beklaagde ten goede moet komen is de twijfel van de rechter en niet die van een ander persoon, van welke hoedanigheid ook, inzonderheid de twijfel van een deskundige die slechts een advies uitbrengt.

M. t/ W. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 7 oktober 1993 door het Hof van Beroep te Luik gewezen;

...

Over het middel: schending van de artikelen 1319, 1320 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek, 418 en 420 van het Strafwetboek, van de beginselen inzake de bewijslast in strafzaken en van het algemeen rechtsbeginsel volgens hetwelk in strafzaken de twijfel de beklaagde ten goede moet komen,

doordat het bestreden arrest de telastlegging van onopzettelijk toebrengen van slagen en verwondingen aan de verweerders Jacques W., Louise V. en Marcel D., alsook aan mevrouw M.L., ten laste van eiser bewezen verklaart en hem

veroordeelt tot een geldboete van 100 frank of een vervangende gevangenisstraf van een maand alsook in de kosten van beide instanties, op grond «dat uit de gegevens van het dossier blijkt dat het voertuig van (eiser) tweemaal is gebotst, de eerste maal tegen de pijler van de spoorwegbrug, de tweede maal toen het werd aangereden door het voertuig van (eerste verweerder); dat (eiser), wat de eerste botsing betreft, betoogt de indruk te hebben gehad dat het voertuig van (eerste verweerder) op hem toe kwam; dat hij daarom zijn stuur naar rechts heeft gewend en tegen de muur van de spoorwegbrug terecht kwam; dat het hof, wat dat betreft, erop wijst dat de deskundige L., die door de diensten van het parket belast was met de vaststellingen ter plaatse opmerkte: «Ik sluit een zwenking naar rechts als ultiem uitwijkmaneuver uit, maar die conclusie is niet 100 pct. zeker; er blijft naar mijn gevoelen ongeveer 25 pct. twijfel bestaan; dat de deskundige erop gewezen heeft dat «wat de plaats van de Golf op de weg betreft, die wagen op zijn uiterste positie gedeeltelijk op de rijstrook van de Ford stond, zonder evenwel de doorgang voor laatstgenoemde wagen te versperren»; dat uit die gegevens en overwegingen alsook uit het verloop van het ongeval volgt dat (eiser) ofwel werkelijk Jacques W. voor zich zag en de indruk had dat hij op hem toe kwam, waardoor hij zijn stuur naar rechts wendde en zodoende tegen de brug terecht kwam; ofwel dat (eiser) niet tegen de brugpijler gereden is ten gevolge van een uitwijkmaneuver, maar ten gevolge van een rijfout; dat in beide gevallen alleen (eiser) verantwoordelijk is voor de eerste botsing; dat immers, zoals de deskundige heeft opgemerkt, de Golf alleen op zijn uiterste positie mogelijkerwijs op de rijstrook van de Ford stond op

het ogenblik dat die wagen onder de brug reed, zonder daarom evenwel de doorgang te belemmeren; dat derhalve het lichte uitwijkmaneuver van (eiser) naar rechts te dezen ongepast en onverantwoord was, aangezien er geen sprake was van een onmiddellijk gevaar dat hem gedwongen zou hebben tot een reactie en tot de keuze van een laakbaar maneuver; dat in beide gevallen blijkt dat (eiser) een verkeerd beeld had van de verkeerssituatie, zoals zij zich aan hem aandienende, zijn voertuig niet langer onder controle had en de nodige manoeuvres niet kon uitvoeren; dat (eiser), nu hij verantwoordelijk is voor de eerste botsing, en bijgevolg voor de daaropvolgende draaiing om de eigen as alsook voor de gedeeltelijke versperring van de rijstrook van (de eerste verweerder), onbetwistbaar het verkeer in de war heeft gestuurd en het grootste deel van de verantwoordelijkheid voor de tweede botsing draagt»,

terwijl, eerste onderdeel, het arrest, door te verklaren dat, volgens de deskundige, het voertuig van de eerste verweerder «mogelijkerwijs» op de rijstrook van eisers voertuig stond, de bewijskracht van het deskundigenverslag miskent, aangezien de deskundige, blijkens de vaststelling zelf van het arrest, erop gewezen heeft dat het voertuig van de eerste verweerder, op zijn uiterste positie op de rijstrook van de Ford (= eiser) «staat» (schending van de artikelen 1319, 1320 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek);

tweede onderdeel, het arrest, na eraan te hebben herinnerd, enerzijds, dat de deskundige bij zijn verhoor op 21 oktober 1992 toegegeven heeft dat er naar zijn gevoelens nog «deels twijfel» ongeveer 25 pct., bleef bestaan, waardoor niet kon worden uitgesloten dat eiser het stuur naar rechts heeft moeten wenden om de wagen van de eerste verweerder te ontwijken, anderzijds, dat deze wagen op zijn uiterste positie «op de rijstrook van de Ford» stond, niet wettig heeft kunnen beslissen dat de doorgang voor eiser niet versperd was en dat diens uitwijkmaneuver naar rechts «ongepast en onverantwoord» was; het arrest immers, nu het geen acht slaat op de door de deskundige geuite twijfel, meer bepaald omtrent de mate waarin de wagen van de eerste verweerder op de rijstrook van eiser stond, het algemeen rechtsbeginsel volgens hetwelk in strafzaken de twijfel de beklaagde ten goede moet komen, schendt alsook de regels inzake de bewijslast in strafzaken, inzonderheid de regel dat, wanneer de beklaagde zich op een rechtvaardigingsgrond beroept die niet alle geloofwaardigheid mist, het openbaar ministerie en de burgerlijke partij dienen te bewijzen dat hij zonder enige twijfel onjuist is (schending van de vooraan in het middel aangehaalde wetsbepalingen en rechtsbeginselen, met uitzondering van de artikelen 1319, 1320 en 1322 van het Burgerlijk Wetboek):

Wat beide onderdelen samen betreft:

Overwegende dat, enerzijds, de twijfel die de beklaagde ten goede moet komen de twijfel van de rechter is en niet die van een ander persoon, van welke hoedanigheid ook, inzonderheid de twijfel van een deskundige die slechts een advies uitbrengt;

Overwegende dat, anderzijds, het arrest zich niet beperkt tot de overweging dat het voertuig van de verweerder W. «mogelijkerwijs» op de rijstrook van het voertuig van eiser stond; dat het, met overneming van de bewoordingen van het deskundigenverslag, vermeldt «dat de Golf slechts op zijn uiterste positie mogelijkerwijs op de rijstrook van de Ford

stond op het ogenblik dat die wagen onder de brug reed, zonder daarom evenwel de doorgang te belemmeren»;

Dat de appelrechters aldus, zonder de bewijskracht van het verslag te miskennen, hebben beslist dat de doorgang voor de Ford niet versperd was, zodat de aangevoerde rechtvaardigingsgrond niet gestaafd werd met enig gegeven dat die grond geloofwaardig zou kunnen maken;

Dat het middel niet kan worden aangenomen;

...

NOOT – *In dubio pro reo*

1. Het vermoeden van onschuld is een van de meest essentiële waarborgen waarop de beklaagde in een strafproces – dat deze naam waardig wil zijn – zich moet kunnen beroepen en werd als zodanig neergelegd in artikel 6, lid 2, E.V.R.M. (cf. hieromtrent Velu, J. en Ergec, R., «Convention européenne des droits de l'homme», in *R.P.D.B.*, Compl. VII, nrs. 559 e.v.; van de Kerchove, M., «La preuve en matière pénale dans la jurisprudence de la Cour et de la Commission européennes des droits de l'homme», *Rev.Sc. Crim.*, 1992, 3-10).

2. Dit vermoeden, dat in zijn algemene omschrijving van vrij theoretische aard is, veruitwendigt zich in meerdere rechtsbeginselen en rechtsregels, waaronder het o.a. in het geannoteerde arrest bevestigde principe dat twijfel aan de beklaagde ten goede moet komen. Het «in dubio pro reo»-beginsel is aldus een gevolg van het vermoeden van onschuld, waarmee het evenwel niet zomaar kan worden gelijkgesteld (Declercq, R., *Le preuve en matière pénale*, Prolegomena, 1988, 10; Declercq, R., *Beginselen van strafrechtspleging*, 1994, nr. 1114; Fettweis, A.-L., «La charge de la preuve en droit pénal belge et la présomption d'innocence», in *Les droits de la défense en matière pénale*, 1985, 145; Stefani, G., v° «Preuve», in Dalloz, *Répertoire de droit pénal et de procédure pénale*, losbl., nr. 4; Traest, P., *Het bewijs in strafzaken*, 1992, 186-187, voetnoot 9; vgl. Screvens, R., «La preuve pénale en droit belge», in *La présentation de la preuve et la sauvegarde des libertés individuelles*, 1977, 84: deze laatste auteur brengt het «in dubio pro reo»-beginsel in verband met het probleem van de zgn. «intime conviction» van de rechter).

3. De regel dat twijfel de verdachte ten goede moet komen, is een algemeen rechtsbeginsel (Cass., 23 februari 1982, *A.C.*, 1981-82, nr. 376; Cass., 2 mei 1990, *A.C.*, 1989-90, nr. 515; Cass., 10 november 1992, *A.C.*, 1991-92, nr. 726; vgl. daarentegen met de oudere rechtspraak: Cass., 27 april 1964, *Pas.*, 1964, I, 914 (antwoord op het vierde middel); Legros, R., «La règle de droit pénal», *R.D.P.*, 1968-69, 6, nr. 6).

4. Zoals vele algemene rechtsbeginselen en rechtsspreuken wordt ook het adagium «in dubio pro reo» gekenmerkt door een lapidaire doch verraderlijke helderheid (cf. De Koninck, C., *Latijnse rechtsspreuken*, 1992, nr. 222; *PandB.*, v° «Adage», nr. 321; Roland, H. en Boyer, L., *Locutions latines du droit français*, 1993, 163-164; Roland, H. en Boyer, L., *Locutions latines et adages du droit français contemporain*, II, *Adages*, 1987, nr. 73; cf. ook – wat de historische achtergronden betreft – Holtappels, P., *Die Entwicklungsgeschichte des Grundsatzes «in dubio pro reo»*, Hamburger Rechtsstudien, Heft 55, Hamburg, 1965; van de Vrugt, M., «In dubio pro reo», in *Brocardica in honorem G.C.J.J. van den Bergh*, 22 *oude studies over oude rechtsspreuken*, 1987, 123-128). Het is dan ook noodzakelijk de juiste draagwijdte van het beginsel

na te gaan en duidelijk te stellen welke «twijfel» precies wordt bedoeld (Declercq, R., *La preuve en matière pénale*, 10).

5. Allereerst komt slechts de *twijfel van de rechter* in aanmerking, d.w.z. de *twijfel van degene die de beslissing moet nemen*. Het «in dubio pro reo»-beginsel speelt bovendien slechts een rol op het einde van het strafproces bij de beoordeling door de rechter van de voorgebrachte bewijselementen (Traest, P., «Bewijslast in strafzaken», in *Actuele problemen van strafrecht. XIVe Postuniversitaire cyclus Willy Delva 1987-1988*, 1988, 95-96; Traest, P., *Het bewijs in strafzaken*, nrs. 333-334): wanneer de rechter bij zijn beoordeling twijfelt over de schuld van de beklaagde aan de ten laste gelegde feiten (cf. hierna, nr. 6), dient hij de *twijfel in het voordeel van de beklaagde* te laten spelen («bewijsrisico» voor het O.M., cf. Traest, P., *ibid.*).

6. Vervolgens dient ook het *voorwerp van de twijfel* duidelijk te worden omschreven: slechts de *twijfel over de schuld van de beklaagde aan de hem ten laste gelegde feiten* komt in aanmerking (Cass., 14 januari 1992, AR 4888, onuitg., aangehaald door Holsters, D., «Bewijsvoering in strafzaken», in *Comm. Straf.*, 3, voetnoot 1): de *twijfel van de verdachte omtrent* (het bestaan van een bestanddeel van) het misdrijf heeft hier niets mee te maken (Cass., 2 mei 1990, *A.C.*, 1989-90, nr. 515), evenmin als de verdeeldheid nopens de uitlegging van een wetbepaling (Cass., 23 december 1968, *A.C.*, 1969, 400: verdeeldheid in de rechtspraak; Cass., 2 oktober 1973, *A.C.*, 1974, 123: verdeeldheid in de rechtsleer). Over dit laatste bestaat nogal wat verwarring, nu vele auteurs het «in dubio pro reo»-beginsel ook toepasselijk achten in geval van *twijfel over de interpretatie van de strafwet* (cf. bv. Constant, J., *Précis de droit pénal. Principes généraux du droit pénal positif belge*, 1975, 46; Gousemberg, V., «Du principe 'in dubio pro reo' et de quelques difficultés dans son application pratique», *R.D.P.*, 1948-49, 952-953, nr. 7; vgl. Trousse, P.E., «L'interprétation des lois pénales», *R.D.P.*, 1952-53, 414). Het «in dubio pro reo»-beginsel lijkt in dit verband evenwel slechts een gedeformeerde gevolgtrekking uit de regels inzake de (restrictieve) interpretatie van de strafwet (cf. Traest, P., o.c., *Actuele problemen van strafrecht*, 106 in fine; vgl. evenwel Traest, P., *Het bewijs in strafzaken*, nr. 387; ook Dupont, L. en Verstraeten, R., *Handboek Belgisch strafrecht*, 1990, nr. 148; Verstraeten, R., *Handboek Strafvordering*, 1993, nr. 1183).

Essentieel is dus dat de rechter twijfels heeft omtrent één of meer constitutieve bestanddelen (of omtrent een verzwarende omstandigheid) van het misdrijf: zijn de feiten wel gepleegd? – zijn ze wel door de beklaagde gepleegd? – is er wel sprake van een (algemeen of – in voorkomend geval – bijzonder) opzet? – lijkt de door de beklaagde aangevoerde rechtvaardigingsgrond niet redelijk? Men merke op dat, wanneer de strafrechter zonder meer oordeelt «dat de telastlegging niet bewezen is» en «dat de twijfel ten goede van de beklaagde dient te komen», hij niet beslist dat er (louter) twijfel is aangaande het morele element van het misdrijf, maar wel dat de feiten niet bewezen zijn (Cass., 19 november 1982, *A.C.*, 1982-83, nr. 175, waarbij het belangrijk is erop te wijzen dat de appelrechters in het bestreden vonnis dat tot dit arrest heeft geleid, de bewijskracht van het vonnis van de strafrechter hadden miskend en impliciet hadden aangenomen dat de bij hen (als burgerlijke rechters) aanhangige vordering steunde op hetzelfde feit als dat waarover de strafrechter

zich had uitgesproken; cf. hierover Arnou, P., «Het gezag van gewijsde van de vrijspraak of buitenvervolgstelling voor de burgerlijke rechter», in *Strafprocesrecht voor rechtspractici*, 1986, (181-186, nrs. 39-50).

7. Ten slotte moet de twijfel voldoende *ernstig* zijn: de rechter moet overtuigd zijn dat de telastlegging op de een of andere manier twijfelachtig is, zodat het misdrijf niet met zekerheid vaststaat. Hiermee wordt geen absolute zekerheid bedoeld (in zoverre die al zou bestaan): een «aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid», een redelijke, «menselijke» zekerheid volstaat (Cass., 10 november 1992, *A.C.*, 1991-92, nr. 726; *PandB.*, v° «Preuve au criminel», nr. 5).

Of de voorliggende gegevens twijfel opleveren die de beklaagde ten goede moet komen, wordt door de rechter in beginsel op onaantastbare wijze in feite beoordeeld «volgens zijn innerlijke overtuiging» (Cass., 10 november 1992, gecit.; voor een mooi voorbeeld uit de kinderjaren van de automobiel, cf. *Corr. Brussel*, 15 februari 1911 en *Brussel*, 5 juli 1911, *R.D.P.*, 1911, 592 e.v.). Het wekt dan ook geen verwondering dat een rechtstreekse schending van het «in dubio pro reo»-beginsel slechts zelden zal worden vastgesteld. Dit zou immers veronderstellen dat uit de beslissing van de rechter blijkt dat hij een fundamentele twijfel heeft omtrent de schuld van de beklaagde aan de hem ten laste gelegde feiten en dat hij, ondanks deze twijfel, toch de beklaagde heeft veroordeeld. Het is inderdaad de rechter die in laatste instantie alle twijfel «oplost» door het misdrijf bewezen te verklaren (Declercq, R., *Strafvordering*, II, 1987, 101; Declercq, R., «Het bewijs in strafzaken», 11, nr. 2). Overigens zal de strafrechter het «in dubio pro reo»-beginsel meestal slechts ter sprake brengen wanneer hij werkelijk twijfelt (zie hierover Montenbruck, A., *In dubio pro reo aus normtheoretischer, straf- und strafverfahrensrechtlicher Sicht, Schriften zur Rechtstheorie*, Heft 114, Berlijn, 1985, 61-62 en 189). De twijfel van de verdediging is immers niet noodzakelijk de twijfel van de rechter (cf. supra nr. 5). Zo impliceert een voor de beklaagde gunstig getuigenis niet noodzakelijk dat de rechter zou (moeten) twijfelen aan diens schuld (Cass., 16 maart 1994, *R.W.*, 1994-95, 433, met noot Vandeplass, A.).

8. In dit verband kan nog worden opgemerkt dat ook de aanvoering van een rechtvaardigingsgrond door de beklaagde (typisch voorbeeld uit de sector van het wegverkeersrecht (dat ook in het voorliggende arrest aan de orde was): het aanvoeren van een uitwijkmaneuver als «noodtoestand», cf. Dupont, L. en Verstraeten, R., o.c., nr. 389) niet noodzakelijk twijfel bij de rechter moet teweegbrengen. Men dient wel voor ogen te houden dat de bewijslast dienaangaande op de vervolgende (en de burgerlijke) partij berust, die de onjuistheid van de aangevoerde rechtvaardigingsgrond dient aan te tonen – vooropgesteld dat deze niet van alle geloofwaardigheid is ontbloot (Cass., 4 januari 1994, *Bull. Arr.*, 1994, nr. 5; Cass., 30 september 1993, *R.W.*, 1993-94, 964; vgl. daarentegen met de aangevoerde rechtvaardigingsgrond in de onderhavige zaak, waaromtrent het Hof van Cassatie zelf vaststelde dat, ten gevolge van de beslissing van de feitenrechter, «de aangevoerde rechtvaardigingsgrond niet gestaafd werd met enig gegeven dat die grond geloofwaardig zou kunnen maken»).

In de onderhavige zaak voerde de eiser in cassatie aan dat de uiteindelijke oorzaak van het hem ten laste gelegde ongeval te wijten was aan een «ultiem uitwijkmaneuver». De door het parket aangestelde deskundige kwam echter, mede op

basis van de onderlinge stand van de voertuigen na het ongeval, tot het besluit dat het bedoelde maneuver niet als een «ultiem uitwijkmaneuver» kon worden beschouwd. De deskundige voegde daar evenwel aan toe dat die conclusie «niet honderd procent zeker» was, en dat er naar zijn gevoelen «ongeveer vijftientwintig procent twijfel» bleef bestaan. Te dezen waren de appelrechters blijkbaar van oordeel, hierbij onder meer verwijzend naar de *feitelijke* vaststellingen van de deskundige, dat de door deze laatste geuite twijfel niet relevant was.

9. Voorts mag de rechter ten gronde – ofschoon hij de *bewijswaarde* van een deskundigenverslag op onaantastbare wijze in feite beoordeelt – de *bewijskracht* van het deskundigenverslag niet miskennen, wat in de voorliggende zaak niet blijkt te zijn gebeurd (vgl. daarentegen in Cass., 29 mei 1984, *A.C.*, 1983-84, nr. 554). Dit zou bv. wel het geval zijn geweest wanneer de appelrechters in casu zouden hebben gesteld dat de deskundige niet de minste twijfel heeft geformuleerd. Uit het enkele feit dat de rechter anders beslist dan de deskundige adviseert, kan echter niet worden afgeleid dat de bewijskracht van het deskundigenverslag is miskend (Cass., 24 maart 1981, *A.C.*, 1980-81, nr. 422; Cass., 8 februari 1984, *A.C.*, 1983-84, nr. 311; Cass., 11 maart 1987, *A.C.*, 1986-87, nr. 413; Cass., 6 oktober 1987, *A.C.*, 1987-88, nr. 75). Bovendien kan de rechter zijn beslissing baseren op bevindingen die de deskundige heeft afgeleid uit een hypothetische vooronderstelling, wanneer de rechter regelmatig heeft geoordeeld dat deze hypothese met de werkelijkheid overeenstemt (Cass., 13 april 1959, *A.C.*, 1959, 619): wat (slechts) aannemelijk is voor de deskundige, kan een zekerheid zijn voor de rechter (vgl. Cass., 8 oktober 1962, *Pas.*, 1963, I, 163). De deskundige is immers geen rechter, maar een technische raadgever (Bekaert, H., *La manifestation de la vérité dans le procès pénal*, 1972, 142; Franchimont, M., Jacobs, A. en Masset, A., *Manuel de procédure pénale*, 1989, 794-795; zie voorts Hutsebaut, F., «Het deskundigenonderzoek in strafzaken», in *Strafrecht voor rechtspractici*, 1986, 152-157, nrs. 79-91; Lurquin, P., *Traité de l'expertise en toutes matières*, II, 1987, nr. 596).

10. Uiteraard zal een plichtsbewuste rechter de door een deskundige uitgedrukte twijfel niet lichtzinnig naast zich neerleggen (vgl. Hutsebaut, F., *Het deskundigenonderzoek in strafzaken en het probleem van de tegenspraak in het strafproces*, I, nr. 387 in fine). Om deze twijfel ook bij de rechter «hard te maken» zal de verdediging overigens een conclusie kunnen nemen waarop de rechter moet antwoorden. De uiteindelijke beslissing om het verslag van de deskundige te volgen, hetzij om de twijfel aan te nemen dan wel de telastlegging bewezen te verklaren, blijft echter aan het soevereine (arbitraire? – cf. Vandeplas, A., «De getuigenverklaring en de rechter» (noot onder Cass., 16 maart 1994), *R.W.*, 1994-95, 433) oordeel van de strafrechter onderworpen. Het is een gewetenszaak die hem – en hem alleen – toekomt. *Il faut savoir douter où il faut, assurer où il faut, en se soumettant où il faut.*

Steven Van Overbeke

HOF VAN CASSATIE

VERENIGDE KAMERS – 17 NOVEMBER 1994

Voorzitter: de h. Stranard, eerste voorzitter

Rapporteur: de h. Verougstraete

Openbaar ministerie: de h. D'Hoore, eerste advocaat-generaal

Hoven en rechtbanken – Rechtsmacht – Vordering tot vergoeding wegens schending van een politiek recht

De vordering tot vergoeding van de materiële en morele schade ten gevolge van schending van een recht, zij het een politiek recht, ressorteert onder de bevoegdheid van de rechterlijke macht. Daaraan doet geen afbreuk de omstandigheid dat de schending van het aangevoerde recht haar oorsprong vindt of zou kunnen vinden in een overschrijding of afwending van macht door de bestuurlijke overheid.

M. t/ O.C.M.W. e.a.

Gelet op het bestreden arrest, op 14 december 1992 door de Raad van State gewezen;

Gelet op het verzoekschrift tot cassatie, dat aan dit arrest is gehecht en daarvan deel uitmaakt;

Overwegende dat het bestreden arrest oordeelt dat de vordering van eiseres tot herstelvergoeding tegen de Vlaamse Gemeenschap te laat werd ingediend en op grond van artikel 4 van het regentsbesluit van 23 augustus 1948 die vordering als laattijdig verwerpt; dat het voorts oordeelt dat «verzoeksters eis tot herstelvergoeding gebaseerd is, ten opzichte van het openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn van Bree op de schending van haar recht, en ten opzichte van de gouverneur van Limburg op de schending van de wet» en «dat dergelijke eisen overeenkomstig artikel 92 (oud) van de Grondwet tot de exclusieve bevoegdheid van de hoven en rechtbanken behoren»;

Overwegende dat, krachtens artikel 33, eerste lid, van de gecoördineerde wetten op de Raad van State en artikel 609, 2°, van het Gerechtelijk Wetboek, het Hof van Cassatie inzonderheid uitspraak doet over de voorziening in cassatie tegen de arresten waarbij de afdeling administratie van de Raad van State beslist van de vordering geen kennis te kunnen nemen daar deze tot de bevoegdheid van de rechterlijke overheid behoort;

Overwegende dat geen voorziening bij het Hof openstaat tegen de beslissing die het tegen de Vlaamse Gemeenschap gericht verzoek laattijdig verklaart;

Dat de voorziening in zoverre niet ontvankelijk is;

Overwegende dat de grieven van eiseres, in zoverre ze gericht zijn tegen het verslag en het advies van de auditeur bij de Raad van State, niet ontvankelijk zijn;

Overwegende dat evenmin ontvankelijk zijn de grieven die eiseres, zonder enig verband aan te wijzen met het bevoegdheidsgeschil, richt tegen de door de Raad van State gevolgde rechtspleging alsmede tegen de wijze waarop de zaak door de Raad behandeld werd;

Overwegende dat eiseres, tot staving van haar «rekwest tot verbreking van het arrest» aanvoert: «dat uitsluitend alleen de Raad van State afdeling Administratie wel bevoegd is om kennis te nemen van de eis en een arrest tot herstelvergoe-

ding te vullen met toepassing van art. 7bis en art. 9 ingevoegd bij art. 3 en art. 5 wet van 3 juni 1971 (*B.S.*, 19 juni 1971) (...); dat de verdere onderzoeks- en beoordelingsmacht in deze materie van al of niet wettelijke benoemingsbeslissingen van de C.O.O. van 6 oktober 1966 en 18 juni 1971 (...) i.v.m. het onmogelijk maken de prioriteitsrechten uit te putten ingevolge de scheiding der machten geenszins behoort tot de bevoegdheid van de burgerlijke rechter in tegenstelling met de aangestelde raadsheer of auditeur van 's lands enig exclusief bevoegd administratief rechtscollege, nl. de Raad van State»;

Dat eiseres zodoende bevestigt dat haar eis tot herstelvergoeding gebaseerd is op de schending van haar prioriteitsrechten;

Overwegende dat artikel 11, eerste lid, van de bij koninklijk besluit van 12 januari 1973 gecoördineerde wetten op de Raad van State bepaalt: «Als geen ander rechtscollege bevoegd is, doet de afdeling Administratie naar billijkheid en met inachtneming van alle omstandigheden van openbaar en particulier belang, bij wege van arrest uitspraak over de eisen tot herstelvergoeding voor buitengewone, morele of materiële schade veroorzaakt door een administratieve overheid»;

Dat de vordering tot vergoeding van de materiële en morele schade ten gevolge van schending of miskenning van een recht, zij het een politiek recht, ressorteert onder de bevoegdheid van de rechterlijke macht; dat daaraan geen afbreuk doet de omstandigheid dat de schending of de miskenning van het aangevoerde recht zijn oorsprong vindt of zou kunnen vinden in een overschrijding of afwending van macht door een administratieve overheid;

Dat het middel niet kan worden aangenomen;

...

N.B. Het gaat om een cassatieberoep op vordering.

HOF VAN CASSATIE

VERENIGDE KAMERS – 17 NOVEMBER 1994

Voorzitter: de h. Stranard, eerste voorzitter

Rapporteur: de h. Rappe

Openbaar ministerie: de h. Janssens de Bisthoven

Advocaten: mrs. Delahaye en Simont

Openbare instelling – Nationale Kas voor Beroepskrediet – Personeel – «Statuut» – Rechtspositie – Arbeidsovereenkomst

Het woord «statuut» in het op de Nationale Kas voor Beroepskrediet toepasselijke art. 11, § 4, van de wet van 16 maart 1954 moet opgevat worden in de ruime betekenis van «rechtspositie», waarbij het de beheersorganen van de betrokken instellingen niet verboden is het personeel onder een contractuele regeling te plaatsen.

N.K.B. t/ H.

Gelet op het bestreden arrest, op 12 november 1993 gewezen door de Raad van State, afdeling administratie;

...

Overwegende dat uit het bestreden arrest blijkt dat de rechtspositie van de personeelsleden van eiseres «met toepassing van artikel 9 van de besluitwet van 23 december 1946 betreffende het krediet voor ambachtsmaterieel, het beroepskrediet en het krediet aan de middenstand, en houdende verandering van de Hoofdkas voor het Klein Beroepskrediet in een Nationale Kas voor Beroepskrediet, en met toepassing van artikel 11 van de wet van 16 maart 1954 betreffende de controle op sommige instellingen van openbaar nut, wordt vastgesteld bij een 'personeelsstatuut' dat door de raad van beheer is vastgelegd op 16 oktober 1984 en is goedgekeurd bij ministerieel besluit van 4 januari 1985»;

Overwegende dat artikel 11, § 4, van de wet van 16 maart 1954, zoals het van toepassing was ten tijde van de feiten, bepaalt dat het kader en het statuut van het personeel van de instellingen van categorie C die een financiële activiteit uitoefenen, wat het geval is met eiseres, door de beheersorganen worden vastgesteld en goedgekeurd door de Minister waaronder zij ressorteren en door de minister die het openbaar krediet in zijn bevoegdheid heeft;

Dat genoemd § 4 in de wet van 16 maart 1954 is ingevoegd door artikel 88 van de wet van 30 juni 1975 betreffende het statuut van de banken, de private spaarkassen en bepaalde andere financiële instellingen; dat artikel 88 de vrucht is van een parlementair amendement dat, blijkens de toelichting bij dit artikel, het wegnemen van distorties in de concurrentievoorwaarden tussen de financiële instellingen van de overheidssector en van de private sector beoogde, meer bepaald door de eerstgenoemden de mogelijkheid te bieden «zich, voor de voorwaarden en mogelijkheden van personeelsaanwerving te inspireren op de methoden die de banken, de private spaarkassen evenals andere financiële instellingen van de publieke sector kunnen aanwenden om zonder verwijl hun technische organisatie en hun personeel aan te passen aan de behoeften van hun cliënteel»; dat het woord «statuut» in artikel 11, § 4, van de wet van 16 maart 1954 derhalve in de ruime betekenis van «rechtspositie» moet worden opgevat waarbij het de beheersorganen van de betrokken instellingen niet verboden is het personeel onder een contractuele regeling te plaatsen;

Overwegende dat het statuut van het personeel van eiseres is vastgesteld bij de beslissing van 5 oktober 1984 van haar raad van beheer, goedgekeurd bij ministerieel besluit van 4 januari 1985; dat luidens artikel 1.2 van dat statuut «de hoedanigheid van personeelslid wordt toegekend aan elke persoon die binnen de perken van de organieke personeelsformatie zijn diensten aan de instelling verleent in het kader van een arbeidsovereenkomst»;

Overwegende dat het arrest vaststelt dat «(verweerster) op 4 augustus 1986 bij overeenkomst als technisch opsteller wordt aangeworven bij de Nationale Kas voor Beroepskrediet (N.K.B.K.)»;

Overwegende dat krachtens artikel 578, 1°, van het Gerechtelijk Wetboek de arbeidsrechtbank kennis neemt van de geschillen inzake arbeidsovereenkomsten;

Overwegende dat de Raad van State, door zich bevoegd te verklaren om kennis te nemen van het beroep tegen de beslissing van de raad van beheer van eiseres «om de aanstelling van verweerster te beëindigen met ingang van 15 mei 1991», de artikelen 92, 93 (oud) van de Grondwet, 14 van de gecoördineerde wetten op de Raad van State en 578 van het Gerechtelijk Wetboek schendt;

...

NOOT – De conclusie van advocaat-generaal B. Janssens de Bisthoven zal t.z.t. in de Pasicrisie gepubliceerd worden.

HOF VAN CASSATIE

1e KAMER – 13 JANUARI 1995

Voorzitter: mevr. Baeté-Swinnen

Rapporteur: de h. Verougstraete

Openbaar ministerie: de h. Goeminne

Advocaten: mrs. Tournicourt en Claeys Bouuaert

Inkomstenbelastingen – Oorspronkelijke aanslag – Beslissing van de directeur – Vernietiging wegens prescriptie – Gezag van gewijsde

Het gezag van gewijsde dat verbonden is aan een beslissing van de directeur die een aanslag nietig verklaart omdat hij gevestigd is in strijd met een regel betreffende de prescriptie, staat eraan in de weg dat het hof van beroep bij de beoordeling van de vervangende aanslag de reden van nietigverklaring van de oorspronkelijke aanslag wijzigt.

M. en Van D. t/ Belgische Staat

Gelet op het bestreden arrest, op 12 januari 1993 door het Hof van Beroep te Brussel gewezen;

...

Overwegende dat uit de stukken waarop het Hof vermag acht te slaan, blijkt dat: 1) de administratie verklaart op 2 september 1983 kennis te hebben gekregen van een belastbaar bestanddeel betreffende het aanslagjaar 1980; 2) op 12 december 1983, met verwijzing naar artikel 259, § 2, van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen (1964), een aanslag werd gevestigd voor het aanslagjaar 1980; 3) op 11 december 1985 de aanslag «integraal ontlast (werd) om reden dat hij onrechtsgeldig gevestigd werd wegens schending (van) artikel 259, 2e lid»; 4) de administratie op 18 december 1985 een bericht van wijziging heeft gestuurd en op grond van artikel 260 van het genoemde wetboek op 3 maart 1986 een nieuwe aanslag heeft gevestigd;

Overwegende dat de directeur als enige grond van zijn beslissing van 11 december 1985 aangeeft dat de aanvankelijke aanslag «onrechtsgeldig» werd gevestigd wegens schending van artikel 259, tweede lid, van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen (1964); dat hij aldus eenduidig oordeelt dat de aanslag niet tijdig was gevestigd omdat bedrog niet bewezen was en de verlengde termijn derhalve niet nuttig kon worden gebruikt;

Overwegende dat het gezag van het gewijsde, verbonden aan een beslissing van een directeur die een aanslag nietig verklaart omdat hij werd gevestigd in strijd met een regel betreffende de prescriptie, eraan in de weg staat dat een hof van beroep, bij de beoordeling van de vervangende aanslag, de reden van de nietigverklaring van de oorspronkelijke aanslag zou wijzigen;

Overwegende dat het arrest, na te hebben vastgesteld dat de directeur «zich er (...) mee had kunnen vergenoegen (op 11 december 1985) vast te stellen dat op het ogenblik van de

vestiging van de aanslag het recht daartoe over te gaan, nog niet vervallen was (op grond van artikel 263, § 1, 4°, W.I.B.)», oordeelt dat de beslissing van de gewestelijke directeur van 11 december 1985 «niets anders doet dan de oorspronkelijke aanslag vernietigen wegens een gebrekkige motivering nopens de geldige inkohiering binnen de daartoe beschikbare termijn»;

Dat het aldus het in het onderdeel aangewezen algemeen rechtsbeginsel van het gezag van gewijsde inzake directe belastingen miskent;

...

HOF VAN BEROEP TE ANTWERPEN

19e KAMER – 27 APRIL 1993

Voorzitter: de h. De Vel

Advocaten: mrs. Hofströssler loco Vastersavendts en Swennen

Overeenkomst – Verdeling en afstand van aandelen – Nietigheid – 1. Dwaling – 2. Art. 577bis, § 6, B.W. – 3. Overeenkomst over niet-opengevallen nalatenschap – 4. Ouderlijke boedelverdeling

1. *Een vergissing omtrent de waarde van de verkochte zaak maakt geen essentiële maar een bijkomende dwaling uit en geeft geenszins recht op de vernietiging van de overeenkomst.*

2. *Een verkoop waarmee alle onverdeelde eigenaars hebben ingestemd, kan niet aangevochten worden op grond van art. 577bis, § 6, B.W.*

3. *De clause in een overeenkomst waarbij de medegerechtigde erfgenamen er zich toe verbinden de door hun ouders aan hen gedane milddadigheden niet te betwisten, dient als een verboden erfovereenkomst te worden beschouwd en brengt, indien dit beding verknocht is met de hele overeenkomst, de nietigheid van de hele overeenkomst mee.*

4. *Het procédé van de dubbele notariële akte waarin de ouders eerst hun goederen aan hun kinderen schenken, die deze daarna onder elkaar verdelen, kan slechts als een boedelverdeling worden gekwalificeerd wanneer blijkt dat de verdeling op ouderlijk gezag is geschied en de goederen aldus in werkelijkheid door de ouders zijn verdeeld.*

M. t/ M. e.a.

Overwegende dat appellante evenmin als in eerste aanleg enig objectief bewijselement bijbrengt dat erop zou wijzen en/of waaruit zou kunnen worden afgeleid dat de tussen partijen gesloten overeenkomst van 1 februari 1977 met betrekking tot de verdeling en de afstand van de aandelen van de P.V.B.A. M. tot stand gekomen is ingevolge bedrieglijke manoeuvres aan de zijde van geïntimeerden;

Overwegende dat de stelling van appellante dat na moeizaam door haar ingewonnen inlichtingen gebleken zou zijn dat bij de oprichting van de P.V.B.A. M. in 1971 slechts een gedeelte van de voorraad aan de bedrijfsrevisor getoond werd en dat de werkelijke voorraad minstens 12.000.000 fr. bedroeg i.p.v. 3.093.624 fr. zoals vermeld in het schattingsverslag van bedrijfsrevisor E. van 26 februari 1971, geenszins aangetoond wordt noch zelfs waarschijnlijk gemaakt wordt

door de door appellante overgelegde balansen van 31 december 1976 en 31 december 1978 en waarvolgens de voorraad geschat werd respectievelijk op 5.988.982 fr. en op 9.394.307 fr.;

dat bij het nazien van de onderscheiden balansen en verlies- en winstrekeningen voor de boekjaren 1971 tot en met 1979, het hof met de zienswijze van de eerste rechter volledig instemt dat de verhogingen van de voorraden overeenstemmen met de evenredige verhogingen van de schulden ten aanzien van de leveranciers;

dat de cijfermatige gegevens van die balansen, die van 1976 en 1977 inbegrepen, het bijgevolg niet mogelijk maken te besluiten dat de schattingswaarde van de voorraad vooropgesteld door de bedrijfsrevisor in 1971 onjuist is en niet aan de reële waarde zou beantwoorden;

dat de bewering dat destijds aan de bedrijfsrevisor slechts een deel van de voorraad nieuwe meubelen werd getoond en dat geen melding werd gemaakt van een nevenbedrijvigheid, zijnde een handel in tweedehandsmeubelen die werden overgenomen of teruggenomen van de cliënteel bij aankoop van nieuwe meubelen, slechts een losse bewering vormt die door geen enkel objectief bewijselement gestaafd wordt;

dat het al evenmin opgaat te beweren dat de schatting van de ingebrachte goederen in natura enkel geschied is om na te gaan of deze in waarde minstens gelijk waren aan het kapitaal van de vennootschap en de bedrijfsrevisor zich verder niet bekommerd zou hebben omtrent de reële waarde ervan zodra hij vaststelde dat de reële waarde de aangeduide waarde overtrof;

dat integendeel uit het verslag van schatting duidelijk blijkt dat de goederenvoorraad geschat werd naar zijn reële waarde, zijnde de aankoopprijs vermeerderd met de belastingen, en de bedrijfsrevisor uitdrukkelijk bevestigt de waardering steekproevend te hebben gecontroleerd;

dat niets toestaat te besluiten dat de waardeschatting van de voorraad niet op een objectieve basis zou zijn geschied en/of dat de bedrijfsrevisor destijds gemanipuleerd zou zijn;

Overwegende dat het feit dat in de overeenkomst van 1 februari 1977 appellante al haar rechten in de onverdeelde aandelen afgestaan heeft aan haar broer, tweede geïntimeerde, tegen een forfaitaire prijs zonder enige vermelding van de waardebepaling van de aandelen of de wijze waarop de waardebepaling zou zijn gebeurd, geenszins bewijst noch impliceert dat haar de werkelijke waarde van de aandelen zou zijn verzwegen;

dat integendeel aangenomen moet worden dat appellante alvorens in te stemmen met die afstand de waarde van de aandelen gekend heeft en met de waardebepaling ervan akkoord is gegaan;

dat, het zij herhaald, appellante niet het minste bewijs levert dat geïntimeerden listige kunstgrepen hebben aangewend om haar toestemming te verkrijgen tot het sluiten van de bewuste overeenkomst;

Overwegende dat, in zoverre appellante zich op dwaling beroept omtrent de economische waardebepaling van de aandelen, deze niet kan worden aanvaard, daar dwaling slechts dan een grond tot nietigheid uitmaakt indien zij de zelfstandigheid betreft van de zaak die het voorwerp van de overeenkomst uitmaakt;

dat zelfs in de te dezen niet naar eis van recht bewezen veronderstelling dat appellante zich vergist heeft omtrent de

waarde van de aandelen, zulks geen essentiële dwaling uitmaakt;

dat een vergissing omtrent de waarde van de verkochte zaak immers geen essentiële maar een bijkomende dwaling is en geenszins recht geeft op de vernietiging van de overeenkomst;

Overwegende dat, in zoverre appellante zich op de dwaling omtrent haar kennis van het erfrecht beroept, deze niet verschoonbaar is te meer daar zij uit een handelaarsgezin stamt en gehuwd is met een jurist;

Overwegende dat appellante verder vergeefs tot de nietigheid van de overeenkomst van 1 februari 1977 besluit op grond van art. 577bis, § 6, B.W., waar in gezegde overeenkomst voorzien is dat eerste geïntimeerde al zijn aandelen in de P.V.B.A. M. aan tweede geïntimeerde verkoopt;

dat de overeenkomst in kwestie immers tot stand is gekomen door toedoen van alle onverdeelde medeëigenaars, inclusief van appellante die aan de transactie haar medewerking verleend heeft;

dat met de vermelding in de overeenkomst dat eerste geïntimeerde «al zijn aandelen» in de P.V.B.A. aan zijn zoon verkoopt, niets anders bedoeld kan zijn dan dat eerste geïntimeerde m.b.t. de aandelen al zijn onverdeelde rechten overdroeg, d.w.z. zowel zijn onverdeeld aandeel in de huwelijks-gemeenschap met zijn overleden echtgenote als zijn onverdeeld aandeel in de nalatenschap van deze laatste;

dat een dergelijke verkoop, waarmee alle medeëigenaars ingestemd hebben, rechtsgeldig is en appellante tegen deze verkoop geen eigen recht kan invoeren dat haar door de wet is toegekend en door de aangevochten daad geschonden zou zijn;

Overwegende dat in zoverre appellante aanvoert dat deze overdracht van aandelen door eerste geïntimeerde aan tweede geïntimeerde een verdoken schenking uitmaakt, haar verweer als niet ter zake dienend en alleszins voorbarig voorkomt nu het een beoordeling impliceert van haar eventuele rechten uit het vermogen van haar nog in leven zijnde vader;

Overwegende dat appellante ten slotte tot de nietigheid van de overeenkomst besluit op grond dat deze een pactum over een niet opengevallen nalatenschap uitmaakt;

Overwegende dat deze eis tot nietigverklaring, steunend op art. 1130 B.W. niet verjaard is nu de verjaringstermijn dertig jaar bedraagt, ingaande op de datum van de overeenkomst;

Overwegende dat de clause onder aan de overeenkomst waarbij de medegerechtigde erfgenamen er zich toe verbinden de door hun ouders aan hen gedane milddadigheden niet te betwisten, door appellante terecht als een verboden erfovereenkomst wordt beschouwd;

dat immers bij een schenking door de ouders aan een van hun kinderen, een ander kind niet rechtsgeldig afstand kan doen van zijn recht later bij het openvallen van de nalatenschap inbreng of inkorting van deze schenking te vragen nu dit kind nog niet weet of het ooit tot de nalatenschap zal komen en dus niet rechtsgeldig kan afzien van zijn louter eventuele rechten;

Overwegende dat de nietigheid van dit beding niet ipso facto de nietigheid van de hele overeenkomst meebrengt, doch hiervoor vereist is dat dit beding verknocht is met de rest van de overeenkomst;

Overwegende dat zulks te dezen ongetwijfeld het geval is; dat immers dit beding nauw samenhangt met het beding van overdracht van aandelen door appellante aan haar broer;

dat namelijk waar blijkens dit laatste beding het bedrag van 1.000.000 fr. niet alleen betaald wordt ter vergoeding van de aandelen doch tevens van alle aanspraken, verleden, huidige of toekomstige, van welke aard ook, welke appellante mocht hebben ten opzichte van geïntimeerden, aldus erkennend dat zij voornoemden voor nu en in de toekomst op geen enkele wijze kan verontrusten, de gerealiseerde overdracht der aandelen inderdaad zonder twijfel gekoppeld was aan de voorwaarde dat appellante afstand deed van haar recht om later bij het openvallen van de nalatenschap van haar vader inbreng of inkorting van de schenkingen aan de andere erfgenamen te vragen;

Overwegende dat luidens art. 1172 B.W. iedere voorwaarde die bestaat in iets dat onmogelijk is, of met de goede zeden strijdig is of door de wet verboden, nietig is en de overeenkomst die ervan afhangt nietig maakt;

Overwegende dat uit het voorafgaande moet worden besloten dat de overeenkomst van 1 februari 1977 in haar geheel nietig is;

Overwegende dat appellante vergeefs haar argumenten herhaalt i.v.m. de dubbele notariële akte van 12 maart 1980, die reeds op afdoende wijze in het bestreden vonnis weerlegd werden om de redenen die door het hof beaamd en als overgenomen beschouwd worden;

dat, in tegenstelling met de bewering van appellante, het procédé van de dubbele akte, waarin de ouders hun goederen eerst aan hun kinderen schenken, die deze daarna onder elkaar verdelen, op zichzelf geen bewijs oplevert dat er in werkelijkheid een ascendentenverdeling plaatsgehad heeft;

dat dit slechts het geval is wanneer blijkt dat de verdeling op ouderlijk gezag geschied is en de goederen aldus in werkelijkheid door de ouders zijn verdeeld;

dat noch uit de bewoordingen van de onderscheiden akten noch uit de werkelijke feitelijke gegevens de aanwezigheid van de voorwaarden en kenmerken van een ouderlijke boedelverdeling afgeleid kan worden;

...

HOF VAN BEROEP TE GENT

17e KAMER – 14 DECEMBER 1993

Voorzitter: de h. Lievens

Advocaten: mrs. Bogaert en Saeys

Onrechtmatige daad – Aansprakelijkheid – Ouders voor hun minderjarige kinderen – Schadeveroorzakende onrechtmatige daad van minderjarige – Begrip – Fout in de opvoeding

De aansprakelijkheid van de ouders krachtens art. 1384, tweede lid, B.W. kan slechts in het gedrang komen als de minderjarige een onrechtmatige daad heeft begaan ten gevolge waarvan schade ontstond.

Wanneer een jongen van negen jaar, ondanks een voorafgaande aanmaning, een houten cricket-hamerstok opnieuw afneemt van een spelend meisje en daarmee in het rond begint te slaan en dat meisje in het aangezicht verwondt, pleegt hij een

objectief onrechtmatige daad die wijst op een fout in de opvoeding aan de zijde van de ouders van dit kind.

F. en T. t/ B. en De G.

Aannemende dat Peter F., geboren op 12 juli 1979, op het ogenblik der feiten (3 november 1988, omstreeks 14.30 uur), bij het geven van een slag met een houten crickethamer in het aangezicht van Katrien B., (geboren 23 oktober 1978) een objectief onrechtmatige daad heeft gesteld, heeft de eerste rechter, ingaande op de vordering van de oorspronkelijke eisers (de echtgenoten Hubert B. en Alfonsine De G., optredend zowel in eigen naam als *qualitate qua*, met name in hun hoedanigheid van wettelijke beheerders over de goederen van hun minderjarige dochter Katrien B.; vordering ingeleid bij exploit van dagvaarding van 6 april 1989) en ingaande op de vordering van de vrijwillig tussenkomende partij (de Landsbond der Christelijke Mutualiteiten) de oorspronkelijke verweerders (thans appellanten) veroordeeld tot betaling van:

...

Beoordeling

...

2. De appellanten voeren aan, summier samengevat:

a) Dat geen enkel vaststaand gegeven ervan doet blijken dat Peter F., toen 9 jaar oud, vrijwillig of opzettelijk met de cricketstok een slag zou hebben gegeven in het aangezicht van Katrien B.; mevrouw Martine B. (tante van Katrien B.), te wiens huize in de tuin het schadegeval is gebeurd, heeft de feiten zelf niet eens gezien, aangezien haar verklaring (van 1 maart 1989) aantoonde dat zij even zich gedraaid had bij het verplaatsen van haar droogrek;

b) Dat vaststaat dat Peter F. een goede opvoeding heeft genoten, zodat het schuldvermoeden ten laste van de ouders hierdoor weerlegd wordt;

c) Dat de enige echt aansprakelijke persoon in deze zaak mevrouw Martine B. zelf is, daar zij op het ogenblik der feiten toezicht uitoefende op het groepje van vier spelende kinderen (Katrien, Peter, Thomas en een klasgenootje van Thomas die het golfspel had meegebracht);

...

3. Het Hof wil er allereerst op wijzen dat de wetgever van 1977 (wet van 6 juli 1977, waarbij het tweede lid van artikel 1384 van het Burgerlijk Wetboek werd vervangen, *B.S.*, 2 augustus 1977) de mogelijkheid heeft laten voorbijgaan om het aansprakelijkheidsvermoeden uit te breiden tot andere personen dan de ouders, die eveneens feitelijk toezicht hebben over minderjarigen.

Daar geen enkel concreet en objectief gegeven aantoonde dat Peter F. toestemming had gekregen van Martine B. om mee te spelen – integendeel: ze verbood hem verder mee te spelen toen Peter de stok van Kathleen had afgenomen, waarop dit meisje begon te wenen en Peter boven de glijbaan ging zitten – kan het aansprakelijkheidsvermoeden, vervat in art. 1384, tweede lid, B.W., niet op haar van toepassing zijn en een vordering steunend op de artt. 1382/1383 B.W. werd tegen haar niet ingesteld.

Mevrouw Martine B. kan evenmin worden beschouwd als een aangestelde in de zin van art. 1384, derde lid, B.W.

4. Professor Peter Hamelinck heeft er terecht op gewezen («Over de ouderlijke aansprakelijkheid», *Bulletin des Assu-*

rances/*De Verzekering*, 1978, 295 tot 378) dat de aansprakelijkheid van de ouders – vermoeden geformuleerd in artikel 1384, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek – slechts in het gedrang kan komen wanneer de *minderjarige een onrechtmatige daad heeft begaan ten gevolge waarvan de schade ontstond*.

Een handeling of een gedraging wordt als *onrechtmatig* beschouwd indien ze een inbreuk pleegt op een juridische gesanctioneerde gedragsnorm, hetzij een wettelijke, decretale of reglementaire norm (die een bepaald gebod of verbod oplegt), hetzij een overtreding van de in het maatschappelijk verkeer betamende zorgvuldigheid (dus als men zich niet gedraagt op de wijze waarop een normaal voorzichtig en omzichtig persoon – de zogenoemde «goede huisvader» – zich in de voorliggende situatie gedragen zou hebben).

Het hof is, met de eerste rechter, van oordeel dat, wanneer een jongen van negen jaar, ondanks een voorafgaande vermaning (na de ruzie met Kathleen), de houten cricket-hamerstok opnieuw afneemt van een ander meisje (in casu Katrien) en daarmee begint in het rond te slaan (zodat Katrien B. werd geraakt in het aangezicht: vier tanden werden afgebroken en de lip vertoonde een snijwonde), deze jongen hierbij een *objectief onrechtmatige daad* stelt (de al dan niet opzettelijkheid van de slag speelt geen rol bij de beoordeling van de *objectief* onrechtmatige daad), die wijst op een fout in de opvoeding aan de zijde van de ouders van het kind.

...

HOF VAN BEROEP TE GENT

12e KAMER – 18 MEI 1994

Voorzitter: de h. Roose

Raadsheren: de hh. De Buck en Vandenbroucke

Advocaat-generaal: de h. Quintin

Advocaten: mrs. Rotti en Gyde

Verbintenissen – Wettelijke schuldvergelijking – Van rechtswege – Afstand – Betaling

Wettelijke schuldvergelijking treedt in van rechtswege en zelfs buiten weten van de partijen, op voorwaarde dat zij nadien geen handelingen verrichten die met de schuldvergelijking onverenigbaar zijn.

E. t/ N.V. G.

2. De N.V. G. is op 20 oktober 1983 failliet verklaard. Appellante had aandelen van de N.V. Deze waren niet volgestort en appellante had daaromtrent jegens de N.V. een schuld van 240.000 frank. Van haar kant had de N.V. jegens appellante een schuld van 346.671 frank wegens achterstallige huur. Nadat een van de curators haar daartoe had geschreven, heeft appellante op 22 november 1983 voormeld bedrag van 240.000 frank betaald.

Op 22 december 1983 vroeg appellante om voor voormeld bedrag van 346.671 frank opgenomen te worden in het bevoorrecht passief van het faillissement. Het bedrag van deze schuldvordering werd door de curators niet betwist, wel het bevoorrecht karakter ervan. Bij vonnis van de Rechtbank van Koophandel te Gent, zesde kamer, van 5 juli 1984 werd beslist dat appellante enkel kon worden opgenomen in het

gewoon passief. Dit vonnis werd bij arrest van dit Hof van 24 maart 1986 bevestigd met deze wijziging nochtans dat de schuldvordering van appellante ten belope van 44.500 frank, te vermeerderen met rente, als bevoorrecht werd beschouwd. Het bevoorrecht gedeelte van de schuldvordering van appellante werd haar betaald.

3. Op 25 juni 1987 zijn partijen vrijwillig verschenen voor de Rechtbank van Koophandel te Gent. Appellante stelde dat haar schuld jegens de N.V. G. en de schuld van de N.V. jegens haar ten belope van hun wederkerig bedrag door schuldvergelijking van rechtswege teniet waren gegaan en dat haar betaling van 22 november 1983 derhalve onverschuldigd was. Appellante vorderde dan ook veroordeling van geïntimeerde qualitate qua in terugbetaling van het betaalde bedrag van 240.000 frank.

...

5. Geïntimeerde qualitate qua stelt dat er geen wettelijke schuldvergelijking plaatsvond omdat de schuld van appellante slechts opeisbaar geworden was door het faillissement en dat na de faillietverklaring geen schuldvergelijking meer mogelijk is.

Een schuld wegens niet-volstorting van aandelen is in algemene regel opeisbaar en geïntimeerde qualitate qua toont niet aan door welke omstandigheid dit te dezer niet het geval zou zijn. Het dient derhalve aangenomen te worden dat de voorwaarden voor wettelijke schuldvergelijking reeds vóór het faillissement vervuld waren.

6. Weliswaar heeft de schuldvergelijking van rechtswege plaats uit kracht van de wet, zelfs buiten weten van de schuldenaren, maar dit enkel op voorwaarde dat partijen nadien geen met de schuldvergelijking onverenigbare handelingen verrichten. Doen zij dat wel, dan wordt de schuldvergelijking ongedaan gemaakt.

Het ongedaan maken van de schuldvergelijking door het verrichten van een ermee onverenigbare handeling werkt met terugwerkende kracht. De wederzijdse schulden worden geacht nooit als gevolg van schuldvergelijking te zijn tenietgegaan.

Tot de met de schuldvergelijking onverenigbare handelingen, waardoor de schuldvergelijking ongedaan wordt gemaakt, behoort meer bepaald de betaling door een van de schuldenaren van zijn schuld en dit zelfs al was de betalende schuldenaar zich niet bewust van de compensatie (argument uit artikel 1290 B.W.).

Met toepassing van voormelde beginselen dient te worden besloten dat door de betaling van 22 november 1983 de schuldvergelijking tussen de schuld van appellante en de schuld van de N.V. G. met terugwerkende kracht ongedaan is gemaakt, dat de schuld van appellante dan ook geacht wordt nooit als gevolg van schuldvergelijking te zijn tenietgegaan en dat de betaling van appellante daardoor dan ook niet onverschuldigd is.

NOOT – Afstand van de bevoegdheid tot compensatie

1. Luidens art. 1290 B.W. heeft schuldvergelijking van rechtswege plaats zodra de voorwaarden hiertoe zijn vervuld. Wanneer men de diverse rechtsstelsels in Europa over-schouwt, dan stelt men vast dat de «ipso jure compensatur»-regel op verschillende wijze wordt opgevat. Dit verschil in benadering gaat terug op de glossatoren. In ons land (zoals ook in Frankrijk en Italië) wordt in navolging van Domat en

Pothier aangenomen dat de schuldvergelijking van rechtswege intreedt.

In andere landen, waaronder Nederland, Duitsland en Zwitserland, wordt daarentegen meer belang gehecht aan de rechtszekerheid, derwijze dat de partijen worden gedwongen aan te geven welke wijze van nakoming zij verkiezen. De schuldvergelijking treedt in die landen eerst in door een verklaring van diegene die tot compensatie wenst over te gaan, gericht tot de wederpartij (art. 127, Boek 6 N.B.W.; § 388 BGB). Het is pas door het afleggen van die verklaring dat vordering en tegenvordering elkaar opheffen. Aangezien echter wordt aangenomen dat die verklaring terugwerkende kracht heeft tot aan het tijdstip waarop de voorwaarden voor verrekening vervuld waren, zijn de praktische verschillen tussen beide opvattingen gering. Ook in een verklaringstelsel blijft een beroep op compensatie mogelijk na cessie of beslag wanneer de voorwaarden voor verrekening reeds voordien vervuld waren (zie voor Nederland Asser-Hartkamp, *Verbintenissenrecht*, I, Zwolle, 1992, 481, nr. 530). De in het geannoteerde arrest aan de orde zijnde betwisting kan er echter niet rijzen. Een verklaring tot compensatie onderstelt dat de debiteur nog tot verrekening bevoegd is. Dit is niet meer het geval wanneer de tegen hem ingestelde vordering door zijn betaling is tenietgegaan.

2. In ons land is een verklaring niet vereist. De wettelijke schuldvergelijking treedt in zodra de voorwaarden vervuld zijn, zelfs buiten medeweten van de partijen. De schuldenaar die over een compensabele tegenvordering beschikt, wordt aldus vermoed van zijn bevoegdheid tot verrekening gebruik te maken. In die optiek betoogt appellante dat haar latere betaling aan de curator «onverschuldigd» was. Zoals bekend worden voor een vordering uit onverschuldigde betaling geen andere eisen gesteld dan het feit van een betaling en het onverschuldigd karakter ervan; het al dan niet voorhanden zijn van een (verschoonbare) dwaling blijft buiten beschouwing (o.m. Cass., 1 december 1989, *R.W.*, 1989-90, 1356). Wordt deze vordering toegewezen, dan moet zij worden beschouwd als een boedelschuld.

Dat vermoeden kan echter worden ontkracht. Dit is het geval wanneer de schuldenaar afstand heeft gedaan van zijn verrekeningsrecht. Een afstand is mogelijk aangezien compensatie niet de openbare orde raakt (De Page, *Traité*, III, 622, nr. 619). Volledigheidshalve wordt vermeld dat een afstand van compensatie in beginsel geen afbreuk mag doen aan de verkregen rechten van derden (art. 1299 B.W.). Op die grondslag had de curator zich overigens tegen het voorrecht karakter van de schuldvordering van appellante kunnen verzetten (zie nader over deze weinig bekende bepaling, Ph. Drakidis, «Des effets à l'égard des tiers de la renonciation à la compensation acquise», *R.T.D.Civ.*, 1955, 239-255).

Een afstand van compensatie kan ook stilzwijgend zijn. Dit zal het geval zijn wanneer een beroep op compensatie in strijd komt met een voorheen ingenomen houding (bijvoorbeeld art. 1295, eerste lid (oud), B.W.). Een illustratie hiervan levert het geannoteerde arrest. De betaling door appellante moet geacht worden onverenigbaar te zijn met een later beroep op schuldvergelijking. In het gegeven geval kan ook de onverkorte aangifte van de tegenvordering in het faillissement worden aangemerkt als een met een later beroep op compensatie onverenigbare handeling. Een beroep op schuldvergelijking werd op die gronden reeds afgewezen

door de rechtspraak (Hof Luik, 28 maart 1988, *J.L.M.B.*, 1988, 1306, met noot Parmentier; zie over de aard en de onherroepelijkheid van de aangifte Cass., 13 juni 1985, *R.W.*, 1985-86, 1383, *R.C.J.B.*, 1987, 542, met noot J.M. Nelissen Grade).

De toepassing van het leerstuk van de (stilzwijgende) afstand van recht loopt echter mank wanneer de debiteur, zoals in casu, er zich niet van bewust is dat hij over een compensabele tegenvordering beschikt. Het Hof te Gent kiest dan ook terecht voor een meer normatieve benadering in termen van rechtsverwerking en de vertrouwensleer (vgl. de problematiek met betrekking tot art. 1295 (oud) B.W.: E. Wymeersch, «Overdracht van schuldvordering en tegenwerpelijkheid van excepties», *R.W.*, 1980-81, (1105), 1111, nr. 5).

3. In het besproken geval strekte de vordering van de vennootschap tot de volstorting van het aandeel van appellante. In een aantal ons omringende landen is voor dergelijke schuldvorderingen compensatie uitgesloten. Dit compensatieverbod is ingegeven door de gedachte dat de schuldeiser/aandeelhouder zou worden bevoordeeld ten aanzien van andere vennootschapsschuldeisers, terwijl het kapitaal van de vennootschap juist moet dienen als waarborg van die andere crediteuren (Nederland: A. De Klerk-Leenen, *Compensatie*, Zwolle, 1979, 22; Duitsland: § 19 GmbHG). Bestaat in ons land voor vorderingen tot volstorting van aandelen geen wettelijk compensatieverbod (zie bijvoorbeeld Hof Gent, 25 september 1991, *R.W.*, 1991-92, 614), dan heeft de curator, wanneer het niet volstorten de onderkapitalisatie van de vennootschap tot gevolg heeft, nog andere pijlen op zijn boog om zich tegen de compensatie te verzetten. In het kader van de «doorbraaktheorie» wordt aanvaard dat in een dergelijk geval een aangepaste sanctie erin bestaat aan de schuldvordering van de aandeelhouder een post-concurrent statuut te geven (J. Ronse, e.a., «Overzicht van rechtspraak», *T.P.R.*, 1978, 881, nr. 275, *id.*, o.c., *T.P.R.*, 1986, 967, nr. 118). Een andere vorm van adequaat herstel kan erin bestaan de compensatie uit te sluiten.

Eric Dirix

ARBEIDSHOF TE ANTWERPEN

2e KAMER – 9 FEBRUARI 1994

Voorzitter: mevr. Homans

Raadsheren in sociale zaken: de hh. Janssens en Van Dyck

Advocaten: mrs. Ryckx, Keyser en Stappers

Arbeidsovereenkomst – Onbepaalde tijd – Opzegging – Opzeggingstermijn – Aanvullende opzeggingsvergoeding – Ontstaan van recht – Loop van gedane opzegging – Dringende reden – Beëindiging overeenkomst – Gevolg

Bij een door de werkgever gegeven maar te korte opzeggings-termijn ontstaat het recht van de werknemer op een aanvullende opzeggingsvergoeding weliswaar op het tijdstip van de kennisgeving van de opzegging, maar dit recht gaat teniet indien de werknemer in de loop van de gegeven opzeggingstermijn op staande voet wordt ontslagen om een gefundeerde dringende reden.

W. t/ N.V. A.

1. Feiten

Appellant trad op 1 maart 1988 ingevolge een geschreven arbeidsovereenkomst van 9 februari 1988 in dienst van geïntimeerde als bediende-handelsvertegenwoordiger.

Bij aangetekend schrijven van 25 september 1989, werd door geïntimeerde een ontslag gegeven aan appellant, met een opzeggingstermijn van drie maanden ingaande op 1 oktober 1989.

...

Op 24 en 27 november 1989 werd appellant voor een gesprek uitgenodigd, en op 29 november 1989 werd met aangetekend schrijven de arbeidsovereenkomst door geïntimeerde beëindigd om dringende redenen.

...

2. In rechte

A. Ontslag om dringende reden

...

Overwegende dat de eerste rechter na getuigenverhoor, terecht oordeelde dat de in het schrijven van 29 november 1989 ingeroepen feiten voldoende bewezen werden geacht en een geldige grond vormden voor de beëindiging van de arbeidsovereenkomst wegens dringende reden;

...

Overwegende dat de eerste rechter eveneens terecht oordeelde dat de voorgeschreven termijnen werden nageleefd;

...

B. Aanvullende opzeggingsvergoeding

Overwegende dat appellant stelt dat, indien hij terecht wegens een dringende reden zou zijn ontslagen, hij toch nog recht heeft op de betaling door geïntimeerde van een aanvullende opzeggingsvergoeding gelijk aan twee maanden loon en de voordelen verworven krachtens de arbeidsovereenkomst;

Overwegende dat appellant stelt dat, waar hem met de aangetekende brief van 25 september 1989 de opzegging met slechts een termijn van drie maanden ingaande op 1 oktober 1989 werd betekend, hij met toepassing van de gebruikelijke criteria recht had op een opzeggingsvergoeding van vijf maanden;

...

Overwegende dat, mits de juiste waarde gegeven wordt aan voormelde elementen een opzeggingstermijn van vier maanden te dezen wel gerechtvaardigd was;

Overwegende dat appellant zijn vordering tot het verkrijgen van een aanvullende opzeggingsvergoeding, ongeacht het intussen gegeven en gefundeerde ontslag om een dringende reden tijdens de prestatie van zijn onvoldoende opzegging, baseert op het feit dat het Hof van Cassatie herhaaldelijk beslist heeft dat het recht op de aanvullende opzeggingsvergoeding ontstaat op het ogenblik van de kennisgeving van de opzegging wanneer een te korte opzeggingstermijn wordt gegeven; (Cass., 3 mei 1982, *J.T.T.*, 1984, 202; Cass., 6 november 1989, *R.W.*, 1989-90, 885, met conclusie adv.-gen. Lenaerts); dat van hetzelfde ogenblik het recht op die aanvullende opzeggingsvergoeding eisbaar is (Cass., 1 april 1985, *Soc.Kron.*, 1985, 202, *J.T.T.*, 1985, 325); dat immers ook werd geoordeeld dat de opzeggingsvergoeding berekend dient te worden op basis van het lopende loon dat verkregen is op het ogenblik van de kennisgeving (Cass., 6 november 1989, *R.W.*, 1989-90, 885) en dat interest verschuldigd is op de aanvullende opzeggingsvergoeding vanaf de kennisgeving van de onvoldoende opzegging (Cass., 4 december 1974, *R.W.*, 1974-75, 2205; Cass., 1 april 1985, *Soc.Kron.*, 1985, 202; Cass., 1 september 1985, *J.T.T.*, 1985, 325);

Overwegende dat, zo het Hof van Cassatie al in de vermelde arresten oordeelde dat het recht op de aanvullende opzeggingsvergoeding ontstaat op het ogenblik van de kennisgeving van de te korte opzeggingstermijn, daarbij niet gezegd werd dat dit recht niet kan worden tenietgedaan of verbeurd door het begaan van een ernstige fout tijdens de uitvoering die als dringende reden tot onmiddellijk ontslag beschouwd dient te worden of door andere omstandigheden;

Overwegende dat in de door appellant vermelde arresten geen stelling werd genomen betreffende de thans aan de orde zijnde rechtsvraag; dat het Hof van Cassatie met betrekking tot deze problematiek echter duidelijk standpunt innam bij arrest van 4 juni 1975: «Overwegende weliswaar dat de werknemer aan wie een onvoldoende opzeggingstermijn betekend werd een recht op vergoeding heeft dat vanaf de kennisgeving van de opzegging ontstaat; dat dit recht nochtans in de plaats treedt van het recht op het overblijvend gedeelte van de volledige opzeggingstermijn en derhalve vervalt om de redenen die dit laatste recht tenietdoen»;

Overwegende derhalve dat aldus wanneer de werknemer, in de loop van de opzeggingstermijn die hem is betekend, in overeenstemming met de werkgever beslist dat de volledige opzeggingstermijn zal worden nageleefd, het bovenbedoelde recht op een vergoeding geen reden van bestaan meer heeft; dat evenzo, wanneer de werknemer in de loop van de hem betekende opzeggingstermijn zich schuldig maakt aan een feit of aan een tekortkoming die een onmiddellijk ontslag wegens een dringende reden rechtvaardigt, hij het recht op enige verdere opzeggingstermijn verliest, en derhalve ook op de vergoeding die in de plaats van het overblijvende gedeelte van de termijn werd gesteld (Cass., 4 juni 1975, *J.T.T.*, 1976, 144);

Dat voornoemde rechtspraak van het Hof van Cassatie nog steeds bevestigd wordt in recente rechtspraak: Arbrb. Brussel, 6 januari 1992, *J.T.T.*, 1992, 318; Arbh. Luik, 22 oktober 1991, *J.T.T.*, 1992, 30; Arbrb. Antwerpen, 31 maart 1993, *R.W.*, 1993-94, 548;

Overwegende dat het cassatiearrest van 24 maart 1966 (*Pas.*, 1966, I, 957) wel beslist dat, wanneer de arbeidsovereenkomst een einde neemt tijdens de te korte opzeggingstermijn door de dood van de werknemer de werkgever gehouden blijft tot betaling van een aanvullende vergoeding;

Overwegende echter dat dit arrest niet strijdig is met het arrest van 4 juni 1975, daar het overlijden van een werknemer geen tekortkoming uitmaakt aan de contractuele verplichtingen en geen tenietgaan van het recht op schadevergoeding tot gevolg kan hebben; dat het overlijden van een der partijen het vorderingsrecht niet aantast, maar enkel invloed heeft op het houderschap ervan; dat daarentegen gedragingen die een ontslag om een dringende reden wettigen, een wijziging in een bestaande rechtstoestand teweegbrengen met onmiddellijke en definitief ingrijpende gevolgen;

Overwegende dat de gedane opzegging tot gevolg heeft dat de arbeidsovereenkomst zal eindigen, doch dat zolang de opzeggingstermijn niet verstreken is, de arbeidsovereenkomst ten einde kan komen, hetzij door beide partijen met onderling akkoord, hetzij door de werkgever, hetzij door de

werknemer; dat beide partijen nog ontslag wegens een dringende reden kunnen geven of ook de overeenkomst als beëindigd kunnen beschouwen omdat de wederpartij een essentieel bestanddeel eenzijdig heeft gewijzigd; dat het Hof van Cassatie in zijn arrest van 26 november 1990 oordeelt dat, wanneer de werkgever opzegging heeft gedaan, de arbeidsovereenkomst niet beëindigd is zolang de opzeggingstermijn niet verstreken is (Cass., 26 november 1990, *A.C.*, 1990-91, nr. 165). Dat trouwens tijdens die periode voor beide partijen alle daarmee samenhangende rechten en plichten van kracht blijven;

Overwegende dat uit de samenhang van de artikelen 35 en 39 van de wet van 3 juli 1978 afgeleid dient te worden dat in geval van een dringende reden niet alleen het recht op voortzetting van de professionele samenwerking, maar ook het recht op loon en andere voordelen tijdens de normaal in acht te nemen opzeggingstermijn wordt verbeurd;

Overwegende dat artikel 39, § 1, van de wet van 3 juli 1978 bepaalt dat de partij die een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd beëindigt, zonder inachtneming van een rechtsgeldige opzeggingstermijn of zonder dringende reden, gehouden is aan de andere partij een vergoeding te betalen die gelijk is aan het lopende loon dat overeenstemt hetzij met de duur van de opzeggingstermijn, hetzij met het resterende gedeelte van die termijn;

Overwegende dat door de termijn waarmee daarbij rekening dient te worden gehouden, niet de termijn wordt bedoeld die door een partij werd opgegeven, maar de opzeggingstermijn die werkelijk in acht moet worden genomen, en die eventueel door de rechter vastgesteld dient te worden bij gebrek aan overeenkomst;

Overwegende immers dat voormeld artikel 39 bepaalt dat een vergoeding verschuldigd is gelijk aan het loon overeenstemmend met de opzeggingstermijn vast te stellen overeenkomstig onder meer de artikelen 82, 83 en 84, zodat daarbij ook rekening dient te worden gehouden met de aanvullende termijn bij een te korte opzegging; dat echter overeenkomstig dat artikel 39 zulk een vergoeding niet verschuldigd is, indien de overeenkomst ingevolge een dringende reden wordt beëindigd; dat, zoals in bovenvermeld cassatiearrest van 26 november 1990 wordt gezegd, de arbeidsovereenkomst, door het feit van een gedane opzegging, nog niet beëindigd is zolang de opzeggingstermijn niet verstreken is; dat zij wel in die periode kan worden beëindigd wegens een andere oorzaak, zoals *in casu* wegens een dringende reden, waardoor de verplichting tot betaling van de vergoeding overeenstemmend met het loon gedurende de normaal nog in acht te nemen opzeggingstermijn vervalt en waardoor het recht op die vergoeding door de zwaarwegende fout of ernstige tekortkoming wordt tenietgedaan;

Overwegende dat artikel 35 van dezelfde wet bepaalt dat elke partij de overeenkomst om een dringende reden kan beëindigen, niet alleen zonder opzegging maar ook vóór het verstrijken van de termijn; dat in zodanig geval zulk een beëindiging geen aanleiding geeft tot schadevergoeding, omdat zij regelmatig is;

Overwegende dat het vasthouden aan het definitief verkregen karakter van het recht op de aanvullende opzeggingsvergoeding ingaat tegen en strijdig is met de bepalingen betreffende het ontslag om een dringende reden; dat door zulke redenen immers iedere verdere professionele samenwer-

king onmiddellijk en definitief onmogelijk wordt gemaakt ingevolge een begane zware fout of tekortkoming;

Overwegende dat beide partijen vóór het einde van de opzeggingstermijn nog zouden kunnen overeenkomen de einddatum ervan te stellen op een latere datum dan oorspronkelijk gesteld, zonder dat dit een nieuwe overeenkomst voor onbepaalde tijd doet lopen (Cass., 13 maart 1989, *Pas.*, 1989, 393);

Overwegende dat, juist door het rechtmatig aanvoeren van de dringende reden, wegens zware en ernstige tekortkomingen begaan door appellant, de arbeidsovereenkomst voortijdig werd beëindigd en dat derhalve daardoor het recht op prestaties tijdens de opzeggingstermijn of aanvullende opzeggingstermijn en ook op de vergoeding die daarvan een substituerende modaliteit is, verbeurd is en tenietgegaan; dat appellant derhalve niet gerechtigd is op een aanvullende opzeggingsvergoeding;

...

BURGERLIJKE RECHTBANK TE BRUGGE

1e KAMER – 1 JUNI 1992

Rechter: de h. Floren

Advocaten: mrs. Vandervennet en Coveliers

Onrechtmatige daad – 1. Aansprakelijkheid – In de persgeuite concrete beschuldigingen – 2. Schade en schadeloosstelling – a) Echtgenote en kinderen van in opspraak gebrachte persoon – b) Rechtzetting van gewraakte aantijgingen op persconferentie

1. *Foutief handelt het Euro-parlementslid dat op een persconferentie een aantal personen op een identificeerbare wijze beschuldigt van ernstige onwettige activiteiten, namelijk hormonenzwendel en dopinggebruik, die noch op het ogenblik van de persconferentie noch nadien bewezen zijn.*

2.a) *De morele schade van de echtgenote en de kinderen van degene die op zo'n manier in opspraak wordt gebracht, bestaat hierin dat zij in hun omgang met vrienden en op school weliswaar enkele onaangename momenten hebben beleefd, maar na verloop van relatief korte tijd blijft hiervan nog weinig hangen in de geest van het publiek, zodat die morele schade passend wordt vergoed door de toekenning van één symbolische frank schadevergoeding.*

b) *Het is niet opportuun de aansprakelijke te veroordelen om op dezelfde wijze als bij de gewraakte aantijgingen een persconferentie bijeen te roepen waarop die aantijgingen worden rechtgezet, omdat geenszins vaststaat dat zo'n persconferentie de gewenste respons zal krijgen en omdat deze wijze van rechtzetting een omgekeerd effect zou kunnen hebben en de belangen van de benadeelde niet dient.*

L. e.a. t/ V.

1. Uit de aanvullende stukken blijkt dat verweerder tussen december 1988 en november 1990 drie persconferenties heeft gewijd aan de problematiek van de handel in en het gebruik van hormonen, meer in het bijzonder in de veeteelt.

De door eisers gewraakte persconferentie van 8 maart 1989 is wel in de scherpste bewoordingen gesteld en verwijst

naar bepaalde personen, die bij hormonenzwandel betrokken zouden zijn, hetgeen niet het geval was tijdens de persconferenties van 21 december 1988 en 14 november 1990.

Uit de overgelegde stukken kan verder besloten worden dat de uitlatingen van verweerder tijdens de persconferentie van 8 maart 1989 door de pers (zowel de geschreven pers als de televisiejournals) correct werden weergegeven.

2. Op grond van het strafdossier dat thans wordt overgelegd, werd eerste eiser gedagvaard om zich te verantwoorden voor de Correctionele Rechtbank te Tongeren op 2 juni 1992. Hij wordt beschuldigd van valsheid in geschriften (met betrekking tot voorschriften en facturen), van inbreuken op de wetgeving inzake geneesmiddelen en van het onwettig verrichten van handelingen van farmaceutische aard.

Er worden tegen eerste eiser geen telastleggingen bewezen geacht, welke betrekking hebben op de handel in hormonen, en uit het strafdossier blijken ook geen feiten van die aard.

3. Bij de beoordeling van de vordering van eisers dient in de eerste plaats te worden nagegaan of tegen verweerder een quasi-delictuele fout kan worden aangenomen.

Uiteraard kan verweerder geenszins worden verweten een beroep te doen op de pers om publiek een aantal wantoestanden aan de kaak te stellen. Men kan trouwens aannemen dat een dergelijke vorm van controle op de wijze, waarop zowel politieke als gerechtelijke autoriteiten op bepaalde maatschappelijke fenomenen reageren, deel uitmaakt van zijn opdracht als Euro-parlementslid.

Dat neemt echter niet weg dat hij daarbij omzichtig dient te werk te gaan, vooral wanneer hij concrete beschuldigingen uit ten aanzien van identificeerbare personen, die aldus publiek in opspraak worden gebracht.

In casu heeft verweerder gesteld dat een 20-tal personen 90% van de hormonentrafiek in Vlaanderen beheersen. Zonder voluit de namen van de betrokkenen te noemen, maar op een wijze die het mogelijk maakt hen gemakkelijk te identificeren, heeft hij 15 personen aangeduid als spilfiguren. Zo onder meer bij de «veeartsengroep:... L. uit D. Voor-al actief in Wallonië».

Het lijkt geen twijfel, en verweerder betwist dit ook niet, dat hiermee wel degelijk eerste eiser werd bedoeld. Het is duidelijk dat bekenden (familieleden, vrienden, klanten, collega's, enz.) van eerste eiser hem in deze omschrijving onmiddellijk zullen hebben herkend.

De feiten, waarmee eerste eiser samen met enkele andere veeartsen, apothekers en veekwekers, in verband wordt gebracht, zijn ernstig, en ongetwijfeld komen de betrokkenen hierdoor bij het publiek in een bijzonder ongunstig daglicht te staan. Er is allereerst de titel («De hormonemaffia: Palermo in Vlaanderen»), welke naar regelrechte gangsterpraktijken verwijst. Voorts wordt, zonder onderscheid, gesteld dat de activiteiten van betrokkenen zowel de doping in de paardensport, het gebruik van doping/anabolica bij de sport, als de hormonenzwandel bij de vetmesterij omvat. Ten slotte is er ook sprake van «malafide veeartsen».

Verweerder kan niet ernstig betwisten dat er thans, net zomin als ten tijde van de persconferentie van 8 maart 1989, bewijzen aanwezig zijn dat eerste eiser zich ingelaten zou hebben met de door hem tijdens zijn persconferentie aangehaalde activiteiten.

Het zij herhaald dat de feiten, waarvoor eerste eiser zich voor de rechtbank te Tongeren dient te verantwoorden, on-

geacht of deze vervolging effectief tot een definitieve veroordeling zal leiden, niet onder de door verweerder aangehaalde «activiteiten» inzake dopinggebruik en hormonenzwandel vallen.

Verweerder kan zich ook niet verschuilen achter het feit dat eisers niet zouden hebben gereageerd op een artikel in het weekblad Humo van 2 juni 1988, waarin onder meer het verhaal wordt gedaan van de aanhouding van eerste eiser, die in het artikel zelfs voluit bij naam wordt genoemd, en zijn relaties met een apotheker uit H. De eventuele fout van anderen neemt immers het foutief karakter van de handelwijze van verweerder niet weg. De aandachtige lectuur van het bewuste artikel in Humo leert trouwens dat daarin uitsluitend sprake is van de, al dan niet legale, handel op grote schaal in diergeneesmiddelen en het mogelijke gevaar daarvan voor de volksgezondheid, maar dat er met geen woord wordt gerept over hormonen of dopinggebruik. Deze woorden komen in het artikel niet eens voor.

Volledigheidshalve kan hier wel worden aan toegevoegd dat zulks niet betekent dat verweerder te kwader trouw zou hebben gehandeld. Onder meer de kortstondige aanhouding van eerste eiser, de artikelen in de weekbladen Humo en Le Vif, waardoor eerste eiser reeds in een bepaalde mate in opspraak was gekomen en het feit dat eerste eiser zich blijkens het strafdossier eerder als een reiziger in diergeneesmiddelen dan als een veearts gedroeg, kunnen inderdaad verweerder gesterkt hebben in zijn mening dat er bewijzen voor handelen waren van bepaalde door hem gelaakte activiteiten.

Besluit: hoewel een opzet tot schade niet bewezen voorkomt, is verweerder te ver gegaan in zijn aantijgingen ten aanzien van eerste eiser, die hij zonder bewijs publiekelijk heeft beschuldigd van ernstige onwettige praktijken, met name hormonenzwandel en dopinggebruik, waarvan evenwel geen bewijs voorhanden is; deze handelwijze is foutief en verweerder dient op quasi-delictuele basis de benadeelde van zijn onrechtmatige daad te vergoeden voor de opgelopen schade.

4. Eisers vorderen samen een vergoeding van niet minder dan 24.000.000 frank. Een dergelijke eis is absurd, daar de gevorderde bedragen niet in het minst worden verantwoord.

Dat hun echtgenoot, respectievelijk vader, op een dergelijke manier in opspraak wordt gebracht, kan eisers sub 2, 3 en 4 en de nog minderjarige kinderen van eisers sub 1 en 2, in hun omgang met vrienden en op school weliswaar enkele onaangename momenten bezorgd hebben, maar het impact van de wijze waarop de uitlatingen van verweerder in de pers werden weergegeven mag niet worden overschat. Bovendien blijft hiervan na verloop van relatief korte tijd nog weinig hangen in de geest van het publiek. Hun morele schade kan dan ook passend worden vergoed door de toekenning van één symbolische frank schadevergoeding.

Wat eerste eiser betreft wordt geen ernstige materiële schade bewezen. Integendeel, waar men er moet van uit gaan dat de repercussie van dergelijke negatieve publiciteit het grootst is onmiddellijk na de publikaties, blijken volgens de voorgelegde berekeningsnota's van de personenbelasting de inkomsten van eerste eiser in 1989 merkkelijk hoger te liggen dan in de voorgaande jaren.

De schade van eerste eiser is in hoofdzaak dan ook van morele aard, hoewel kan worden aangenomen dat hij zich ook in zijn beroepsbelangen aangetast voelt. Het is niet uitgeslo-

ten dat een enkele potentiële klant zich wegens de publicaties mogelijk tot een andere veearts kan hebben gewend.

Het is evenwel duidelijk dat verweerder slechts dient in te staan voor de schade, welke het gevolg is van zijn onrechtmatige daad. Waar het vaststaat dat eerste eiser reeds eerder in opspraak was gebracht ten gevolge van de persartikelen, waarin zijn naam werd genoemd in verband met de handel in diergeneesmiddelen (zij het zonder dat daarbij sprake was van hormonen) en zijn aanhouding in april 1988, dient hiermee rekening gehouden bij de begroting van de schade ten gevolge van de persconferentie van verweerder. Ongeacht of de ingestelde vervolgingen zullen leiden tot een veroordeling, kan immers niet worden ontkend dat deze feiten de naam en faam van eerste eiser reeds vóór de gewraakte persconferentie hadden aangetast.

Rekening houdend met al deze elementen meent de rechtbank dat de morele en materiële schade in hoofde van eerste eiser ex aequo et bono dient te worden begroot op 150.000 frank.

Met betrekking tot de tussenvordering, welke ertoe strekt verweerder te horen veroordelen om binnen 24 uur nadat dit vonnis in kracht van gewijsde zal zijn getreden, op dezelfde wijze een persconferentie bijeen te roepen, waarin gesteld wordt dat de naam van eerste eiser ten onrechte werd geassocieerd met hormonentrafiek, dopinggebruik in de sport, enz., is de rechtbank de mening toegedaan dat zulks niet opportuun voorkomt, omdat geenszins vaststaat dat een dergelijke persconferentie de gewenste respons zal krijgen in de pers. Bovendien komt het de rechtbank voor dat deze wijze van rechtzetting, waardoor de gewraakte aantijgingen terug in de publieke belangstelling zouden worden gebracht, zij het met de bedoeling ze te ontkennen, een omgekeerd effect zou kunnen hebben en de belangen van eisers niet dient.

NOOT – Bovenstaand vonnis is bevestigd door Hof Gent, 30 september 1994 (16e Kamer - Voorzitter: de h. M. Meyer - Advocaten: mrs. Fazzi, Termonia en Vandervennet) met dien verstande dat de toegekende vergoedingen in hoofdsom verhoogd worden tot 250.000 fr. voor L., 50.000 fr. voor zijn echtgenote en 10.000 fr. voor elk van de drie kinderen.

RECHTBANK VAN KOOPHANDEL TE HASSELT

KORT GEDING – 16 OKTOBER 1992

Voorzitter: de h. Vanhelfmont

Advocaten: mrs. Gieraerts en Peeters

1. Handelszaak – Overdracht – Verbod de overgedragen clientèle terug te winnen – Omvang en draagwijdte – 2. Bewijs – Burgerlijke zaken – Vaststellingen van gerechtsdeurwaarder – Bandopname van gesprek – Bewijswaarde

1. De overdracht van een handelszaak houdt voor de overdrager de verbintenis in de overgedragen clientèle noch voor zichzelf noch voor derden terug te winnen. Het gedogen dat derden de naam, het briefpapier en de telefoon van de overdrager gebruiken om de clientèle bij de overnemer weg te halen, is een inbreuk op die verbintenis.

2. Vaststellingen van een gerechtsdeurwaarder kunnen worden aanvaard als een inlichting waaruit de rechter feitelijke vermoedens kan putten.

Als een gerechtsdeurwaarder een gesprek tussen een potentiële klant van een handelszaak en de beweerd overtreder van een concurrentiebeding betreffende die handelszaak met toestemming van die potentiële klant op band opneemt, kan die bandopname als bewijsmiddel worden aanvaard.

N.V. Containerdienst Van G. t/ P.

Bij inleidend exploit van 18 augustus 1992 liet eiseres dagvaarding uitreiken aan verweerder ten einde hem verbod te horen opleggen kipcontainers aan cliënteel aan te bieden door bemiddeling van of via de genaamde T. Alice en of de N.V. S., zulks op straffe van een dwangsom van 500.000 fr. per vastgestelde inbreuk te verbeuren na betekening van de tussen te komen beschikking; voorbehoud te verlenen voor het vorderen van de contractueel bepaalde vergoeding.

...

In feite

Verweerder handelt in brandstoffen, is aannemer verhuurt afvalcontainers en doet via deze containers aan vuilophaling.

Hij was medio 1990 in contact met eiseres met het oog op overdracht aan deze laatste van een deel van zijn handelszaak.

Terwijl eiseres zegt dat daaromtrent een overeenkomst tot stand kwam, beweert verweerder dat het slechts om een intentieverklaring ging.

Partijen leggen in dat verband een stuk voor genoemd «Intentieverklaring» gedateerd 26 juni 1990 waarin bepaald wordt:

«... dat partijen in onderhandeling zijn strekkende tot koop/verkoop van een deel van de handelszaak van de heer P. en met name

- handelszaak i.z. kantelcontainers (700 lit. en 1100 lit.)-huisvuildiensten

- vrachtwagens kantel en huisvuil (zie aparte beschrijving)

- aparte bijlage i.z. afspraken bij verkoop

- activa en klanten conform brief dd. 26 juni 1990 in bijlage

- afbetaling van het bedrag: 20.6.90: 20%

1.10.00: 60%

31.12.90: 20%.

dat lopende de onderhandelingen nog geen definitieve overeenkomsten gesloten kunnen worden, nu blijkt dat de echtgenote van de heer P. recent overleden is, waardoor haar nalatenschap opengevallen is;

dat het behoort aan partijen klaarheid te scheppen over deze situatie, nu eveneens blijkt dat de echtelieden P. nog een minderjarig kind hebben waarvoor een voogdij zal dienen gesteld te worden;

dat voor zover de handelszaak geheel dan wel gedeeltelijk zou vallen onder de nalatenschap, de verkoop hiervan dient voorgelegd en gehomologeerd te worden door de bevoegde vrederechter;

dat een en ander op de vooravond van de vakantieperiode dreigt vertraging op te lopen;

dat partijen er nochtans over eens zijn dat in geval van daadwerkelijke overeenkomst de waarde van het deel van de handelszaak dat verkocht zou worden begroot mag worden

op een bedrag van 20 miljoen (het eerder in de tekst staande «ongeveer» is doorgehaald);

dat een en ander duidelijk gesteld is onder het meest formele voorbehoud, aangezien Van G. de mogelijkheid niet zag het over te nemen deel van de handelszaak de facto dan wel boekhoudkundig en fiscaal door te lichten;

dat Van G. zich bij deze engageert tot het volstorten van een bedrag gelijk aan 20% van de mogelijk genaamde overnameprijs en dit ten einde de heer P. ter wille te zijn;

dat de heer P. in ruil hiervoor aan Van G. een voorkeurecht verstrekt tot aankoop van het hoger gedefinieerde deel van de handelszaak voornoemd;

dat dit overschot (blijkbaar is bedoeld: voorschot) verworven blijft in handen van de heer P. dan wel van de persoon waarvoor hij optreedt, op voorwaarde dat de mogelijke koop-verkoop gerealiseerd wordt binnen zes maanden na ondertekening van de huidige intentieverklaring;

dat voor zover deze koop-verkoop daadwerkelijk tot stand komt binnen de gestelde termijn, voornoemd bedrag geacht zal worden deel uit te maken van de koop-verkoop prijs zodat bij vereffening hiervan het reeds volstorte voorschot van 20% in mindering gebracht mag worden;

dat voor zover de koop-verkoop niet zou doorgaan binnen zes maanden na ondertekening van huidige verklaring, de heer P. er zich bij deze toe engageert het bedrag van (voorschot) onmiddellijk terug te betalen aan Van G. te vermeerderen met een interest a rato van 8% per jaar...

dat naar zeggen van de heer P. de handelszaak waarover sprake, en specifiek het deel ervan dat het voorwerp uitmaakt van huidige intentieverklaring zijn exclusieve eigendom is, zodat deze niet valt onder de nalatenschap, en niet in een vorm van een mogelijke voogdij over de minderjarige valt;

dat voor zover deze feiten niet zouden stroken met de werkelijkheid de heer P. zich bij dezen tevens sterk maakt voor de eventuele andere gerechtigden in deze handelszaak.»

De bijlage bij de overeenkomst bepaalt:

- een concurrentiebeding tot 1 juli 1995;
- verbeurte van 5.000.000 fr. per overtreding van het concurrentiebeding;
- dat de heer P. gedurende maximaal zes maanden de koper zou inwijden in verband met bijzondere afspraken, cliënteel en dergelijke;
- bij verval van overdracht een schadevergoeding van 1 miljoen.

Eiseres stelt dat uitvoering werd gegeven aan deze overeenkomst door:

- betaling van het voorschot op 29 juni 1990 (4 miljoen);
 - facturatie van het geheel op 31 december 1991 (20 miljoen);
 - aanspraak van verweerder op betaling van interesten wegens te late betaling (schrijven verweerder op 22 januari 1991);
 - overname personeel P. (ten laatste op 1 oktober 1990);
- Verweerder daarentegen stelt dat:
- er tot op heden nog steeds tussen partijen besprekingen zijn: in verband met het fiscale aspect van de overeenkomst (het bedrag van 20 miljoen is netto en eiseres dient ook de aanslagen van verweerder op koopsom te betalen) en dat dientengevolge partijen nog steeds op de overeenkomsten kunnen terugkomen;

- eiseres de naam van verweerder gebruikt en blijft gebruiken op vrachtwagens, containers en andere installaties: garage stallingsruimtes;

- bestaande contracten nog steeds op zijn naam staan en het voorwerp uitmaken van zijn facturatie en tegenfacturatie van eiseres;

- hij tot juni 92 systematisch alle cliënten verwees naar eiseres.

Ondertussen maakte verweerder in een lokaal reclameblad reclame voor «alle soorten afvalcontainers van 600 liters tot 30 m³»; na het geding werd die reclame veranderd in «alle soorten afvalcontainers van 3m³l. tot 30 m³» (9 september 1992) en thans «alle soorten afvalcontainers van 5 m³ tot 30 m³». Verweerder beweert dat publicatie van 9 september 1992 op een vergissing berust.

Vanaf 15 juni 1992 stelde eiseres vast dat door middel van dezelfde standaardbrieven de overgedragen cliënteel haar contracten begon op te zeggen.

Eiseres brengt twee brieven bij met briefhoofd van verweerder, die een prijsaanbieding bevatten van 1100 liter kipcontainers, de ene aan Hörman België van 30 juli 1992, de andere aan restaurant Queen of the South van 6 augustus 1992. Beide zijn ondertekend door ene Alice T., waarvan eiseres kon achterhalen dat ze bij verweerder inwoont sinds mei 1992 en met wie verweerder erkent een relatie te hebben.

Queen of the South maakte een afspraak met verweerder en op die afspraak verscheen Alice T. Eiseres schakelde gerechtsdeurwaarder Janssen te Genk in en vroeg hem op 10 augustus 1992 getuige te zijn bij dit onderhoud. De gerechtsdeurwaarder overhandigde de exploitant van de Queen of the South een draagbare casetterecorder die het gesprek opneemt. Tijdens dit gesprek zei Alice T. op vraag van de exploitant van de Queen of the South dat hij gebeld had naar Boudewijn P. (...)

Queen of the South en T. Alice ondertekenen daarop een modelovereenkomst van S. waarbij (T. Alice ondertekent namens S. en haar handtekening laat voorafgaan door «een beheerder».

Daarop laat eiseres een andere gerechtsdeurwaarder op 18 augustus bellen naar N.V. S.: uit dat gesprek kan worden opgemaakt dat T. Alice voor N.V. S. kon tekenen, hoewel zij voor Boudewijn P. werkt en dat Boudewijn P. in grote containers deed en in kleine containers.

Daarop leidt eiseres huidig geding in tegen verweerder. Terzelfder tijd leidt zij ook een afzonderlijke vordering in jegens T. Alice en N. S. voor ons zetelend als in kortgeding terzake handelspraktijken.

Verweerder repliceert: (...)

Ten gronde

1. Hoewel de overeenkomst van 26 juni 1990 een intentieverklaring wordt genoemd, blijkt het te gaan om een optie («voorkeurrecht tot aankoop»), waarvoor een terugvorderbaar voorschot wordt betaald, weliswaar onder voorbehoud van goedkeuring door de vrederechter, voor zover het overgedragene in onverdeeldheid zou zijn met de minderjarige.

Het blijkt duidelijk uit de houding van beide partijen dat die optie door eiseres werd gelicht (en partijen dus een koop hebben gesloten, met name door de facturatie, de betaling, de klacht over de interesten, overname van personeel.

Het feit dat eiseres nog steeds of (tot voor kort) ruimten van verweerder gebruikt of zijn naam en de contracten niet alle zijn overgedragen, kan niet verhinderen dat er een akkoord is over voorwerp en prijs.

Evenmin verandert het feit dat partijen de laatste modaliteiten van de verkoop nog niet zouden hebben vervuld, iets aan de geldigheid. De prijs is bepaalbaar, nu partijen een nettoprijs overeen kwamen.

Het concurrentiebeding is niet onbestaande, gelet op art. 1325 Burgerlijk Wetboek.

De handtekening van verweerder staat onder het exemplaar dat eiseres voorbrengt (Cass., 17 juni 1981, *Arr. Cass.*, 1980-81, 1204).

Ten onrechte tracht verweerder het concurrentiebeding beperkend te interpreteren door zich aan de letterlijke woorden van de overeenkomst te houden.

Overeenkomstig art. 1135 Burgerlijk Wetboek verplichten overeenkomsten ook tot de gevolgen die door de billijkheid, het gebruik of de wet aan de verbintenis volgens de aard ervan wordt toegekend.

De overdracht van een handelszaak houdt aldus de verbintenis in de overgedragen cliënteel, noch voor zichzelf, noch voor derden terug te winnen. Het gedogen dat derden de naam, het briefpapier en de telefoon van de overlater gebruiken om de cliënteel bij de overnemer weg te halen, is een inbreuk op de overeenkomst.

Het is dus terzake van geen belang of verweerder een belang heeft met de N.V. S.

2. Ten onrechte stelt verweerder de bewijswaarde van de vaststellingen ter discussie.

De gerechtsdeurwaardersvaststellingen zijn omstreden (zie J. Verdonk, «Het procesverbaal van vaststelling door de gerechtsdeurwaarder», *Jura Falconis*, 1985-86, 288). Een minderheidsopvatting ontkent er alle bewijswaarde aan. In de regel nochtans worden ze aanvaard als een inlichting waaruit de rechter feitelijke vermoedens kan putten (Cass., 20 februari 1981, *Arr. Cass.*, 1980-81, 707).

Inzake handelspraktijken wordt een vaststelling van een gerechtsdeurwaarder door de grote meerderheid aanvaard (Voorz. Kh. Mechelen, 10 oktober 1980, *B.R.H.*, 1981, 532), zelfs indien de gerechtsdeurwaarder zijn hoedanigheid niet bekend maakt (Antwerpen, 24 juni 1985, *T.B.H.*, 784; Luik, 25 april 1991, *J.L.M.B.*, 1992, 485; anders Voorz. Kh. Brugge, 29 april 1982, *R.W.*, 1983-84, 2323). P. De Vroede en G.L. Ballon (*Handelspraktijken*, nr. 1321) stellen dat door provocatie verzameld materiaal principieel geldig is. «Vaak is het opzetten van een valstrik de enige mogelijkheid om voldoende en relevant bewijsmateriaal te verzamelen. De beoordeling door de rechter dient in dit geval evenwel met het feit van de provocatie rekening te houden. Het mag er niet toe leiden dat degene die een bewijs nodig heeft en de overtreding daartoe uitlokt, daardoor veroorzaakt dat de inbreuk die met een derde te goeder trouw niet zou worden gepleegd, nu juist wel wordt gepleegd. Het verdient nochtans aanbeveling enig bewijsmateriaal te verzamelen nopens de redenen, waarvoor tot provocatie werd overgegaan, als zulks mogelijk is. «De hiervoor aangehaalde arresten van Luik en Antwerpen aanvaardden dan ook dat de gerechtsdeurwaarder zich als koper gedraagt en alzo vaststellingen doet (zie in dezelfde zin Voorz. Kh. Brussel, 6 april 1981, *B.R.H.*, 1982, 308, en Rb. Brussel, 30 november 1987, *J.T.*, 1988, 251). Wij sluiten ons daarbij aan.

De vraag kan gesteld worden of het systeem zoals in casu waarbij de gerechtsdeurwaarder niet uitlokt, maar een gesprek tussen een potentiële klant en de beweerdte overtreder, met toestemming van die potentiële klant opneemt, kan worden toegelaten. Volgens een circulaire van de Nationale Kamer van de gerechtsdeurwaarders, 8 augustus 1985, nr. 13 (aangehaald door P. Arnou, *R.W.*, 1987-88, 927) zou het af luisteren van een gesprek van uit een naastgelegen kamer, zonder medeweten van de sprekers verboden zijn. Te dezen gaat het nochtans om een gesprek waarbij één der sprekers akkoord gaat dat het zou worden opgenomen, zodat men niet inziet waarom dit niet zou worden toegelaten. Nu het gesprek letterlijk wordt gereproduceerd, zijn de waarborgen voor authenticiteit groter dan indien de gerechtsdeurwaarder achteraf uit zijn herinnering het gesprek zou reconstrueren. Bovendien stelt verweerder niet dat het gesprek onjuist zou zijn weergegeven.

Ten slotte ligt de conclusie niet voor de hand dat de inbreuk met een derde te goeder trouw niet zou zijn gepleegd. Wij waren de vaststelling dus niet uit de debatten.

3. Ten slotte is er het feit van het maken van reclame voor de overgedragen activiteiten. Dit is op zich een inbreuk. Toch wordt daaraan door ons niet zo zwaar getild, nu eiseres die reclame tot voor kort heeft gedaan.

4. Verweerder erkent dat hij eiseres geen concurrentie meer mag aandoen ook niet via Alice T. voor de overgedragen activiteiten.

Het bewijs ligt van dat hij dit wel heeft gedaan. Over de omvang kan men discussiëren; dit belet nochtans niet dat eiseres terecht vraagt dat wij het verbod tot concurrentie van afdwingbaarheid voorzien. In die zin is de oorspronkelijke hoofdeis gegrond.

...

RECHTSPRAAK IN KORT BESTEK

Hof van Cassatie (1e Kamer), 13 oktober 1994

Successierechten – Verzuim van aangifte – Boete – Kwijtschelding door de minister van Financiën – Indien bewezen wordt dat geen fout begaan is – Te beoordelen door de rechter

Het bestreden arrest (Hof Brussel, 13 oktober 1993) wordt om de volgende redenen vernietigd:

«Overwegende dat, krachtens artikel 131 van het Wetboek der successierechten, de partijen met name bij verzuim van aangifte van de in de artikelen 126 tot 128 van dat wetboek bedoelde boeten worden vrijgesteld 'indien zij bewijzen dat zij niet in fout zijn';

«Dat artikel 141, tweede lid, van hetzelfde wetboek bepaalt dat de minister van Financiën 'beslist over de bezwaren die de kwijtschelding van de fiscale boeten tot voorwerp hebben';

«Overwegende dat de partijen moeten bewijzen dat zij geen fout hebben begaan en de feitenrechter moet oordelen of er al dan niet een fout is begaan;

«Overwegende dat het hof van beroep, door in te gaan op de stelling van verweerder die betoogde dat de kwijtschelding van de fiscale boeten uitsluitend onder de bevoegdheid van de minister van Financiën valt, en door deswege te beslissen dat de boeten van 1.289.280 frank en 1.200.000 frank verschuldigd waren, de door eiser aangewezen wetsbepalingen heeft geschonden.»

(Voorzitter: de h. Sace – Rapporteur: de h. Rappe – Openbaar ministerie: mevr. Liekendael – Advocaat: mr. Draps – In de zaak: D. t/ Belgische Staat)

Hof van Cassatie (1e Kamer), 21 oktober 1994

Inkomstenbelastingen – Gewone verzending van aanslagbiljet – Geen betwisting over verzendingsdatum of ontvangst van aanslagbiljet – Bezwaar – Termijn – Zes maanden na verzendingsdatum

Het tweede middel van eiseres tegen het bestreden arrest (Hof Antwerpen, 14 september 1992) wordt om de volgende redenen verworpen:

«Overwegende dat de bij artikel 272 van het Wetboek van de Inkomstenbelastingen (1964) bepaalde termijn waarbinnen het bezwaarschrift op straffe van verval moet worden ingediend, begint te lopen vanaf de dag van de werkelijke verzending van het aanslagbiljet, als die verzending regelmatig is; dat die datum, behoudens bewijs van het tegendeel, de op het aanslagbiljet vermelde verzendingsdatum is;

«Overwegende dat, volgens artikel 11 van het koninklijk besluit nr. 4 van 22 augustus 1934, de aanslagbiljetten dan alleen bij ter post aangetekende brief dienen te worden verzonden, wanneer zij belastingen betreffen welke minstens 1.000 frank in hoofdsom bereiken, zonder inbegrip van de bij wijze van straf geëiste geldboetes en verhogingen;

«Dat het vormvereiste van een aangetekende brief op zichzelf geen wezenlijk vormvereiste van de verzending van het aanslagbiljet uitmaakt; dat daaruit evenwel niet kan worden afgeleid dat het niet vervullen ervan helemaal geen gevolg heeft;

«Overwegende dat, wanneer de verzending van het aanslagbiljet, die ingevolge voormeld artikel 11 bij aangetekende brief diende te gebeuren, bij gewone brief is gedaan of wanneer de administratie niet aantoonde dat de verzending bij aangetekende brief is gedaan en de belastingplichtige aanvoert dat hij het aanslagbiljet niet heeft ontvangen, het bezwaarschrift alleen dan laattijdig kan worden verklaard als de administratie aantoonde dat de belastingplichtige een aanslagbiljet heeft ontvangen;

«Overwegende dat eiseres voor de feitenrechter niet aanvoerde dat het aanslagbiljet niet is verstuurd op de op dat biljet vermelde datum, noch dat zij dit biljet niet had ontvangen;

«Overwegende dat het arrest aanneemt dat de verzending van het aanslagbiljet op regelmatige wijze is geschied; dat het voor de berekening van de termijn waarbinnen het bezwaarschrift op straffe van verval moest worden ingediend, de op het aanslagbiljet vermelde datum van verzending aan eiseres in aanmerking neemt; dat het aldus zijn beslissing naar recht verantwoordt.»

(Voorzitter: mevr. Baeté-Swinnen – Rapporteur: de h. Forrier – Openbaar ministerie: de h. Goeminne – Advocaten: mrs. Descamps en Claeys Bouuaert – In de zaak: N.V. A. t/ Belgische Staat)

NOOT – Zie Cass., 7 januari 1993, *R.W.*, 1992-93, 1406.

Hof van Cassatie (3e Kamer), 21 oktober 1994

Arbeidsongeval – Vergoedingen – Tijdelijke arbeidsongeschiktheid – Wedertewerkstelling – Ontslag – Gevolg

Verworpen wordt de voorziening van de arbeidsongevallenverzekeraar tegen een arrest van 10 juni 1993, gewezen door het Arbeidshof te Gent, afdeling Brugge, waarin was beslist dat de getroffene die na een arbeidsongeval met arbeidsongeschiktheid, volledig tewerkgesteld was gebleven tot op de datum van zijn ontslag, aanspraak had, vanaf laatstbedoelde datum, op vergoeding voor tijdelijke algehele arbeidsongeschiktheid, aangezien hij, blijkens deskundige vaststellingen, vanaf die datum tijdelijk gedeeltelijk arbeidsongeschikt was en bleef tot aan de consolidatie van 14 maart 1988:

«Overwegende dat artikel 23, vierde lid, 2°, (van De Arbeidsongevallenwet) vóór de wijziging bij wet van 29 december 1990, toepassing vindt telkens als om welke reden ook aan de getroffene geen wedertewerkstelling wordt aangeboden of hem geen behandeling wordt voorgesteld; dat de werkgever die de wedertewerkgestelde getroffene buiten diens toedoen ontslaat, hem vanaf het ontslag geen wedertewerkstelling meer aanbiedt; dat de aldus ontslagen getroffene derhalve tot de dag van de consolidatie recht heeft op de vergoeding voor tijdelijke algehele arbeidsongeschiktheid;

«Dat het arrest, dat vaststelt dat verweerder na het arbeidsongeval dat zijn tijdelijke algehele arbeidsongeschiktheid veroorzaakte, buiten zijn toedoen ontslagen werd, wetig beslist dat verweerder vanaf de dag van het ontslag tot de dag van de consolidatie recht heeft op de vergoeding bepaald in artikel 23, vierde lid, van de Arbeidsongevallenwet, zoals het te dezen van toepassing is.»

(Voorzitter: de h. Marchal – Rapporteur: de h. Dhayer – Openbaar ministerie: mevr. De Raeve – Advocaat: mr. Bützler – In de zaak: N.V. A. t/ T.)

NOOT – Zoals uit de verwijzing naar art. 23 A.O.W. (en uit de bestreden beslissing van het arbeidshof) blijkt, betreft het cassatiearrest een casus waarin de door het ongeval veroorzaakte tijdelijke arbeidsongeschiktheid in feite gedeeltelijk was geworden op het tijdstip dat de getroffene ontslagen werd. De woorden «tijdelijke algehele arbeidsongeschiktheid» in het arrest stichten dan ook verwarring en zijn een lapsus. Naar de principes is het arrest een zuivere confirmatie van Cass., 10 juni 1991, (*R.W.*, 1991-92, 607, met conclusie van P.G. Lenaerts).

J.R.R.

Hof van Cassatie (1e Kamer), 27 oktober 1994

Onteigening – Spoedprocedure – Vergoeding – Waarde van het goed – Peildatum – Datum van het vonnis houdende vaststelling van de provisionele vergoeding

Het bestreden arrest (Hof Brussel, 7 juni 1993), dat constateert dat de onteigening dateert van 14 november 1974 en dat eiseres gewacht heeft tot 8 februari 1983 om een aanbod te doen, draagt een deskundige op de waarde van het onteigende goed in 1974 te schatten. Die beslissing wordt om de volgende redenen vernietigd:

«Overwegende dat de rechter, bij de beoordeling van het door de onteigende geleden nadeel, in geval van toepassing van de wet van 26 juli 1962 betreffende de rechtspleging bij hoogdringende omstandigheden inzake onteigening ten algemenen nutte, rekening moet houden met de waarde van het goed op de dag van het vonnis houdende vaststelling van de door de onteigenaar overeenkomstig artikel 8 van die wet verschuldigde provisionele vergoeding;

«Overwegende dat het arrest van 7 juni 1993 vaststelt dat het vonnis houdende vaststelling van de provisionele vergoedingen op 15 maart 1983 is geweest;

«Dat genoemd arrest, door de deskundige op te dragen de waarde in 1974 van de onteigende percelen te schatten, vernoemd artikel 8 schendt.»

(Voorzitter: de h. Sace – Rapporteur: mevr. Charlier – Openbaar ministerie: de h. Piret – Advocaten: mrs. Simont en Gérard – In de zaak: Provincie Brabant t/ N.V. C.)

Hof van Cassatie (1e Kamer), 27 oktober 1994

Inkomstenbelastingen – Verdrag tussen België en Frankrijk – In Frankrijk werkende en bezoldigde grensarbeider die geen grenskaart overlegt – Geen belasting in België

Het bestreden arrest (Hof Bergen, 29 oktober 1993) neemt aan dat eiser, grensarbeider in de zin van art. 11 van de Frans-Belgische Overeenkomst van 10 maart 1964, die hoedanigheid niet had aangetoond zoals dit is voorgeschreven bij art. 12.2, c, onder meer door het overleggen van de door de bijzondere overeenkomsten tussen België en Frankrijk ingevoerde grenskaart, maar het beslist dat de door eiser in Frankrijk ontvangen bezoldigingen krachtens de bij art. 11.2, c, op art. 11.1 gestelde afwijking in België belastbaar zijn. Het arrest wordt op de volgende gronden vernietigd:

«Overwegende dat, luidens artikel 1, de op 10 maart 1964 tussen België en Frankrijk gesloten Overeenkomst tot doel heeft de verblijfhouders van elk van de verdragsluitende Staten te beveiligen voor dubbele belasting die zou kunnen voortvloeien uit de gelijktijdige toepassing van de belastingwetgeving van deze Staten;

«Overwegende dat krachtens artikel 11.1 van dezelfde Overeenkomst, de salarissen, lonen en andere soortgelijke bezoldigingen slechts belastbaar zijn in de verdragsluitende Staat op het grondgebied waarvan de persoonlijke activiteit, die de bron van deze inkomsten is, wordt uitgeoefend;

«Dat hetzelfde artikel 11.2, c, bepaalt dat de grensarbeiders die deze hoedanigheid aantonen door het overleggen van de grenskaart welke door de tussen de verdragsluitende

Staten gesloten bijzondere overeenkomsten werd ingevoerd, op hun salarissen, lonen en bezoldigingen die zij als dusdanig ontvangen, slechts belastbaar zijn in de verdragsluitende Staat waarvan zij verblijfhouders zijn;

«Dat uit die bepalingen volgt dat de arbeider, indien hij geen aanvraag indient aan de hand van het tussen de verdragsluitende Staten voorgeschreven stuk, onder de toepassing valt van artikel 11.1 en dus zal worden belast door de Staat op wiens grondgebied hij zijn werkzaamheden uitoefent; dat hij in de andere Staat niet aan belasting kan worden onderworpen;

«Overwegende dat het arrest vaststelt dat eiser 'verbleef in een gemeente van de Belgische grensstreek', dat hij 'in een gemeente van de Franse grensstreek was tewerkgesteld' en dat hij 'de desbetreffende vrijstelling van de Franse belasting niet had aangevraagd';

«Overwegende dat het arrest, op grond van die vaststellingen, niet zonder schending van voormeld artikel 11, eisers bezwaar tegen de belasting in België van zijn Franse bedrijfsinkomsten ongegrond kon verklaren.»

(Voorzitter: de h. Sace – Rapporteur: mevr. Charlier – Openbaar ministerie: de h. Piret – Advocaat: mr. Baltus – In de zaak: V. t/ Belgische Staat)

BOEKEN

T. BLOKLAND en M. VAN OLFFEN, **Uitgifte, verkoop en levering van (beperkte rechten op) aandelen op naam**, Deventer: Law and practice Publishers, 1992, 153 pp.

Verkoop van aandelen op naam geschiedt naar Belgisch recht nog steeds vormloos: tussen partijen volstaat de wilsovereenstemming. Als dan al een geschreven overeenkomst opgesteld wordt, vertoont deze vaak gebreken. Vooral wanneer het de overdracht van een controleparticipatie betreft, kan zulks tot grote rechtsonzekerheid leiden met vaak ernstige geschillen tussen de koper en de verkoper als gevolg. Vandaar dat prof. Weyts recentelijk de wetgever aanmaande om voor belangrijke overdrachten van aandelen op naam de tussenkomst van een notaris te verplichten (L. Weyts, «Naar meer formalisme bij de overdracht van aandelen op naam», in *Liber Amicorum De Vroede*, p. 1563).

De Belgische wetgever zou zich kunnen laten inspireren door het initiatief dat de Nederlandse wetgever eind 1992 nam. Sedert de wet van 3 september 1992, in werking getreden op 1 januari 1993, kan in Nederland de uitgifte en de overdracht van aandelen op naam van een N.V. of B.V. enkel plaatsvinden door middel van een notariële akte. Daarin moeten bovendien een aantal verplichte vermeldingen voorkomen zoals de titel van de rechtshandeling en op welke wijze het aandeel of het beperkt recht daarop is verkregen. De desbetreffende artikelen in Boek 2 B.W. werden in die zin gewijzigd.

Het is die wet die in het besproken boek wordt uiteengezet op basis van de studiedagen die het Koninklijk Notariële Broederschap erover organiseerde. In een eerste deel worden de civielrechtelijke aspecten van de nieuwe wet uiteengezet door M. van Olffen gevolgd door een model van uitgifte, van overdracht, van verpanding en van vruchtgebruik. In een tweede gedeelte bespreekt T. Blokland de fiscaalrechtelijke aspecten van de uitgifte en de overdracht van aandelen. Aangezien de wet van 3 september 1992 blijkbaar geen fiscale incidenties had, betreft het hier een uiteenzetting over de bestaande wettelijke regeling.

De stijl is helder en beknopt. Waar nodig situeren de auteurs de nieuwe regeling in de bestaande rechtsleer en rechtspraak en wordt verwezen naar de voorbereidende stukken. Naar Nederlandse gewoonte wordt eerder zuinig gebruik gemaakt van voetnoten.

Het boek is zeker het lezen waard voor de Belgische vennootschapsjurist die suggesties wil opdoen bij het opstellen van een «rechtszeker» contract van overdracht van aandelen.

Hilde Laga

C. DE WULF met medewerking van H. DE DECKER, **Het opstellen van notariële akten**, Antwerpen, 1994 (vier boeken + een modellendiskette), 2500 pp., 35.000 fr. (BTW inbegrepen).

1. Dit imposante werk is gegroeid uit de praktijk van de notarissen C. De Wulf en H. De Decker, en uit de cursus «Het opstellen van notariële akten», gedoceerd door prof. C. De Wulf in de licentie Notariaat aan de Universiteit te Gent. Juridische betrouwbaarheid en praktische bruikbaarheid gaan hier ontegenzeggelijk hand in hand. De auteur C. De Wulf heeft, voor bepaalde gedeelten, een beroep kunnen doen op H. De Decker; wie wat schreef blijkt in de inhoudstafel.

2. De vier boeken die dit compact werk vormen, bevatten vierhonderd modellen van akten, aangevuld met rake, theoretische en praktische commentaar en wenken. De praktische bruikbaarheid van deze vier boeken wordt nog enorm verhoogd door het feit dat de koper meteen een modellendiskette verkrijgt, die tweehonderd modellen van de meest voorkomende akten bevat. De publiciteit «Klaar voor direct gebruik» gaat dus stellig op. De modellen die op de diskette zijn opgenomen, staan in de boeken steeds aangeduid met een herkenningsteken. Zo ziet de lezer onmiddellijk wanneer hij een model op diskette kan terugvinden.

3. De hier besproken modellenboeken met commentaar zijn bijgewerkt tot het Belgisch Staatsblad van 31 juli 1994. Er moet nochtans beklemtoond worden dat de auteurs reeds modellen geven in verband met het toekomstige appartementsrecht (wet van 30 juni 1994, inwerkingtreding op 1 augustus 1995) en in verband met het ontwerp van decreet inzake de bodemsanering.

4. Geen enkel domein dat belangrijk is voor het notariaat, bleef onaangeroerd. De modellen betreffen immers o.a. akten of clausules inzake het gezinsrecht, het familievermogensrecht, het zakenrecht, het administratief vastgoedrecht, het agrarisch recht, de bijzondere overeenkomsten, de rechtspersonen, de fiscaliteit, enz. Aldus bevat deel X, «Rechtspersonen», modellen van akten van oprichting van een vereniging zonder winstoogmerk, van een instelling van openbaar nut, van een internationale vereniging, en modellen van talloze akten in verband met de verschillende vennootschappen, zoals akten inzake oprichting, wijziging van statuten, omzetting van vennootschappen, fusie van vennootschappen, splitsing van vennootschappen, ontbinding, aandeelhoudersovereenkomsten, enz.

5. Het «eigentijdse» karakter van de vier boeken die dit werk vormen, moge blijken, o.a. uit de opgave en bespreking van een model van een samenlevingsovereenkomst, en uit overeenkomsten en rechtshandelingen in het kader van recente wetgeving inzake bijvoorbeeld echtscheiding door onderlinge toestemming, afstamming, adoptie, landpacht (loopbaanpacht, vernieuwd recht van voorkoop), hypothecair krediet, consumentenkrediet, erfrecht in verband met landbouwbedrijven, economische samenwerkingsverbanden, recent vennootschapsrecht, enz.

6. De auteurs hebben, met hun vier boeken, een onschatbare dienst bewezen aan het Belgische notariaat, en eigenlijk aan alle juristen; immers, bij het opstellen van akten, clausules, of verzoekschriften, kunnen de notarissen en andere juristen het draaiboek en de modellen van C. De Wulf en H. De Decker als betrouwbaar uitgangspunt en basis aannemen.

De boeken en modellen zijn overigens in zeer treffelijk en hedendaags Nederlands geschreven, zodat ongetwijfeld ook de Franstalige Belgische notarissen en juristen er baat bij kunnen hebben.

Deze vier boeken en de modellendiskette vormen een unicum in de Belgische nederlandstalige rechtsleer.

Carl De Busschere

IVAN VEROUGSTRAETE en EDWARD FORRIER (hoofddred.), **De Larcier Wetboeken**, zes delen, Brussel, Larcier, 1994, 9000 pp.

De zes delen van de tweede editie (1994) van de Larcier Wetboeken zijn uitgekomen

Het is een gewichtige editie: meer dan 14 kilo. Deel IV (Sociaal Recht) spant, zoals de vorige keer, de kroon, op de voet gevolgd door deel VI (Staatsrecht en Bestuursrecht). De andere delen (I. Burgerlijk Recht en Gerechtelijk Recht; II. Strafrecht; III. Handelsrecht, Economisch en Financieel Recht; V. Fiscaal Recht) zijn minder omvangrijk, maar beslaan elk toch nog 1200 à 1300 pagina's van drie kolommen, boordevol met wetteksten, waar mogelijk voorzien van annotaties en verwijzingen naar recente rechtspraak.

Te veel van het goede? De samenstellers van de zes delen kan men er bezwaarlijk een verwijt van maken. Er wordt kennelijk te veel gereguleerd en te weinig gedereguleerd en men kan betwijfelen of de regelgevers aan de verzuchtingen van eenvoud, duidelijkheid en toegankelijkheid tegemoet zijn gekomen. Maar in de Larcier Wetboeken is er stellig naar gestreefd de behandelde materie op een doelmatige wijze zoveel mogelijk bereikbaar en beheersbaar te maken.

Daartoe helpen de registers, die in een apart deeltje opgenomen zijn. Wie naar een tekst zoekt, constateert dat bij gebruik van de wetboeken zijn rechtmatige verwachtingen niet teleurgesteld worden. Wat het materiële aspect betreft, mag opgemerkt worden dat de verschillende delen steviger in elkaar lijken te zitten en, ondanks de omvang, nog steeds hanteerbaar zijn. Ook is de tekst leesbaarder dan in de vorige editie.

Er is echter nog iets nieuws. Naast de wetboeken heeft de uitgever gezorgd voor een aparte uitgave, de *Wetsberichten*, waarin maand na maand de wetgeving van de vorige maand wordt gepubliceerd, helemaal volgens de structuur van de wetboeken. In de aflevering van januari zijn achteraan een concordantietabel en een chronologische tabel opgenomen. In de volgende afleveringen zal de concordantie cumulatief zijn zodat de lezer aan de hand van de laatste aflevering kan nagaan wat er sedert het begin van het jaar veranderd is. *Wetsberichten* vangt evenwel niet de halfjaarlijkse aanvullingen: deze vormen een gecoördineerd, cumulatief en van aantekeningen voorzien supplement bij de Larcier Wetboeken.

C.C.

AANGEKONDIGD

K. RAES en H. WILLEKENS (red.), *Economische verklaringen van het recht*, 's-Gravenhage, Vuga, 212 p., 43,50 fl.

P. SENAËVE (red.), *Actuele vraagstukken van interlandelijke en in-landse adoptie en verlatenverklaring*, Leuven, Acco, 318 p., 2.795 fr.

E. VAN HOVE, *De Europese executieverdragen*, Brugge, Die Keure, 244 p., 2.200 fr.

INTERUNIVERSITAIRE COMMISSIE TOT HERZIENING VAN HET MILIEURECHT IN HET VLAAMSE GEWEST, *Voorontwerp decreet milieubeleid*, Brugge, Die Keure, 1.256 p., 2.750 fr.

Fiscalité de l'environnement, Brussel, Bruylant, 420 p., 3.200 fr.

M.A.D.W. DE JONG, H.R.B.M. KUMMELING en M.C. BURKENS, *Het gebruik van gemeentelijke noodbevoegdheden*, Zwolle, Tjeenk Willink, 268 p., 50 fl.

M. FAURE en F. STROINK (red.), *Recht in het water*, Antwerpen - Apeldoorn, Maklu, 180 p., 950 fr.

J.J. COUTURIER en B. PEETERS, *Het Belgisch belastingrecht in hoofdlijnen* (derde herwerkte druk), Antwerpen - Apeldoorn, Maklu, 720 p., 3.800 fr.

M. STROOBANT (red.), *Sociale grondrechten*, Antwerpen Apeldoorn - Maklu, 128 p., 1.150 fr.

M. JAMOULLE, *Seize leçons sur le droit du travail*, Collection Scientifique de la Faculté de Droit de Liège, 310 p., 1.450 fr.

COMMISSION DROIT ET VIE DES AFFAIRES, *Nouvelles orientations en droit comptable*, Collection Scientifique de la Faculté de Droit de Liège, 526 p., 2.700 fr.

L.F.M. BESSELINK, *Staatsrecht en buitenlands beleid* (tweede druk), Nijmegen, Ars Aequi Libri, 72 p., 15 fl.

G. RENAULT, *Schengen, un modèle pour l'Europe pénale?* (Les dossiers du Journal des Tribunaux, nr. 6), Brussel, Larcier, 142 p., 1.250 fr.

D.J. ELZINGA, P.H.S. VAN REST en J. DE VALK, *Het Nederlandse politierecht*, Zwolle, Tjeenk Willink, 408 p., 75 fl.

A.Q.C. TAK, *De algemene wet bestuursrecht. Het nieuwe bestuursprocesrecht* (derde druk), Zwolle, Tjeenk Willink, 220 p., 56 fl.

MEDEDELINGEN

Hoger beroep tegen de vonnissen van de politierechtbank in burgerlijke zaken

Uit het Rechtskundig Weekblad van 18 maart 1995 kon ik vernemen dat de heer minister van Justitie mijn standpunt betreffende de vorm en de termijn van het hoger beroep tegen vonnissen van de politierechtbank in burgerlijke zaken als een dwaling bestempelt. Nochtans was dit standpunt niet zonder de nodige nuances neergeschreven (*Verkeersrecht-jurisprudentie*, 1994, p. 261).

Het ligt niet in mijn bedoeling een recht van antwoord uit te oefenen op een antwoord op een parlementaire vraag. Wel wil ik, voor alle duidelijkheid, nog het volgende kwijt.

In de eerste plaats zijn het de hoven en rechtbanken, en niet de minister van Justitie, die oordelen over de ontvankelijkheid van het hoger beroep. Geen van beide stellingen is – bij mijn weten – reeds door de rechtspraak aanvaard of verworpen.

Het argument geput uit artikel 2 van het Gerechtelijk Wetboek is niet overtuigend. Die wetsbepaling werd reeds eerder omschreven als «een waardevol werktuig, dat echter met veel omzichtigheid dient gehanteerd te worden» (Krings, J.E., «De toepassing van de regels van het gerechtelijk wetboek op de rechtsplegingen in strafzaken, tuchtzaken, fiscale zaken e.a.», in *Actuele problemen van het gerechtelijk privaatrecht*, Leuven, Acco, 1976, p. 26).

De bewering dat artikel 172 van het Wetboek van Strafvordering enkel van toepassing is op vonnissen gewezen in strafzaken, is te absoluut. Die wetsbepaling geldt ook voor vonnissen, gewezen door de strafrechter in burgerlijke zaken. Men denke hier onder meer aan burgerlijke geschillen in voortzetting, na neerlegging van het deskundig verslag, wanneer de straffordering reeds lang definitief is bevestigd.

De politierechtbank is – zoals in het verleden – nog steeds een strafrechtbank, die nu ook een «zuivere» civielrechtelijke bevoegdheid, los van de straffordering, heeft meegekregen.

Voor de behandeling van de burgerlijke rechtsvordering voor de strafrechter zijn de procedureregelen die van het strafproces en in principe niet die van het burgerlijk procesrecht. De rechtspleging wordt immers bepaald door de aard van het gerecht en niet door de aard van de belangen die in betwisting zijn (Declercq, R., *Beginnselen van strafrechtspleging*, Antwerpen, Kluwer Rechtswetenschappen, 1994, nr. 1727, en de aldaar aangehaalde rechtspraak van het Hof van Cassatie).

De onduidelijkheid, en bijgevolg de mogelijke heterodoxe stellingen, blijven dus bestaan.

Dit voorbeeld illustreert eens te meer dat de rechtspractici, zeker wat procedureregels betreft, behoefte hebben aan duidelijk wetgevend werk. Het wordt moeilijk wanneer wetteksten alleen aan de hand van begeleidende documenten (voorbereidende teksten, commentaren en antwoorden op parlementaire vragen) leesbaar kunnen worden gemaakt.

Eric Brewaeys

Studiedag: Co-ouderschap en omgangsrecht

Op dinsdag 23 mei 1995 organiseert het Instituut voor Familie-recht van de K.U. Leuven een studiemiddag over de nieuwe wet op het co-ouderschap en het omgangsrecht.

Inschrijvingen en inlichtingen bij: Prof. P. Senaev, Tiensestraat 41 te 3000 Leuven. Tel. 016/32.52.05 – Fax 016/32.51.74.

Studieavonden: Fiscaal straf- en strafprocesrecht

De Faculteit Rechtsgeleerdheid - Centrum Fiscaal recht van de V.U.B. organiseert een aantal studieavonden (telkens van 19 tot 22 uur) betreffende het fiscaal straf- en strafprocesrecht nl.:

Donderdag 4 mei 1995:

- Het gebruik van de resultaten van een fiscaal controle-onderzoek in een strafrechtelijk onderzoek (prof. M. Rozie)

- Het gebruik van de resultaten van een strafrechtelijk onderzoek in een fiscaal controle-onderzoek (prof. H. Geinger)
Donderdag 18 mei 1995:

- De medewerking van belastingambtenaren aan het fiscaal strafrechtelijk onderzoek (prof. M. Rozie)
- De fiscaal administratieve sancties in het licht van artikel 6 E.V.R.M. (dhr. F. Deruyck)

Donderdag 19 oktober 1995:

- Fiscale informatie-uitwisseling over de grenzen en de verhouding tot de strafrechtelijke bijstand (prof. L. Denys)
- Internationale strafrechtelijke samenwerking inzake fiscale delicten tussen België en andere landen van de Schengengroep (dhr. P. De Hert).

Donderdag 9 november 1995:

- De bijzondere verbeurdverklaring van vermogensvoordelen toegepast op fiscale delicten (prof. M. Rozie)
- Het witwassen van gelden voortkomende uit fiscale fraude (prof. A. De Nauw)

Donderdag 16 november 1995:

- De anti-misbruikbepaling en de invloed ervan op het fiscaal strafrecht (mr. P. Faes)
- Conclusies en slot (prof. A. Spruyt)

Voor bijkomende inlichtingen en inschrijvingen: mevr. M. Schaerlaekens, Centrum Fiscaal Recht, tel. 02/629.25.52.

Studiedag: Internationale samenwerking in strafzaken en rechtsbescherming

Op 5 mei 1995 organiseert de vakgroep Strafrecht en Criminologie Universiteit Gent (prof. B. De Ruyver) in samenwerking met uitgeverij Politeia en met steun van het Bureau voor België van het Europees Parlement, een studiedag over internationale samenwerking in strafzaken en rechtsbescherming.

Op het programma staat o.m.: Internationale politieke gegevens-uitwisseling, Empirische bevindingen over de Belgische justitiële samenwerking, Kleine rechtshulp, Uitlevering, Overdracht van strafvervolg, Overdracht van tenuitvoerlegging strafvonnissen, Prejudiciële samenwerking, Internationale samenwerking in de praktijk.

Voor bijkomende inlichtingen en inschrijvingen: Universiteit Gent, Faculteit Rechten, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Universiteitsstraat 4, 9000 Gent, tel. 09/264.68.38 of 264.69.43 en fax. 09/264.69.88.

De rol van de overheid in de sport

Op 5 mei 1995 organiseert de Belgische Vereniging voor Sportrecht een studiedag over de rol van de overheid in de sport.

Voor bijkomende inlichtingen kan u zich wenden tot prof. R. Blanpain, Tiensestraat 41, 3000 Leuven, tel. 016/32.52.02 en fax. 016/32.52.50.

Aanvullende studie in het fiscaal recht

Het departement Rechten van de UIA organiseert vanaf het academiejahr 1995-96 een nieuwe voortgezette academische opleiding in het fiscaal recht. Deze opleiding richt zich tot juristen en economen.

Het programma staat onder leiding van een wetenschappelijke stuurgroep bestaande uit de professoren: J.J. Couturier, L. Hinneken, B. Peeters (coördinator) en S. Van Crombrugge.

Duur: één jaar voltijds of twee jaar deeltijds dagonderwijs. Het programma kan ook worden gevolgd als werkstudent.

Meer informatie kan worden bekomen bij het departement rechten UIA: tel. 03/820.29.02.